

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

SAŠA HRIBAR

**PRIMERJAVA MERIL ZA CIRKULACIJO ELIT
PRI KLASIKIH ELITNIH ŠTUDIJ**

DIPLOMSKO DELO

LJUBLJANA, 2004

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

SAŠA HRIBAR

MENTOR: DOC. DR. ANTON KRAMBERGER

**PRIMERJAVA MERIL ZA CIRKULACIJO ELIT
PRI KLASIKIH ELITNIH ŠTUDIJ**

DIPLOMSKO DELO

LJUBLJANA, 2004

ZAHVALA

Za pomoč in nasvete pri pisanju diplomske naloge se iskreno zahvaljujem mentorju doc. dr. Antonu Krambergerju.

Hvala tudi družini in vsem prijateljem, ki so mi vedno stali ob strani in me spodbujali.

KAZALO

	stran
1. UVOD	1
1.1. NAMEN IN CILJ DIPLOMSKEGA DELA	2
2. ELITE - OPREDELITVE POJMA	4
2.1. SPLOŠNA OZNAKA ELITE	4
2.2. SORODNI POJMI	7
2.2.1. Množica	7
2.2.2. Moč	8
2.2.3. Demokracija	9
2.3. ZVRSTI IN TIPI (POLITIČNIH) ELIT	10
2.4. POLITIČNA (STRANKARSKA, PARLAMENTARNA) ELITA	12
2.5. TEORETIČNI PRISTOPI K DRUŽBENI NEENAKOSTI	14
2.5.1. Razredni model	14
2.5.2. Stratifikacijski model	15
2.5.3. Elitistični model	15
3. TRAJANJE IN ZAMENJAVA (POLITIČNE) ELITE	
- CIRKULACIJA ELIT	17
3.1. MATEMATIČNI MODEL CIRKULACIJE POLITIČNIH ELIT	21
4. TEORIJE ELIT - PREGLED	23
4.1. ZAČETKI ELITISTIČNIH IDEJ V ZGODOVINI MISLI O DRUŽBI	24
4.2. KLASIČNE TEORIJE ELITNIH ŠTUDIJ	25
4.3. LIBERALNE TEORIJE ELIT	26
4.4. KRITIČNE TEORIJE ELIT	26
4.5. MODERNISTIČNE TEORIJE ELIT	27
4.5.1. Teorije o menedžerskih elitah	27
4.5.2. Pluralistične teorije elit	28
5. KLASIČNE ANALIZE ELIT PRI PETIH IZBRANIH AVTORJIH	30
5.1. VILFREDO PARETO - PSIHOLOŠKI PRISTOP	31
5.2. GAETANO MOSCA - ORGANIZACIJSKI PRISTOP	35
5.3. ROBERT MICHELS - ORGANIZACIJSKI PRISTOP	39
5.4. WRIGHT MILLS - INSTITUCIONALNI PRISTOP	41
5.5. JAMES BURNHAM - EKONOMSKI PRISTOP	45

6.	PRIMERJAVA MERIL ZA CIRKULACIJO ELIT PRI KLASIKIH ELITNIH ŠTUDIJ	46
7.	ELITE V SLOVENIJI	50
7.1.	OBJEKTIVNOST V DRUŽBOSLOVNEM PROUČEVANJU SLOVENSКИH ELIT	50
7.2.	KONSOLIDACIJA NOVIH DEMOKRACIJ	53
7.3.	ELITE V SLOVENIJI V OBDOBJU TRANZICIJE IN PO NJEJ	55
7.3.1.	Demokratska tranzicija 20. stoletja v treh valovih	56
7.3.2.	Integracija elit v Sloveniji (1988-1995)	59
7.3.3.	Reprodukcija in/ali cirkulacija elit v Sloveniji (1988-1995)	61
7.3.4.	Parlamentarne volitve v Sloveniji	66
7.4.	MERILA ZA CIRKULACIJO/REPRODUKCIJO SLOVENSКИH ELIT V OBDOBJU TRANZICIJE IN PO NJEJ (PRIMERJAVA S KLASIKI ELITNIH ŠTUDIJ)	68
8.	ZAKLJUČEK	70
9.	LITERATURA	76
10.	PRILOGA	81

SEZNAM GRAFIČNIH PRIKAZOV:

1.	Graf 3.1.: Cirkulacija elit (Pareto)	20
2.	Tabela 3.1.1.: Poslanci v ameriškem kongresu, 1983-85	22
3.	Tabela 6.1.: Merila za cirkulacijo/reprodukcijo elit	48
4.	Tabela 7.3.2.1.: Integrirana in fragmentirana struktura elit	59
5.	Tabela 7.3.4.1.: Deleži ponovno izvoljenih poslancev Skupščine RS in Državnega zbora	67
6.	Tabela 7.4.1.: Družbeno (socialno) ozadje slovenskih menedžerjev	69
7.	Tabela 10.1.: Velikost omrežja po sektorjih dejavnosti	80
8.	Tabela 10.2.: Spremembe v moči (trdnosti) vezi v omrežju elit od 1988-1995	80

1. UVOD

Svet postaja eno. Na začetku je bila le ena slika Zemlje. Skoraj tri ure leta od Pekinga ali dve uri od tibetanske Lhase leži Chengdu, ki je odročno središče province Sečuan in hkrati pojem za vse ljubitelje kitajske hrane. Kljub temu, da se tuji popotniki tam znajdejo le zaradi neprostopnih vmesnih pristankov, pa ima mesto že 3,4 milijone prebivalcev in je ena od najhitreje rastočih mestnih »pošasti« na svetu. To mesto lepo kaže, kakšno podobo ima napredek. Med gradbišči novih nebotičniških puščav se valijo, zaradi že prepolnih in še ne asfaltiranih cest, oblaki dima. Kričeče slikarije kot veliki televizijski zasloni pa vabijo mimoidoče: pujsasto rožnata enonadstropna vila, strupeno zelena vrata, svetlomoder bazen, srečen kitajski par pred svojim velikim kabrioletom... (Hans-Peter in Schumann, 1997).

Ta primer je le en izmed mnogih, ki dokazuje, da nikoli prej ni tako veliko ljudi toliko slišalo in vedelo o drugih delih sveta. Prvič v zgodovini združuje človeštvo skupna fantazija bivanja. Vsa ta vedenja o drugih delih sveta, vsa ta dostopnost, kamorkoli si človek želi, pa so posledica predvsem procesa globalizacije, ki skupaj z napredkom in novimi tehnologijami prinaša en svet. Sam proces globalizacije je lahko razumljen tudi kot proces svetovne enovitosti na področjih politike, ekonomije in kulture. Vsa ta področja in še mnoga druga imajo nekaj skupnega. Tako rekoč na vsakem področju družbenega življenja, bodisi v politiki, ekonomiji, kulturi ali športu, se pojavlja neka manjša skupina ljudi, ki poseduje neko določeno visoko stopnjo izjemnih osebnih lastnosti (elita znanja) in/ali družbene moči, resursov in ugleda ter s tem tudi določeno stopnjo avtoritete, s pomočjo katere lahko »vlada« večini (elita moči). Tej »vladajoči« manjšini oziroma t.i. »smetani« družbe pravimo elita. »Ljudske množice so kot korenine rastline, katere cvet je elita...« (Pareto v Atanasovski, 1997: 32). Elita bo tudi glavni predmet pričujoče diplomske naloge.

Zgodovino človeške misli zaznamuje mišljenje, da smo si ljudje medsebojno različni. Od nastanka družbe pa vse do danes obstajajo posamezniki, ki so, zahvaljujoč nekemu srečnemu skupku osebnih lastnosti, dobri izobrazbi, spletu okoliščin itd. dosegli v svojem življenju več in živijo boljše kot drugi. Ti ljudje so od generacije do generacije, od enega družbenega sistema do drugega, sestavljali posebno družbeno skupino. Taka skupina je številčno manjša od večine prebivalstva, ki sestavlja njeno nasprotno skupino, vendar je ravno zahvaljujoč svojim osebnostim in njihovim virom močnejša in bolj sposobna, da vodi družbo, kot

številčnejša skupina. Tako poimenovanje družbene strukture, v ožjem sociološkem smislu, pa se v literaturi imenuje elitistično. Z elito je torej poimenovana ta manj številna, vendar bolj kvalitetna in močnejša družbena skupina (Mirkov, 1994).

Čeprav je sam pojem elita prvič uporabljen šele v 17. stoletju, pa ideja, da v družbi obstaja skupina posameznikov, ki poseduje posebne lastnosti, izvira že iz stare Grčije in v različnih oblikah obstaja še danes. Vendar pa kljub številnim avtorjem in delom na tem področju, pojem elita še ni dovolj jasno razdelan. Misleci, od Platona do danes, različno vidijo elito in posledično temu tudi različno pojmujejo sam pojem elita.

1.1. NAMEN IN CILJ DIPLOMSKEGA DELA

Glavni namen diplomskega dela je čim bolj pregleden oris različnih teoretskih pristopov v raziskovanju elit, zlasti z vidika obnavljanja elit. Zanimala nas bodo predvsem dela in mišljenja klasičnih avtorjev, oziroma natančneje, ožji predmet naloge je poiskati glavna merila, ki posamezniku omogočajo vstop v elito, ter jih povezati s posameznimi avtorji. Naloga je sestavljena iz desetih poglavij. Po uvodu bom v drugem poglavju predstavil sam pojem oz. koncept elite, njen zgodovinski razvoj in pomen. Na kratko bomo pogledali sorodne pojme oziroma pojme, ki se najpogosteje povezujejo s pojmom elita, različne zvrsti in tipe elit, koncept politične elite in različne teoretične pristope družbene neenakosti. V tretjem poglavju bom malo bolj podrobno predstavil koncept cirkulacije elit.

V naslednjem (četrtem) poglavju se bom osredotočil na različne teoretske pristope. Predstavljene bodo različne teorije elit oz. različni pristopi vse od samega začetka elitističnih idej v novejši zgodovini misli o družbi, do najnovejših, pluralističnih teorij elit. V petem poglavju si bomo podrobneje pogledali še t.i. klasične teorije oziroma analize, med katere lahko uvrščamo dela najbolj priznanih teoretikov elitnih študij: Pareta, Mosce, Michelsa, Millsa in Burhmana. Sledi poglavje, v katerem bom primerjal našete klasične avtorje med seboj in skušal poiskati vsa glavna merila, potrebna posamezniku ali družbeni skupini, za vstop v elito. Predvsem bo zanimivo pogledati, katera merila so klasičnim avtorjem skupna in katera različna.

V sedmem poglavju bomo pogledali še elite v Sloveniji. Predmet uvodnega proučevanja bodo primerni teoretski vstopi, utrjevanje demokracije, objektivnost v družboslovnem proučevanju

slovenskih elit in odgovor na vprašanje, kakšno elito pravzaprav imamo v Sloveniji. Na tem mestu sta pomembna predvsem dva procesa: proces tranzicije in integracija elit. Na koncu si bomo pogledali še, ali imamo v Sloveniji reprodukcijo ali cirkulacijo elit in kakšne so značilnosti obeh procesov.

Cilj diplomskega dela je tudi dobiti odgovore na zastavljeni hipotezi, ki nas bosta usmerjali v proučevanju elit, na način, kakor smo si ga zastavili:

- *Ugotovitve o pomembnosti določenih meril za cirkulacijo elit so odvisne od teoretskega pristopa.*
- *Avtorji z različnimi teoretskimi pristopi redkokdaj pridejo do podobnih teoretskih zaključkov.*

V sklepnem delu bom povzel bistvene ugotovitve, do katerih sem prišel med proučevanjem elit. Predstavljeni bodo glavni argumenti oziroma razlogi za potrditve ali zavrnitve hipotez, ki bodo vseskozi usmerjale moje delo in na koncu podale čimbolj jasen sklep.

Pri izdelavi diplomske naloge bom uporabil predvsem metodo sekundarne analize že obstoječih podatkov oziroma že obstoječe literature, ki obravnava izbrano temo, strokovne članke in vsebine množičnih medijev. Pri iskanju dopolnilnih podatkov in informacij bom uporabil tudi svetovni splet podatkov oziroma informacij, internet.

2. ELITE - OPREDELITVE POJMA

2.1. SPLOŠNA OZNAKA ELITE

»V teoriji elite, je elita razumljena kot majhna skupina izbranih ljudi, ki na osnovi svojih pozitivnih kvalitiet zavzema najvišje oziroma vrhunske položaje in vlada preostali večini družbe« (Žubrinič, 1975: 15). Termin elita se v vsakdanji rabi pogosto uporablja, tako v strokovni literaturi, kot v vsakdanjem jeziku. Ponavadi oziroma običajno ob uporabi pojma elita pomislimo na neko specifično skupino ljudi, na odličnost, moč, na »družbeno smetano« oziroma preprosto na tisto najboljše v družbi. V literaturi naletimo na več definicij elite, ki so si pravzaprav v svojem bistvu bolj ali manj podobne, zato si jih pogledjmo le nekaj.

Zelo preprosto in kratko definicijo najdemo že v Slovarju tujk: »**elita** -e ž (fr. *elite* iz lat. *eligere* izbrati) izbranci, odličniki, najuglednejši, najbolj cenjeni člani nečesa; **eliten** -tna -o izbran, odličen, ki se nanaša na elito; **elitist** -a m (iz fr. *elitisme* elitizem) ž elitistka; pripadnik, pripadnica elitizma« (Tavzes, 2002: 279).

V Velikem splošnem leksikonu (1998) **elita** (iz fr.) pomeni zbir najpomembnejših ali najsposobnejših na podlagi določenih značilnosti (npr. elitne čete). V družbi je elita tisti krog oseb, ki ima na določenih področjih (npr. v politiki, ekonomiji, pravu) moč ter vpliv na družbene vrednote in norme, predvsem zaradi določenih lastnosti ali uspehov. V različnih družbenih ureditvah veljajo različna merila, ki odločajo, kdo sodi v elito, npr. rod (plemstvo), izobrazba (mandarini), bogastvo (plutokracija). Elita je hkrati izvoz vsakokratnih družbenih vrednot in družbenih oblik. V sodobni industrijski družbi uvrstitev v elito omogočajo predvsem sposobnosti vplivanja na množice ter tehnološko-organizacijska znanja in sposobnosti (Javornik v Čotar, 2002).

Žubrinič v svoji knjigi Marksizem in teorije elit (1975) podrobneje opisuje sam pojem elita in njen razvoj. Beseda »**elita**« izvira iz latinske besede »*eligere*«, kar pomeni »izbrati«. V 16. stoletju je francoska beseda »l'elite« pomenila »izbor«. V 17. stoletju termin **elita** služi za opisovanje stvari posebne kvalitete. Kasneje pa se uporaba termina prenese na višje socialne skupine, pretežno višje plemstvo in izbrane vojaške osebnosti. Nadalje se pojem širi na ostala družbena področja.

Glede na Oxfordski angleški slovar je bila prva znana uporaba angleške besede »elita« v letu 1828 in že tedaj se je nanašala na družbene skupine. Do konca 19. stoletja se termin »elita« vse pogostejše uporablja v sociološki in politološki literaturi, najprej v Evropi, zatem pa še v ostalih delih sveta. Sicer pa samo idejo, da mora družbo upravljati skupina superiornih posameznikov, najdemo že v antiki, na primer v Platonovi Državi, kjer Platon meni, da so za to primerni filozofi. Še prej lahko v različnih religijah naletimo na sledi, ki opozarjajo na »elite«, v smislu božjih izbrancev in njihovih predstavnikov na zemlji. Sodoben »brezbožen« koncept elite lahko spremljamo od časa Saint-Simona in A. Comta dalje. V sociološki literaturi pa običajno za začetek povzemamo dela G. Mosce in V. Pareta, katerih dela in misli si bomo podrobneje pogledali v nadaljevanju (če zanemarimo Machiavellija). Obdobje prve polovice 20. stoletja je z obravnavo elit ponudilo alternativne razlage za razumevanje vse večjega števila družbenih sprememb.

Naslednjo oznako elite si lahko pogledamo v Srdičevi Politični enciklopediji iz leta 1975. »Elita« (od lat. *eligere*-izbrati) v najsposlošnejšem pomenu besede predstavlja nekaj, kar je, glede na vrednostne kriterije, izbrano kot tisto, kar ima najvišjo oziroma nadpovprečno vrednost. V splošnem smislu se z »elito« misli izbran sloj ljudi, »cvet« neke družbe, »družbeno smetano«, izbrance, najboljše, najspretnейše... S sociološkega vidika se elita navezuje na pojav družbene stratifikacije. Elita so višji družbeni sloji, ki pripadajo enemu ali več družbenim razredom. Na osnovi družbenega položaja, bogastva, vloge v proizvodnji, pri delitvi oblasti in položaja v institucijah, kot so država, cerkev, vojska, korporacije itd., imajo odločevalske pozicije v družbi, ki jim omogočajo pridobivanje in uživanje v stvareh, ki jih vsi žele, in sprejemanje odločitev, ki vplivajo na vse ali vsaj na veliko število članov družbe. Na tej osnovi se člani elite povezujejo, imajo skupne interese. Določanje elite vsakokrat predpostavlja postavljanje določenih kriterijev. V tem primeru so to institucionalne pozicije, pripadnost določenim organizacijam, širšim družbenim skupinam, poreklo... Lahko se govori tudi o elitah v različnih oblasteh, kot so vojaška elita, politična oziroma elita moči, ekonomska, tehnična elita... (Srdić, 1975: 248).

Četrto in hkrati zadnjo definicijo, ki jo bomo pogledali v tem delu naloge, pa najdemo v Srukovem Leksikonu politike iz leta 1995. Sruk meni, da je elita relativno maloštevilna skupina ljudi, katero oblikujejo določene družbene, ustvarjalne, osebnostne, fizične, kulturne, intelektualne, duhovne itd. lastnosti. Elite imajo v družbah zelo različne, tako ali drugače pomembne, vplivne oziroma odločilne pozicije. Odvisno od tega, za kakšne konkretne elite

gre. Elita je v družbenokulturnem pogledu lahko del vladajočega razreda, kasta, stan, profesionalna, nazorska ali kakšna druga skupina. Vendar pa za razliko od drugih avtorjev ta avtor pravi, da elita ni nujno privilegirana oziroma vladajoča, ravno nasprotno, lahko je marginalizirana, zatirana in prav takšne elite so velikokrat nosilke napredka, inovacij in razvoja (Sruk, 1995: 85).

Elita šteje sama sebe za notranji krog »višjih razredov«. Tvori bolj ali manj strnjeno družbeno in psihološko skupino. Njeni člani so zavestni pripadniki družbenega razreda, druge pa v ta razred bodisi sprejemajo ali pa tudi ne. Od tistih, ki niso elita, jih loči kvalitativna razlika. Pripadosti svojemu družbenemu razredu se bolj ali manj zavedajo in se eden nasproti drugemu obnašajo drugače kot nasproti pripadnikom drugih razredov. Eden drugega priznavajo, razumejo ter delajo in mislijo podobno, če že ne enako. Elita kot družbeni razred ali skupina na odločevalskih položajih izbira in oblikuje določene tipe osebnosti, druge pa zavrača. Kakšne etične in psihične značilnosti te osebe dobe, je v veliki meri odvisno od dobrin, ki so jim na razpolago, in od vlog v institucionalni hierarhiji, katere smejo igrati in za katere se pričakuje, da jih bodo drugi igrali (Mills, 1965: 11).

Elito ponavadi sestavljajo slavne osebe, to so osebe, ki jih skoraj vsi poznamo. Danes živimo v globalni informacijski družbi, ki je s pomočjo medijev sliko in besedo ponesla praktično v vsak kraj na zemlji. To sem spoznal tudi sam, ko sem potoval po Zahodni Afriki, natančneje po Maliju, ki sodi med tri najmanj razvite oziroma revne države na svetu. Namreč nekaj tednov, se mi zaradi nepoznavanja njihovega jezika, s sicer zelo prijaznimi Malijci, ni uspelo zmeniti popolnoma nič, razen seveda tega, da je Zlatko Zahovič, slovenski nogometni reprezentant, dober nogometaš. V Maliju le zelo redki govorijo angleško in le-ti, ki jo, ti povejo, da »poznajo« Evropo. Seveda ne vejo ne kje in ne kaj je Slovenija, pa vendar jih je kar nekaj, z njo povezano ime že omenjenega nogometaša. To, kar želim s tem povedati in poudariti, je, če ponovim, da elito (športno, politično, kulturno, ekonomsko...) sestavljajo ljudje, ki jih poznamo vsi oziroma, ki jih pozna ves svet. Predstavniki različnih elit postajajo neke vrste »globalne zvezde«, s katerimi se identificira in katere občuduje veliko število ljudi. Elito torej sestavljajo imena, ki jih ni potrebno podrobneje predstavljati, kajti kjerkoli se te znane osebe pojavijo, povsod jih prepoznajo. Karkoli počnejo, se o njih piše in objavlja...

Z navedenega lahko vidimo, da so si različne definicije, katere zasledimo v literaturi, v svojem bistvu res zelo podobne. Pri vseh definicijah termina »elita«, gre za neko manjšo

skupino ljudi, ki so jim skupne določene, to so fizične, osebnostne, intelektualne in druge lastnosti, s pomočjo katerih »vladajo« večini v družbi. Hkrati z omenjenimi lastnostmi jim pripisujemo tudi visok družbeni položaj, prestiž, status in moč. S preprostega oziroma laičnega vidika so torej elita tisti, ki imajo v družbi največ tega, kar se mora imeti. To pa po splošnem mnenju vključuje oblast, denar in družbeni ugled, vključno s publiciteto, ter vse načine življenja, ki jih vse našteje stvari omogočajo¹.

2.2. SORODNI POJMI

2.2.1. Množica

Pojem elita je najpogosteje vezan s pojmom množice. V sociološki in politološki literaturi je pomen množice odvisen predvsem od teoretskega okvirja. V okviru klasične teorije elit je za G. Mosco množica skupina neorganizirane in neizobražene večine, nasproti kateri stoji organizirana in superiorna manjšina. Množici vladajo strasti, nagoni, iluzije, spremenljiva razpoloženja, nasprotovanje inovacijam, itd. Njena osnovna družbena funkcija je zato proizvodnja materialnih dobrin za življenje družbe. Podobno za V. Pareta množica pomeni ne-elita. Množica so »nižji sloji«, pasiven mehanizem, nefunkcionalen del družbe, ki je podvržen vladanju. Funkcija množice je, da predstavlja rezervoar, iz katerega se bodo kvalitetni posamezniki infiltrirali v elito (Lukić in Pačuljić v Mirkov, 1994: 6).

Podobno meni tudi G. Parry, ki pravi, da so si znotraj teorije elit že omenjeni elitni teoretiki enotni, da je za obstoj in razvoj politične elite najpomembnejša množica oziroma koncept množice. Množica živi neorganizirano in je politično življenje ne zanima. Vsak posameznik živi svoje zasebno življenje, v katerem je osredotočen na lastne interese, delo in počitek. To ozko gledanje na življenje mu onemogoča zanimanje za javne zadeve. Zato je potrebna politična elita, ki je edina sposobna sprejemati dražljaje iz okolja in voditi življenje družbe. Samo ta elita ima pregled nad celotnim dogajanjem v družbi. Ker je množica neorganizirana, deluje enotno samo, ko jo politična elita spodbudi. Mosca in Michels sta mnenja, da je množica še posebej v reprezentativni demokraciji politično nepristojna, brezbržna in lenobna (Parry, 1969). Če posplošimo, se lahko iz množice v elito prebijejo le tisti, ki se zanimajo za javne zadeve in vstopajo v javno sfero.

¹ Edina izjema so zatirane elite, ki se lahko pojavljajo le s pomočjo ugleda.

2.2.2. Moč

V teorijah elit moč predstavlja eno od »diferentia specifica« elite v odnosu z množico. Najbolj znana in v politični sociologiji, ki je blizu politologiji, pogosto uporabljena definicija moči je Webrova. »Moč je možnost, da človek ali skupina ljudi uresniči svojo voljo v skupnem delovanju, tudi če temu nasprotujejo drugi, ki v tem delovanju sodelujejo.« (Weber v Haralambos, 1995: 520) Moč se torej nanaša na stopnjo, do katere lahko posamezniki vsilijo svojo voljo drugim, z njihovim soglasjem ali brez njega. Z drugimi besedami, moč pomeni možnost, da se zgodi po tvoje, tudi če drugi nasprotujejo tvojim željam. Lahko pa moč opredelimo tudi širše, kot zmožnost obvladovanja aktivnosti, prepričanj, želja in življenjskih priložnosti drugih, na osnovi posedovanja ustreznih resursov² oziroma razpolaganja s temi resursi.

V sociološki teoriji je mogoče razlikovati nekaj pristopov k proučevanju pojma moči, ki so odvisni predvsem od različnih teoretskih okvirov. Weber predpostavlja, da obstaja konstantna količina moči in zato, če nekateri imajo moč, je drugi nimajo (»moč konstantne izbire«). Glede na to, da je količina moči konstantna, posameznik ali skupina poseduje moč v isti meri, kot je drugi ne poseduje. Tisti, ki posedujejo moč, so le-to pripravljeni tudi uporabiti za doseganje osebnih interesov. V nasprotju z Webrom, funkcionalisti, med njimi Parsons, pravi, da je moč v posesti celotne družbe in da je ne uporabljajo posamezniki za doseganje osebnih interesov, ampak za doseg skupnih interesov. Količina moči se meri s stopnjo, do katere so doseženi skupni interesi. Marksistična teorija, kot predstavnica konfliktnih teorij razvoja pa stoji na prepričanju (podobno kot Weber), da moč poseduje določena manjša skupina ljudi v družbi v škodo vseh ostalih (razredov). Izvor moči v družbi pri tej teoriji temelji na ekonomski osnovi. Tisti, ki posedujejo proizvodnjo sredstev, posedujejo tudi moč. Tudi teoretiki elit so mnenja, da moč ni enakomerno porazdeljena v družbi in da se nahaja v rokah manjšine. Nasprotno marksistični teoriji, ki trdi, da je lastništvo nad proizvodnimi sredstvi izvor moči, pa teorija elit predpostavlja, da vladarji svoj položaj dolgujejo prirojenim ali v družbi pridobljenim lastnostim, ki jih naredijo superiorne v odnosu do ostale večine. V sodobni sociološki in politološki teoriji se pojavlja še zadnja, tj. pluralistična teorija elit, ki v nasprotju s teorijo elit in marksizmom predpostavlja, da moč ni v rokah le ene manjše skupine ljudi, ampak je razpršena v niz tako imenovanih interesnih skupin (Mirkov, 1994).

² Ti resursi so lahko različni, od mehanizmov direktne prisile do materialnih in simbolnih resursov.

Sociologija razlikuje med dvema oblikama moči: med oblastjo in prisilo. Oblast (avtoriteta) je oblika moči, ki je sprejeta kot legitimna, to je pravilna in (javno) upravičena. Weber na primer razlikuje tri tipe oblasti: tradicionalno, racionalno in karizmatično. Medtem, ko prisila pomeni obliko moči, ki je tisti, ki so ji podrejeni, ne štejejo za legitimno (Haralambos, 1995).

2.2.3. Demokracija

Pojem elite se je razvijal vzporedno s pojmom (»moderne«) demokracije. Ta vzporednost je šla od popolnega medsebojnega izključevanja teh dveh pojmov, v klasičnih teorijah elit, do njunega srečevanja v okviru liberalnih in pluralističnih teorijah elit.

Vse od stare Grčije naprej, ko se je razvila v preprosti in čisti obliki v Atenah, 500 let pred našim štetjem, je demokracija vseskozi močno prisotna. Pojem demokracija (iz gr. *demos* »ljudstvo«, *kratein* »vladati«) pomeni enega izmed tipov družbene ureditve. Četudi gre za družbenopolitični sistem z dolgo tradicijo, je tudi v sodobnem svetu najpogostejši. In še več, tudi dejansko nedemokratične družbe oziroma države se trudijo, da bi se predstavile kot demokratične. Že beseda sama zveni kot obljuba, podobno kot svoboda, pravica... (Sruk, 1995: 58).

Številni pisci so nas spomnili na to, da sama beseda demokracija pomeni vladavino ljudstva. Abraham Lincoln je demokracijo karakteriziral kot »vladavina ljudstva, ki jo izvaja ljudstvo in služi ljudstvu³« (Etzioni-Halevy, 1997: 13). Oba, tako originalni termin in ta ali katerakoli podobna karakterizacija imata veliko ideološko vrednost. Vendar, če ju vzamemo dobesedno, ne moreta biti uporabljena kot opis obstoječe realnosti. Kajti, če bi storili tako, bi nam bilo zelo težko najti demokracijo danes ali v katerikoli točki v zgodovini. Tako danes med »družbenimi znanstveniki« najpogostejše razumevanje termina demokracija pomeni režim, v katerem avtoriteta za vladanje izvira iz soglasja večine ljudi v družbi. V praksi je tako soglasje vidno skozi dogovor, v katerem določeni ljudje posedujejo in uporabljajo moč vladanja, doseženo na podlagi rednih, svobodnih, tekmovalnih volitev s strani vseh odraslih, katerih glas šteje in velja enako. Volilni princip demokracij je določen s temeljnimi liberalnimi principi - civilne svoboščine, ki so svoboda govora, prost pretok informacij,

³ »rule of the people by the people for the people«

prostost združevanja... brez katerih svobodne volitve ne bi bile mogoče (Etzioni-Halevy, 1997: 15).

Bližje realnosti demokracije, kjer vlada »ljudstvo« zgolj načeloma, je pojem večvladje (poliarhija). Tako npr. Dahl navaja osem institucionalnih jamstev za demokracijo: svobodo združevanja; svobodo izražanja; volilno pravico; pravico voditeljev, da tekmujejo za podporo volilcev; alternativne vire informacij; izvoljivost na javne funkcije; svobodne in poštene volitve in pravilo, da so institucije za oblikovanje vladnih politik odvisne od volilnih glasov in drugih oblik izražanja preferenc državljanov (Dahl v Čotar, 2000: 60). Torej, kot temeljne značilnosti sodobnih demokracij lahko štejemo: »politični pluralizem, redne in poštene volitve, reprezentativnost, inkluzivnost opredelitev in omejitev pristojnosti, pravic in dolžnosti države in njenih struktur ter drugih subjektov v političnih procesih, v katerih prevzemajo lastne pravice in tudi odgovornosti, večinsko odločanje, ki preprečuje katerikoli večini absolutno in neomejeno oblast, zagotovljene človekove pravice, varstvo manjšin in politično kulturo« (Žagar v Čotar, 2002).

2.3. ZVRSTI IN TIPI (POLITIČNIH) ELIT

V Leksikonu politike (1995) Sruk povzema klasifikacijo delitve elit na zvrsti družboslovca G. Rocherja, ki z vidika uveljavljanja nazorskopoličnega vpliva in oblastništva razlikuje šest zvrsti elit (Sruk, 1995: 85):

1. **Tradicionalne** elite so še danes pomembne v manj razvitih deželah. Svojo družbeno moč in pozicijo gradijo predvsem na izročilih. Elito predstavljajo pripadniki plemstva, voditelji rodov in plemen ter visoka duhovščina. Njihova oblast korenini v starodavnih izročilih, ki se na različne načine povezujejo s sodobnimi vzorci družbenega življenja.
2. **Karizmatične** elite temeljijo na izjemnih magičnih in njim podobnih lastnostih, katerih poglobitni nosilci so zlasti vodilne osebnosti teh elit. Karizmatična elita ima običajno specifičen naboj iracionalne, emotivno sprejete avtoritete.
3. **Oblastniške** elite so družbene grupacije, ki imajo poglobitne položaje v gospodarstvu in financah, od koder se njihova moč širi v vse veje oblasti (zakonodajno, sodno in izvršno).

Njihov vpliv se dotika namenske izrabe represivnega aparata, medijev, družbenega sistema, vzgoje in izobraževanja...

4. **Tehnokratske** oziroma meritokratske elite gradijo svoje družbene pozicije in vpliv na vednostih, strokovni usposobljenosti in racionalni metodologiji za vsakršno produkcijo, ter vodenju zlasti velikih in zapletenih sistemov.
5. **Ideološke** oziroma družbenonazorske (kulturnopolitične) elite so nazorsko, znanstveno, filozofsko, umetniško angažirane skupine ustvarjalcev, katerih dejavnost je lahko relevantna tudi družbenopolitično. Takšni krogi pogosto odločilno sodelujejo v snovanju idejnopolitičnih platform za kasnejše mobilizacije akterjev in ljudi.
6. **Simbolične**⁴ elite utemeljujejo svoje poslanstvo in vpliv na simboličnih vrednotah. Predvsem gre za paradigmatične bivanjske vloge, ki simbolizirajo načine življenja, moralne drže, mišljenske in duhovne vzorce vedenja...

G. Parry poleg politične elite omenja še tri, ki jih sicer razumemo kot svoj tip elite, vendar pa so v posebnem smislu vse tri povezane s politično elito: *vojaško elito* in njeno vlogo pri oblikovanju in vodenju države; *poslovno elito* in njen vpliv na ekonomsko in s tem tudi politično delovanje države ter *birokratsko elito*. Ravno z rastjo birokracije so povezani največji strahovi politične elite, kot najstarejše elite, za njeno nadaljnjo dominanco. Birokracija deluje racionalno, ima namreč na razpolago veliko informacij, dobro notranjo organiziranost in učinkovito izvršilno hierarhijo. Tam kjer pa manjka močno politično vodstvo oziroma ni tradicije političnega vodenja, povsod tam pa obstaja potencialna možnost, da politično vodstvo prevzame v svoje roke birokracija. Takrat namreč birokratska elita lahko preseže mejo zgolj specializirane elite in postane tako rekoč vladajoča formacija. Tako Weber kot Burnham sta mnenja, da je prav birokratska elita ena najvplivnejših v moderni politiki, vendar pa je njena dejanska moč različna v različnih političnih sistemih (Parry v Čotar, 2002: 12, 13).

⁴ Izraz simbolične morda ni najustrežnejši - pomeni nekaj fiktivnega, navideznega, bolje bi bilo reči simbolne elite.

2.4. POLITIČNA (STRANKARSKA, PARLAMENTARNA) ELITA

Politično elito najpreprosteje opredelimo kot manjšino, ki igra izredno pomembno in vplivno vlogo pri urejanju političnih zadev. Sestavljena je iz ljudi, katerim položaj v družbi omogoča, da se vzdignejo nad povprečno stanje ljudi. »Elitniki«, ki zasedajo mesta, na katerih nastajajo odločitve z dolgoročnimi posledicami, so vodje pomembnih položajev in organizacij sodobne družbe ter vodijo državni aparat. V družbeni strukturi zavzemajo strateška vodilna mesta, na katerih so osredotočena resnična sredstva oblasti. Politična elita ne vlada sama, saj ima ob sebi svetovalce ter zastopnike raznih interesov in lobiste, ki dostikrat usmerjajo njene misli in odločitve. Ameriški politolog C.W. Mills z elito oblastnikov misli na politične, gospodarske in tudi vojaške kroge, ki so med seboj povezani. Kot taki skupno sprejemajo odločitve, ki imajo posledice za celo državo. Če glede pomembnosti za vsedržavne dogodke velja, da jih nekdo »dekretira« (ureja z odredbami, dekreti), je ta »nekdo« elita oblasti oziroma politična elita (Mills, 1965: 20).

James Meisel (Parry, 1969: 31) poudarja, da so za kvalitetno politično elito nujno potrebni trije c-ji: skupinska zavest (group consciousness), koherenca (coherence) in »zarotništvo« (conspiracy). S tem je mišljena odločna skupna volja po skupni akciji. Če je elita, elita bogatih ali elita »produktov« zasebne izobrazbe, mora le-ta oziroma morajo le-ti delovati skupaj kot bogati ali kot zagovorniki privatnega sektorja izobraževanja z namenom, da bi delovali kot elita v politiki. Zato mora elita vedno delovati enotno in kot dejansko povezana skupina; v kolikor te enotnosti ne dosega, pa ne govorimo več o eliti ampak o skupini nekih vplivnežev. Če se elita trdno drži dejavnikov treh c-jev, ji le-ti lahko dajejo moč in prednost (premoč) pred drugimi elitami, moč pa je skupna in omogoča dostop do še večje moči. Moč elite je v mnogih pogledih nakazana z njeno sposobnostjo, da določa pogoje za dostop do političnega vpliva, pogoje, ki vključujejo standarde blaginje, socialni položaj, možnosti izobraževanja, pri tem pa ostajajo zvesti interesom in ideologiji elite. Po drugi strani pa je preživetje elite odvisno od njene sposobnosti prilagajanja zunanjim pritiskom in dopuščanja, da prehajajo vanjo tudi drugi družbeni interesi. Obseg elite lahko najpreprosteje izrazimo glede na vpliv, ki ga le-ta dosega, ali gre za političen vpliv ali le za druge manjše, nepolitične vplive⁵.

⁵ Meiselova oznaka politične elite je mogoče le nekoliko prestroga. Menimo namreč, da so del politične elite lahko tudi tisti posamezniki, ki zaradi podobnih družbenih položajev razmišljajo in delujejo enako, imajo podobne oziroma enake interese, pri tem pa nimajo posebej razvite izrazite skupinske zavesti. O posameznikih,

Politično elito delimo na strankarsko in parlamentarno elito.

Strankarsko elito označimo kot specializiran tip politične elite, ki ima vse značilnosti, ki jih predstavlja politična elita. Zgodovinsko gledano, so v preteklosti politično elito predstavljali bolj posamezniki in manj skupine - npr. politične stranke. Danes pa je »splošen trend v svetu krepitev vloge strank: najprej so parlamentarci prevladovali nad strankami in v strankah, nato je prišlo do ravnotežja, danes pa praviloma dominirajo stranke nad parlamentarci« (Ribičič v Čotar, 2002: 22). Celotno politično areno vodijo politične stranke oziroma njeni najmočnejši in najvažnejši deli, t.j. strankarska elita. Politične stranke imajo vse večjo vlogo pri »naboru in izboru personala, v prvi vrsti na politične, pa tudi na druge politično pomembne položaje. To se seveda nanaša ne samo na politično-predstavniške državne organe (parlament in njegova telesa), marveč tudi na vlado (ministri) in na druge visoke in višje položaje v državni administraciji, vojski, sodstvu itd. Vpliv strank sega tudi v gospodarstvo, kulturo, medije, na univerze, v diplomacijo itd.« (Bibič v Čotar, 2002: 22).

Parlamentarno elito oziroma parlamentarne elite so specializirana podvrsta politične elite. Norton jo označi kot parlamentarno elito, ki jo sestavljajo vsi poslanci, ki so izvoljeni v posameznem mandatu, vendar predstavljajo njen najpomembnejši del tisti poslanci, ki so izvoljeni večkrat in zagotavljajo nepretrgano delovanje parlamenta (Norton v Čotar, 2002: 24). Za vsako razvito parlamentarno državo je pomembno, da ima zrelo parlamentarno elito, za katero je značilno dobro poznavanje zakonodajne procedure, obvladovanje modernih pogajalskih tehnik in načinov pridobivanja informacij. Dobri predstavniki parlamentarne elite imajo sposobnosti prepoznavanja povezanosti med različnimi interesi, njihova hitrost za zavzemanje stališč in oblikovanje alternativnih predlogov je večja, poleg tega obvladajo umetnost oblikovanja kompromisov. Vendar pa člani parlamentarne elite ne poznajo samo formalnih proceduralnih pravil, ampak tudi neformalna oziroma nenapisana pravila parlamentarnega obnašanja in ravnanja v primerih, ki niso dovolj precizno opredeljeni v poslovniki ali pa v povsem novih situacijah. Seveda pa parlamentarne elite ne razpolagajo z zadostnim znanjem o stanju na vseh področjih, ki jih pokrivajo, vendar pa svoje pomanjkljivosti nadomestijo tako, da vključujejo v svoje delo strokovno znanje. (Zajc v

ki nimajo razvite skupinske zavesti, je Meisel sicer menil, da so to zgolj posamezniki z vplivom in še ne predstavljajo politične elite. Vendar menimo, da vsi posamezniki, ki zasedajo pomembnejše družbene položaje v nekem smislu predstavljajo del politične elite, četudi ne nastopajo enotno ampak zgolj s parcialnimi (lastnimi) prispevki (Čotar, 2002).

Čotar, 2002: 25). Kramberger in Vehovar (2000) za Slovenijo postavljata domnevo, da je nadpovprečna menjava oseb na vodilnih položajih (do 1990) lahko bila znamenje namernega slabljenja perifernih elit, v korist metropol in državnih elit (Habsburška monarhija, kraljevina Jugoslavija, Titova Jugoslavija)

2.5. TEORETIČNI PRISTOPI K DRUŽBENI NEENAKOSTI

Ljudje so dolgo sanjarili in še sanjarijo o egalitarni družbi, to je družbi, v kateri so vsi člani enaki oziroma enakopravni. V taki družbi ljudje ne bi bili več razvrščeni glede na ugled: nihče ne bi okusil zadovoljstva zaradi visokega družbenega položaja; nihče ne bi trpel ponižanja, ker zaseda položaj, ki ne prinaša pravega spoštovanja. Premoženje bi bilo enakomerno porazdeljeno med prebivalstvo: revni in bogati, imeti in ne imeti, bi postalo stvar preteklosti. V egalitarni družbi bi fraza »oblast ljudstvu« (demokracija) postala resničnost. Konec bi bilo oblasti nekaterih ljudi nad drugimi. Izkoriščanje in zatiranje bi postala pojma zgodovine (Haralambos, 1995). Vendar pa ideje o egalitarni družbi ostajajo le sanje, saj imajo vse človeške družbe od najpreprostejših do najbolj kompleksnih neko obliko družbene neenakosti, ki se nanaša na obstoj družbeno ustvarjenih neenakosti.

V teoriji se razlikujejo trije načini razumevanja družbene strukture in družbene neenakosti (Mirkov, 1994):

2.5.1. Razredni model (najbolj razvit v marksizmu oziroma kritični strukturni teoriji družbe)

Marx izpostavi štiri glavne elemente:

- osnovna enota razreda so družine ne posamezniki;
- ekonomski pogoji so osnovni strukturni izvor razredne diferenciacije družbe;
- način življenja, interesi in izobraževanje so glavne posledice razredne diferenciacije;
- potrebni so neprijateljska nasprotnost razredov, antagonizem in boj, da bi se lahko govorilo o razredih.

Teorija razrednega razslojevanja družbe nima svoje osnove na naravni diferenciranosti ljudi in skupin, ampak izhaja iz različnosti ekonomskih, političnih in drugih interesov ter iz družbenih odnosov, ki so obremenjeni z različnimi spori in napetostmi. Vedno je prisotna zgodovinska

dimenzija razvoja družbe, ki predpostavlja možnost revolucionarne zamenjave obstoječih neenakopravnih družbenih odnosov (Žubrinić, 1994); to je hkrati možnost, da podrejeni razred ali razredi s silo razrešijo konflikte, da bi ustvarili malo boljši položaj zase oziroma za vse.

2.5.2. Stratifikacijski model (najbolj razvit v funkcionalizmu)

Nanaša se na prisotnost posebnih družbenih skupin, ki so postavljene ena nad drugo glede na dejavnike, kot sta ugled in premoženje. Osnovni kriterij za delitev družbe na sloje je družbeni položaj, ki ga lahko definiramo kot »mesto, ki ga določena skupina ljudi ima v sistemu delitve družbene moči, materialnih in drugih vrednosti ter ugleda v družbi« (Popovič v Mirkov, 1994: 24). Tisti, ki pripadajo posamezni skupini ali sloju, imajo določeno zavest o skupnih interesih in skupno identiteto. Skupen jim je podoben življenjski slog, ki jih do neke mere razlikuje od članov drugih družbenih slojev. Oblikujejo se neke skupne psihološke in kulturne karakteristike. Primer družbene stratifikacije je indijski kastni sistem (Haralambos, 1995). Parsons, kot izrazit predstavnik funkcionalne neenakosti, družbeno stratifikacijo razume kot nujno in funkcionalno.

2.5.3. Elitistični model (najbolj razvit v teorijah elit)

Poleg marksistične teorije elit, ki strukturo družbe razume kot konfliktno, antagonistično delitev na razrede, in teorijo stratifikacije, ki meni, da so v osnovi družbene strukture funkcionalni sloji, obstaja še tretji teoretski pristop k temu vprašanju. To je teorija elite, ki strukturo družbe deli enostavneje, na elito in ne-elito (množico). Znotraj teorij elit sicer obstajajo precejšnje razlike v razumevanju o tem, kaj je jedro elite, ali se elite od ostale družbe ločijo po osebnih ali katerih drugih lastnostih, katere so funkcije elit v družbi, kaj ustvarja množico, kakšna je njena družbena vloga in njen odnos z elito. Hkrati z razlikami pa lahko govorimo tudi o dveh predpostavkah, ki sta skupni vsem elitistično orientiranim sociologom (Mirkov, 1994):

- Družba se neizbežno mora deliti na manjšino (elito) izbranih, ki urejajo družbeni razvoj in na večino (množico), ki je vodena s strani elit. »Zakon« o delitvi družbe na ti dve skupini je več en in obstaja v vseh obdobjih družbenega razvoja.

- Družba, v kateri ne bi obstajali vladajoča elita in poslušna množica, je za to teorijo nemogoča (demokracija je za te teoretike nemogoča⁶, saj ruši osnovni družbeni zakon o delitvi na elito in množico⁷).

Włodzimerz Wesolowski razlikuje tri glavne pristope preučevanja elit (Wesolowski v Frentzel-Zagorska in Wasilewski, 2000: 20, 21):

- *Stratifikacijski* pristop je najstarejši in ustreza predvsem predmodernim družbam kot sta indijski kastni sistem in evropski fevdalni sistem.
- *Institucionalni* pristop je bil razvit v 20. stoletju in v sebi odraža vse najbolj pomembne razvojne trende (avtonomija v ekonomiji, politiki in kulturi) modernih zahodnih civilizacij.
- *Psihološki* pristop (Pareto).

⁶ V okviru liberalnih teorij elit (Mannheim in Schumpeter) se enakost, na kateri vztraja demokracija, zamenja z idejo enakih možnosti v osvajanju oblasti, demokracija pa se razume bolj kot tekma med različnimi elitami (Mirkov, 1994: 33).

⁷ Razen, v kolikor ne sledimo paradoksalnemu sklepu, da šele elite zagotavljajo demokracijo.

3. TRAJANJE IN ZAMENJAVA (POLITIČNE) ELITE - CIRKULACIJA ELIT

Morda kaže uvodoma, zgolj zelo na kratko, umestiti samo cirkulacijo elit v malo širši sociološki okvir. In sicer, kulture, razporejene po slojih so praviloma še posebej razločne, ko je možnost za premik iz enega sloja v drugi majhna. Tak premik je znan pod imenom družbena mobilnost, ki lahko poteka navzgor, npr. kot prehod iz delavskega v srednji razred, ali navzdol. Stratifikacijske sisteme, ki ponujajo malo možnosti za družbeno mobilnost, lahko opišemo kot mobilnostno zaprte, kjer se novim generacijam pripiše status prednikov (askripcija), medtem ko tiste z razmeroma visoko stopnjo družbene mobilnosti razumemo kot mobilnostno odprte, kjer je status pridobljen (meritoren). Sociologija razlikuje dva glavna tipa družbene mobilnosti. Prva je intrageneracijska mobilnost, ki se nanaša na družbeno mobilnost oseb v okviru ene same generacije. Druga pa intergeneracijska mobilnost, ki pomeni družbeno mobilnost, torej zamenjavo statusa, med generacijami (Haralambos, 1999: 206).

Samo definicijo pojma »cirkulacija elit« lahko najdemo v Politični enciklopediji (Srđić, 1975: 111): »cirkulacija elit (iz lat. *circulatio* - kroženje) v nekem širšem smislu označuje problem rekrutiranja, mobilnosti in zamenjevanja vodilnih skupin v posameznih oblasteh družbene aktivnosti (vojaška, kultura, politika...) ali v družbi kot celoti. V nekem ožjem oziroma najpogostejšem pomenu pa predstavlja sestavni del enega elitističnega koncepta, kakršnega je najbolj podrobno razvil italijanski sociolog in ekonomist Vilfredo Pareto.«

Ker se v rokah elite akumulira velika moč (ekonomsko bogastvo, zakonodajna in birokratska vladna moč oziroma moč odločanja, kontrola nad sredstvi komuniciranja), je na prvi pogled morda videti presenetljivo, da katerikoli teoretik elit sploh lahko govori o eliti na način, da ta izgublja svojo dominantno pozicijo. Vendar ravno na točki, kjer je Marx govoril o zgodovini kot o zgodovini razrednih bojev, je Pareto govoril o zgodovini kot o »pokopališču aristokracij«. Teoretiki elit tako dopuščajo možnost izgube legitimnosti in moči politične elite, zato predlagajo dva široka skupka faktorjev za razlago (oziroma dva faktorja, ki najbolj podajata razloge za upadanje) njene moči in nenazadnje za njeno zamenjavo (Parry, 1996, 58):

- Faktor strukturnih sprememb. Strukturne spremembe privedejo do sprememb v dominantni manjšini v družbi. Največkrat se to zgodi neodvisno od značaja in motivacije politične elite.
- Faktor sociopsiholoških sprememb. Ko se staro politično elito nadomesti z novo, zaradi sprememb v navadah ali sposobnostih stare elite.

Različni teoretiki so si različnih mnenj, zakaj prihaja do sprememb znotraj političnih elit. Marksisti imajo svojo razlago družbenih sprememb. Marx meni, da se sprememba razreda pojavi kot konsekvence velike spremembe v ekonomskem sistemu, ki posledično vpliva na delovanje elite. Kajti, ko se pojavi nov način produkcije in z njim novi ljudje oziroma cel razred novih ljudi, le-ti zamenjajo star (zastarel) način produkcije in vladajočo elito, katere moč se je skrivala v dotlej zastareli tehnologiji oziroma načinu obvladovanja družbenih odnosov (Parry, 1969: 58).

Na drugi strani je Mosca manj determinističen. Meni, da vsakokratna sestava politične elite pravzaprav odraža ravnotežje družbenih sil v družbi. Dodaja pa, da noben vladajoči razred ne more dolgo vladati, če ne sledi razvoju in napredku tako v ekonomiji kot v družbi nasploh. Preživetje politične elite temelji na njeni sposobnosti, da prilagaja svojo politiko vsem zahtevam različnih interesnih skupin. Nenazadnje mora biti glavni cilj politične elite, da zadovolji vse družbene interese in pri tem vseskozi ostaja na položaju. Od Marxa se tako razlikuje predvsem v dveh pogledih. Prvič, meni, da ekonomske spremembe še zdaleč niso najpomembnejši razlog za spremembe znotraj politične elite, temveč nasprotno, da so družbene spremembe tiste, ki najbolj vplivajo na gospodarske spremembe. In, drugič, da si vladajoči razred lahko sam pomaga do izhoda iz krize, s pomočjo svojih političnih sposobnosti in s fleksibilnostjo, ter tako spet doseže dominanten položaj. Do dominantnega položaja pride s prilagajanjem starih politik na način, da ugotovi vse nove zahteve. Z novimi prijemi in novimi ljudmi se oblikuje nova politična elita ali zgolj renovira stara, ki bo v svojih vrstah imela najspodobnejše predstavnike vseh sil v družbi. Nove elite se lahko oblikujejo preko družbene mobilnosti, ko prehajajo posamezniki iz skupine v skupino, ali ko sposoben posameznik počasi prodira najprej v »nižje« sloje politične elite in se v kontinuiranem procesu »sprehodi« do najvišjih položajev. Nove politične elite se lahko vzpostavijo tudi s t.i. prevratom, ki se zgodi kot posledica zaprtosti vladajočega razreda in ki ne dopušča postopne rekrutacije novih članov od spodaj proti vrhu. Še posebej takemu sistemu se zanika vsaka demokratičnost in se mu očita izoliranost od nevladajočih. Prav

zaradi zaprtosti vladajoči niso ali nočejo biti seznanjeni z družbenimi spremembami, ki se nenehno dogajajo, zato je njihov obstoj dolgoročno vprašljiv (Parry, 1969: 59-60).

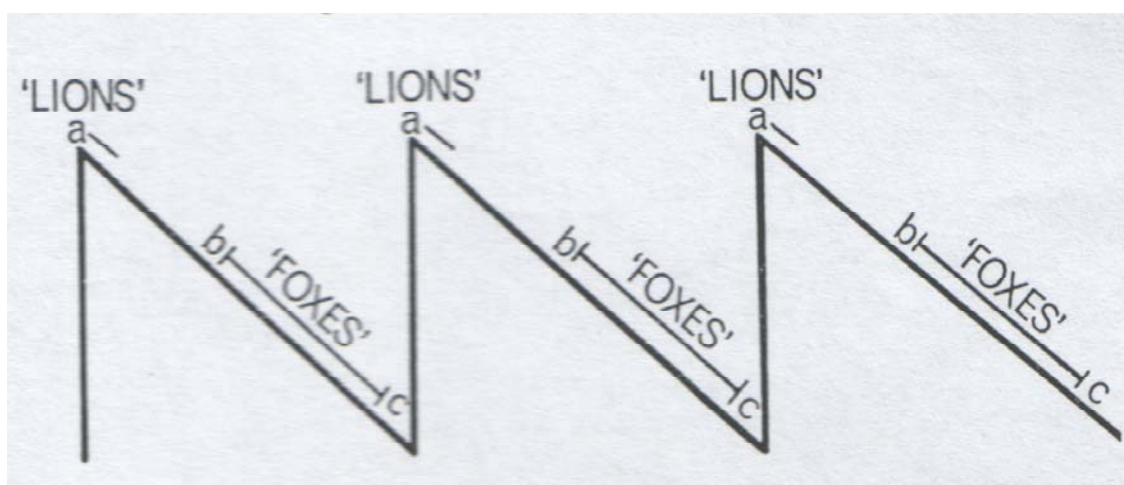
Naslednji in hkrati zadnji teoretik, ki ga bomo na tem mestu obravnavali, je Pareto. Meni, da je po eni strani zamenjava ene elite z drugo prav tako neizbežna kot katerikoli »Marxov proces«¹ historičnega materializma. Po drugi strani pa je ta sprememba raje razložena v okvirih psihološkega »make-upa«² elit in ne-elit, in ne na način kot pri Marxovih širših družbenih okvirih, v katerih obstaja nek neodvisen faktor, na katerega elite v vsakem primeru reagirajo. Sam proces zamenjave elit se tako pojavlja v dveh oblikah (Parry, 1969: 60):

- kot postopen proces infiltracije oziroma »kroženje elit«³ (cirkulacija elit),
- kot nasilna revolucija, ki vključuje popolno zamenjavo ene elite z drugo.

Upadanje moči elit je Pareto razlagal s pomočjo psiholoških faktorjev. Sam proces zamenjave elit je ponazoril s primerjavo »levov in lisic«. Na oblasti se namreč neprestano zamenjujejo dve vrsti k dominantnosti nagnjenih ljudi, »lisice«⁴ in »levi«. Med prve štejemo špekulante, ki se za vladanje najpogosteje poslužujejo zvijač; ne uporabljajo pa sile, katero kot glavno sredstvo za vladanje uporabljajo levi. Elita lisic ima svoje prednosti v svoji politični prekanjenosti in izvirnosti ter sposobnosti za politično manevriranje - formiranju koalicij, popravljanju strankarskih razprtij, skratka, formuliranju politik, ki bodo učinkovite dolgoročno ali pa samo v kriznih situacijah. Lisice za svoje vladanje ne uporabljajo sile. Če je potreben hiter ukrep za rešitev problema, bo to spreten političen maneuver. Pomembno je dejstvo, da lisice vedno rekrutirajo lisice. Ob neučinkovitosti »lisičjega«⁵ režima le-ta hitro preneha, z nasilnim strmoglavljenjem lisic s strani svojeglave elite levov, ki že čaka, da ponovno vzpostavi red in močno vlado. Vendar tudi nova elita ne more trajati, vse njihove kvalitete namreč spremljajo tudi zvijače in taka elita bo postopoma postala preveč rigidna ter nedovzetna za spremembe. Manjkajo ji namreč »lisičje«⁶ kvalitete in iznajdljivost, kajti ni sposobna prenašati vedno večjih pritiskov (npr. ekonomskih in vojaških) ter ne dosega ekonomskega in tehničnega napredka. Torej je njena edina rešitev v tem, da ponovno popusti, da se v njene vrste začnejo uvrščati posamezniki, ki imajo »lisičje«⁷ kvalitete in na ta način skušajo popraviti ekonomsko in intelektualno »nezadostnost«, ki jo je ustvarila elita levov. Postopoma se elita levov infiltrira v elito lisic, vse dokler ne postane popolnoma lisičja. Elita levov znova nastopi nekega dne z nenadnim revolucionarnim uporom itn. (Parry, 1969: 60-61).

Ta proces lahko ponazorimo tudi grafično (glej graf 3.1.). Vsaka najvišja točka (vrh) predstavlja točko, na kateri si je elita II. reda (elita levov, »lions«) pridobila moč. Temu sledi infiltracija lisic (a–b) dokler ni dosežena točka, na kateri lahko rečemo, da je bila elita transformirana (b – c) v elito I. razreda (elita lisic, »foxes«) (Parry, 1969: 61).

Graf 3.1.: Cirkulacija elit (Pareto)

Vir: Parry, 1969: 61

Kljub političnemu kontinuumu pa po Paretovem mišljenju to še ne pomeni, da so vladajoče elite popolnoma brez moči, da bi zavlačevale oziroma preprečevale njeno izvršitev oziroma njihovo zamenjavo. Tako so lisice oziroma elite I. razreda (Odisej v Iliadi) zlasti nestabilne, vendar lahko s svojo iznajdljivostjo vedno znova najdejo ukrepe, ki jim bodo omogočili, da ostanejo trdno na oblasti, ali pa bodo svojo ideologijo tako izpopolnile, da bodo prepričali množico, da jih bo le-ta podpirala. Elita levov⁸ oziroma elita II. razreda (Ahil v Troji) je bolj stabilna, tudi zato, ker njen režim temelji na uporabi vojske in policije, ki lahko učinkovito odvrta morebitne »nadloge«. Elita, ki je kombinacija obeh tipov, se v praksi izkaže kot najbolj učinkovita in lahko kot taka še posebej dolgo preživi, preden se rekrutira v eno samo čisto obliko elite. Sama hitrost kroženja elit ene ali druge vrste pa je odvisna od njene sposobnosti prilagajanja spreminjajočim se razmeram v družbi (Parry, 1969).

⁸ Zgodovinsko gledano je tipičen primer elite levov grška Šparta.

3.1. MATEMATIČNI MODEL CIRKULACIJE POLITIČNIH ELIT

Poleg klasičnih oziroma najpogostejše uporabljenih razlag cirkulacije elit lahko v literaturi zasledimo tudi druge, manj znane definicije. Tako na primer avtor Thomas W. Casstevens (2001) v svojem članku⁹ z naslovom Cirkulacija elit, predstavi matematični model oziroma vzorec cirkulacije političnih elit, ki sloni na metodah analize preživetja. Porazdelitev zamenjav raziskuje glede na porazdelitev dolžine službovanja¹⁰ oseb na elitnih položajih, kar sta statistična parametra tega modela.

Model je sicer opisan tako, da je zelo splošen v področjih uporabe. Bil je uporabljen v vsaj tridesetih primerih, ki so se dotikali pristojnosti sodne oblasti, pa v različnih državah in v vsaj sedmih različnih družbenih ureditvah (na primer vladajoča monarhija), skratka v vsaj petindvajsetih različnih študijah. Avtor ugotavlja, da so ugotovitve in posledice uporabe tega modela naravnost presenetljive. Na primer, doba službovanja (seniority) v ameriškem parlamentu ne vpliva na ponovno izvolitev, kljub nasprotnim pričakovanjem. Največkrat se model uporablja pri pojasnjevanju in napovedovanju stabilnosti sistemov. Pojavljajo pa se tudi določeni konceptualni problemi denimo, pri opredelitvi političnih teles, kot je na primer začasna vlada. Kljub temu pa model predstavlja eno izmed zanimivih možnosti aplikacije teorije cirkulacije elit.

Pareto v svojih delih cirkulacijo elit definira kot preobrat v moči družbenoekonomskih razredov. Paretov pristop namiguje oziroma spominja na »zgodovinski blesk«, vendar pa v situaciji, ko imamo in proučujemo majhno število primerov, postane vse skupaj nepreverljivo, če je tak preobrat slučajen. Za testiranje slučajnih modelov je potreben »zakon velikih števil«. Zato, da bi dobil več primerov, Casstevens cirkulacijo elit raje definira kot preobrat v službovanju posameznikov ali skupine posameznikov na položaju moči. Tako definirana cirkulacija elit je v nasprotju s Paretom, bolj široka. S pomočjo takšne »preobrazbe primerov«, ki pridejo v poštev, se poveča matematična verjetnosti, model pa postane preverljiv. Tak način proučevanja je začel in najbolj izpopolnil Allen Wallis¹¹, na katerega se avtor članka tudi skoraj v celoti sklicuje (Casstevens, 2001).

⁹ Članek je popravljena različica znanstvene razprave, ki je bila predstavljena na letnem srečanju srednjeevropske politično znanstvene asociacije leta 1986.

¹⁰ »Poisson distributions of turnovers and exponential distributions of lengths of tenure«

¹¹ Wallis, W. Allen. 1936. The Poisson Distribution and the Supreme Court. Journal of the American Statistical Association, 31: 367-80.

Kot že omenjeno, sta bila »ravnotežni in razlagalni« model uporabljena v številnih različnih študijah, ki se nanašajo na cirkulacijo elit v številnih državah in v različnih državnih institucijah. Vendar pa sem se, ker so same formule in izračuni v uporabi tega modela razmeroma zapleteni, odločil, da jih podrobneje ne predstavim. Različni raziskovalci na primerih različnih držav računajo verjetnosti, s katerimi se bodo člani določenih institucij obdržali na svojem položaju, kako dolgo itd. Morda zgolj za boljši pregled ena tabela (glej tabelo 3.1.1.), v kateri lahko na primeru ZDA vidimo, oziroma iz podatkov v tabeli izračunamo, korelacijo med dobo službovanja (zaslužnostjo) in ponovno izvolitvijo. Korelacija v tem primeru je negativna (-0,3520), kar le potrjuje tezo, da doba službovanja v ameriškem kongresu ne vpliva na ponovno izvolitev.

Tabela 3.1.1.: Poslanci v ameriškem kongresu, 1983-85

United States House of Representatives, 1983–85			
Terms (1983)	Members (1983)	Reelected (1985)	Expected (1985)
21	1	1	0.887
20	1	1	0.887
19	0	0	0
18	4	2	3.548
17	0	0	0
16	3	3	2.661
15	3	3	2.661
14	3	3	2.661
13	6	6	5.322
12	2	2	1.774
11	15 ^a	12	13.305
10	15	11	13.305
9	12	10	10.644
8	13	13	11.531
7	20	18	17.740
6	24	22 ^d	21.288
5	51	42	45.237
4	46	41	40.802
3	68 ^b	57	60.316
2	61	59	54.107
1	87 ^c	80	77.169
Totals	435	386	385.845
12+ (pooled)	23	21	20.401

Vir: Casstevens 2001: 307

4. TEORIJE ELIT - PREGLED

Teorija elit se razlikuje, tako od pluralizma kot od funkcionalizma, zlasti v svojem prepričanju, da ima maloštevilna manjšina monopol nad močjo v družbi. Zagovorniki teorije elit menijo, da je družba razdeljena na dve glavni skupini: na vladajočo manjšino, ki izvršuje svojo moč prek države, in na vladane. V številnih lastnostih pa se teoretiki elit med seboj razlikujejo. Niso enotnega mnenja o tem, ali je vladavina elite zaželena in koristna za družbo. Razlikujejo se v svojih sklepih glede neizogibnosti vladavine elite, ne strinjajo pa se tudi glede vprašanja, kdo natančno tvori elito ali elite (Haralambos, 1999: 523).

Proučevanje elit se je oblikovalo predvsem kot del politične znanosti, v poznem 19. stoletju, in se je nadaljevalo nadaljevalo v zgodnjem 20. stoletju, predvsem kot rezultat dela dveh italijanskih sociologov, klasikov tovrstnih študij, Vilfreda Parete in Gaetana Mosce. »Politična teorija se vedno odraža v politični praksi in v veliki večini politične okoliščine časa favorizirajo poiskuse teoretiziranja o naravi kontrole in o vlogi vodenja v družbi« (Parry, 1969:15). »Dva pomembna elementa konstituirata zgodovinski kontekst. Prvi je povezan z razočaranjem, z izgubo iluzij po združitvi Italije. Drugi pa je nastopil kot razočaranje nad delovanjem demokratičnega sistema« (Atanasovski, 1997: 30).

Atanasovski tudi meni, da teorija o elitah predstavlja neodvisno pot v zgodovini politične misli. Teorija elit se namreč hoče predstavljati kot drugačna, originalna in kritična nasproti tedaj glavnima ciljema političnih avtorjev, demokraciji in socializmu. Govorimo lahko celo o »tretji intelektualni poti«, vendar velja poudariti njeno relativno odsotnost na množičnem političnem prizorišču, in s tem odsotnost njene družbene in politične baze. Teorija o elitah se hoče predstaviti kot nevtralna, pozitivistična in znanstveno čista teorija. Predstavlja se kot realistična, antiformalistična in kritična do družbene realnosti. Teorije o elitah so najmanj sporne, ko poudarjajo obstoj neenakosti človeške narave. Seveda klasične teorije elit obžalujejo takšen družbeni razvoj in zaradi tega so teoretiki elit pesimisti v primerjavi z demokratičnim optimizmom drugih avtorjev. V tem smislu so teorije elit zelo kritične tako do demokracije kot tudi do socializma, čeprav gre za bližnje teorije, katerim naj bi bile skupni element zlasti prikrivanje realnosti političnega življenja. Pareto in Mosca sta se v svojem delu osredotočala na prikrito stran oblasti, ki je monopolizirana s strani aktivne manjšine. Kljub razlikam, ki obstajajo med predstavniki teorije elit, lahko opazamo skupne elemente

zgodovinske dominacije elit kot vladajočih manjšin v delih vse od Mosce pa do Michelsa (Atanasovski, 1997).

V nadaljevanju si bomo najprej na kratko pogledali različne teoretske pristope proučevanja elit in nato izbrali le najpomembnejše avtorje, ki jih lahko uvrstimo v razred t.i. klasikov, ter si podrobneje pogledali tudi njihova dela.

4.1. ZAČETKI ELITISTIČNIH IDEJ V ZGODOVINI MISLI O DRUŽBI (Platon, Machiavelli, de Mestre, Saint-Simon, G. Tarde, Gustave le Bon)

Prvi mislec, ki je v svojih delih imel elemente elitistične teorije o družbi in je s tem poudarkom predstavljal izhodišče za številne kasnejše teoretike, je bil veliki grški filozof Platon. Po Platonovem mišljenju so elita filozofi. Od ostalega prebivalstva (množice) se ločijo najprej po svojih prirojenih superiornih karakteristikah in nato še s količino znanja, ki ga pridobijo z izobraževanjem. Platon je zastopal stališče, da se ljudje med seboj razlikujejo na osnovi svojih bioloških in psiholoških lastnosti in da morajo biti zaradi tega razdeljeni tudi po dolžnostih, ki bi jih opravljali v državi. To tezo o naravni neenakosti med ljudmi bosta (mnogo kasneje) zastopala predstavnika klasičnih teorij o elitah, Pareto in Mosca (Mirkov, 1994).

Machiavelli, znameniti kronist političnega dogajanja v poznorenesančni »Italiji« pravi, da »cilj opravičuje sredstvo« in da »vsak vladar, če želi doseči cilj, to je močna in bogata država, se ne sme preveč ozirati na sredstva, s katerimi bo ta cilj dosegel« (Machiavelli v Mirkov, 1994: 43). Machiavelli in de Mestre sta s svojo prostodušnostjo vplivala na klasične teoretike elit, predvsem s svojim razumevanjem vladajoče skupine kot elite in z uporabo sile ter zvijačnosti kot načinom vladanja. Saint-Simon pravi, da elito sestavljajo z ene strani učenjaki - duhovna elita in z druge strani industrijalci - tehnična elita. Skupaj pa tvorijo elito oblasti, ki v industrijskem obdobju mora zasesti vodstvene položaje. Tako pojmovanje elite je imelo v sociološki teoriji vpliv na dve glavni smeri. Na liberalne teorije elit (duhovna in tehnična elita tvorita elito moči) in na tehnokratsko ideologijo. Zadnji, ki ga bom na tem mestu obravnaval, je Le Bon, ki je najbolj vplival na Pareta in Mosca s svojo teorijo o psihologiji množice. Le Bon je gojil svojevrsten prezir do množic. Verjel je, da zgodovino ustvarja le maloštevilčna intelektualna elita in da se vladavina množice vedno pojavlja v obdobju krize. Menil je tudi, da je »edini način, da se ublaži to »zlo«, da se državniki spoznajo s psihologijo množic« (Le

Bon v Mirkov, 1994: 69). Negativno mnenje o množici se nadaljuje tudi skozi dela predstavnikov klasične in liberalne teorije elit.

4.2. KLASIČNE TEORIJE ELITNIH ŠTUDIJ (Pareto, Mosca, Michels, Ortega Y Gasset)

Klasične teorije elit, ki jih lahko imenujemo tudi konzervativne, so konstituirale pojem elit kot sociološki pojem. Nastale so delno kot reakcija na marksizem in meščanski liberalizem. Medtem, ko je marksistična teorija trdila, da lastništvo proizvodnih sredstev deli družbo na nadrejen in podrejen razred, teorije elit trdijo, da osebne karakteristike posameznikov ločijo vladarje od vladanih. Elita svoj položaj dolguje superiornosti svojih karakteristik in atributov. Delitev na elito in množico je naraven, neizbežen in večni pojav. Nasproti organizirani in s posebnimi kvaliteta obdarjeni skupini - eliti, stoji množica, ki je v teh teorijah prikazana kot neorganizirana, neizobražena in primitivna skupina ljudi, katere edina naloga je, da priskrbi materialna sredstva za življenje in obstoj družbe in da služi kot rezervoar, iz katerega se bodo kvalitetni posamezniki infiltrirali v elito. Odziv teorije elit na meščansko (buržuazno) demokracijo pa je opazen v ideji, da je demokracija, poleg tega, da je tehnično neizvedljiva, tudi nezaželjena in slaba za družbo, ker ustvarja kaos in nestabilnost v družbi (Mirkov, 1994).

Najvidnejši predstavniki klasične teorije elit: Pareto, Mosca in Michels so poleg Millsa glavni avtorji pričujoče diplomske naloge in bodo podrobneje predstavljeni v nadaljevanju. Edini pomembnejši avtor klasične teorije elit, ki ga ne bom podrobneje obravnaval, si pa vsekakor zasluži omembo, je Jose Ortega Y Gasset. Tudi on je dosledno zastopal aristokratsko pojmovanje družbe, človeka in zgodovine. Vendar je zanj, za razliko od Pareta, Mosce in Michelsa, elita zaznamovana z izrazito moralnimi kategorijami. Elita je moralno superiorna nad množico. Elito ta avtor zato poimenuje »elita duha« (Mirkov, 1994).

Klasične teorije elit so pomembne za sociološko teorijo predvsem zaradi tega, ker so prve konstituirale pojem elite v sociologiji in ker so vplivale na kasnejše teorije elit. Tako je Pareto s poudarjanjem pomena družbenega ravnotežja vplival na Parsonsov funkcionalizem. Mosca pa je v svojih delih, o odprtosti elit v sodobnih demokratičnih družbah, zarisal osnovne premise (predpostavke) demokratičnemu elitizmu in pluralističnim teorijam elit.

4.3. LIBERALNE TEORIJE ELIT (K. Mannheim, J. Schumpeter)

Liberalne oziroma demokratične teorije elit imajo svoje korenine v Saint-Simonovi predpostavki, da v družbi vladajo le strokovnjaki in sposobni posamezniki. Zavzemajo se za vladanje kompetentne, s posebnimi kvalitetai obdarjene manjšine - elite. Množica je pojmovana kot neizobražena in nesposobna, da bi lahko sama organizirala in vodila politiko v državi. Demokratični element v tej, v osnovi inovativni teoriji elit, je opazen v delu, ko avtor govori o tem, da so elite odprte družbene skupine in da vanje lahko vstopi vsakdo, ki zadovolji določene kriterije oziroma pokaže zahtevano znanje in sposobnosti. Teorije na tej zasnovi so nastale v visoko razvitih industrijskih državah, v katerih so na izobraževanje gledali kot na prostor, v katerem se zabrišejo razlike o socialnem poreklu in zato lahko vsak, ki v teku izobraževanja razvije svoje upravljalne in vodstvene sposobnosti, vstopi v elito. Enako te teorije razumejo tudi demokracijo, kot borbo med političnimi elitami. Množici oziroma narodu pa ostane le delo izbiranja oseb, ki bodo kasneje v »demokratičnem« postopku tekmovali. Najbolj znana predstavnika liberalnih teorij elit sta Karl Mannheim in Josef Schumpeter. Slednji pravi, da je demokracija vladavina politikov. Družbi, tudi v politiki, vladajo strokovnjaki in najsposobnejši posamezniki. Da pa posameznik zavzame mesto v eliti, niso dovolj le biološke in psihološke kvalitete, temveč mora imeti tudi ustrezno visoko raven potrebnega strokovnega znanja (Mirkov, 1994).

Osnovna podobnost med klasičnimi in liberalnimi teorijami elit je njihov poudarjen elitizem, ki zagovarja stališče, da je družba nujno razdeljena na izbrano manjšino in pasivno množico. Obstajajo pa tudi določene razlike. Klasične teorije so v celoti zavračale demokracijo (le Mosca je dopuščal obstoj predstavniške demokracije v sodobnih družbah), medtem ko so liberalne teorije poizkušale dokazati koeksistenco med oblastjo elit in demokracijo. Različno je tudi samo razumevanje elite. Za vstop v elito sta potrebna znanje in sposobnosti in ne le biološke in psihološke značilnosti posameznikov. Cirkulacija med elito in množico poteka hitreje in tudi razlika med njima ni več tako velika (Mirkov, 1994).

4.4. KRITIČNE TEORIJE ELIT (C. Mills, T. Bottomore)

Kritične teorije elit, denimo T. Bottomora in C. Millsa, se, kot že samo ime pove, kritično opredeljujejo tako proti elitam kot izdvojenim družbenim skupinam, kot tudi proti teoriji elit. Mills meni, da elite niso s posebnimi psihološkimi in moralnimi kvalitetai, kot tudi ne s

posebnimi znanji obdarjene družbene skupine. Delo in misli Millsa bodo sicer podrobneje predstavljene v naslednjem poglavju.

Bottomore je mnenja, da elite niso dovolj kohezivne in neodvisne družbene skupine in da zaradi tega niti ne morejo zasesti odločevalskih položajev v družbi. S tega stališča kritizira tudi teorijo elit, saj meni, da so te teorije nastale le kot odgovor (reakcija) na marksistično teorijo družbe. Bottomore pa le loči med politično elito in političnim razredom. Politični razred sestavljajo vse skupine, ki posedujejo politično moč ali vpliv in so direktno vključene v boj za politični primat v družbi. V politični razred poleg vladajoče elite, ki jo sestavljajo nosilci dejanske politične moči, šteje tudi tako imenovane proti-elite, to so vodstva političnih strank, ki nimajo dostopa do oblastnih pozicij, ter zastopnike družbenih interesov, na primer voditelje sindikatov in organizacij delodajalcev ter politično angažirane intelektualce. Politično elito pa sestavljajo zlasti tisti posamezniki, ki neko določeno časovno obdobje dejansko vršijo politično oblast v družbi. Med te sodijo člani vlade, visoki državni administratorji, vojaški funkcionarji in politično vplivne aristokratske ter v nekaterih primerih tudi plemiške družine in kraljevi dvor (Bottomore, 1993). Vendar pa oba, Mills in Bottomore, vsaj posredno priznavata obstoj elit v družbi: Mills s tem, da jih kritizira, Bottomore pa s tem, da verjame, da so nesposobne zavzeti politično oblast.

4.5. MODERNISTIČNE TEORIJE ELIT

4.5.1. Teorije o menedžerskih elitah (J. Burnham, J. K. Galbraith)

James Burnham (zagovornik menedžerske elite) in John Kenneth Galbraith (zagovornik menedžerske tehnostrukture) sta najpomembnejša avtorja modernističnih teorij elit.

Bottomore meni, da se Burnhamova teorija o menedžerski družbi naslanja na Veblena. »V Veblenovem konceptu so inženirji razumljeni kot elita, alternativa kapitalizmu pa ni socializem, temveč menedžerska družba« (Bottomore v Mirkov, 1994: 162). Podobno tudi Burnham verjame, da bi sodobni družbi morali vladati nosilci industrije, denimo strokovnjaki, tehnokrati in znanstveniki. Alternativo obstoječemu kapitalizmu je, za razliko od mnogih, ki so imeli v mislih socializem, ta avtor videl v menedžerski družbi, do katere bi prišli prek menedžerske revolucije. V vse večji ločitvi med lastništvom kapitala in njegovim

upravljanjem namreč menedžerji pridobivajo vse več moči - tako v odnosu do lastnikov kapitala, kot tudi v odnosu do države in njenega aparata (Burnham v Mirkov, 1994).

V Galbraithovem konceptu pa ključ za vstop v elito predstavlja oblast nad dominantnim dejavnikom proizvodnje, oziroma ta avtor pomembno vlogo pripisuje lastništvu nad dominantnimi dejavniki proizvodnje¹². V fevdalni družbi so elite sestavljali lastniki zemlje, v kapitalističnem so to kapitalisti, v industrijsko razviti družbi pa elito sestavlja tehnostuktura. Nasproti menedžerjem mora stati tudi močna država oziroma moralna in duhovna politična oblast, ki skrbi za moralni in intelektualni razvoj družbe. (Mirkov, 1994)

4.5.2. Pluralistične teorije elit (R. Dahl, P. Riesman)

V sodobni sociološki literaturi je prisotna in dokaj razvita pluralistična teorija elit. Ukvarja se predvsem z naravo in delitvijo moči v zahodnih evropskih družbah. Pluralizem je odraz mišljenja, da moč ni koncentrirana v rokah ene same manjše skupine ljudi, temveč je razpršena med tako imenovane interesne skupine. Interesne skupine se formirajo kot posledica vse bolj razvite delitve dela, ki vodi do vse večjega števila poklicev. Okoli vsakega poklica ali skupine poklicev se oblikujejo skupine, ki imajo svoje specifične potrebe in interese. »S pluralističnega stališča politika vključuje tekmovanje med nizom interesnih skupin, od katerih se vsaka vztrajno bori za osebno korist. Glede na to, da nobena skupina ni mišljena kot dominantna, je politika preprosto sestavljena iz dogovarjanj, pogajanj in kompromisov« (Haralambos v Mirkov, 1994: 175). Preostanek prebivalstva ne sodeluje neposredno v političnem življenju. Namesto neposredne demokracije avtorji te teoretske šole zastopajo predstavniški sistem. To pa ne pomeni, da je množica popolnoma izključena iz političnega življenja, le sodeluje ne aktivno v njem. Namreč, interese ljudi zastopa majhno število vodij, ki aktivno sodelujejo v političnem življenju. Vsaka interesna skupina ima svoje predstavnike, ki v političnem prostoru tekmujejo izključno za interese svoje skupine. O teh voditeljih se pogosto govori kot o elitah in na osnovi tega se lahko govori tudi o pluralistični teoriji elit. Moč je razpršena med več elit. In ker vsaka elita zastopa določene družbene skupine, so pluralisti mnenja, da so s predstavništvom oziroma tovrstno elito zastopani vsi glavni interesi v družbi.

¹² Podobno stališče zastopa tudi Marx.

Pluralistične teorije elit poleg interesnih skupin ločijo tudi politične stranke (Haralambos v Mirkov, 1994): interesne skupine zastopajo izključno ozke interese, medtem ko stranke, da bi pridobile čim več volilcev, zastopajo širok spekter interesov; interesne skupine, za razliko od političnih strank, nimajo namena prevzeti oblasti. Njihova želja je le vplivati na odločitve političnih strank. Politične stranke in interesne skupine, so po mnenju pluralistov, osnova sodobne demokracije.

Pluralizem ima svoje začetke v liberalnih teorijah, saj sta tudi Mannheim in Schumpeter demokracijo razumela kot tekmo med elitami. Najbolj reprezentativna predstavnika pluralistične teorije elit sta R. Dahl in P. Riesman.

5. KLASIČNE ANALIZE ELIT PRI PETIH IZBRANIH AVTORJIH

Klasični teksti elitistične misli so nedvomno dela V. Pareta, *The Mind and Society*, G. Mosce, *The Rulling Class in Michelsova Political Parties*. Tem trem lahko dodamo še dve besedili, Millsovo, *The Power Elite*, in Burhmanovo, *The Managerial Revolution*. Vsem zgodnjim klasikom je skupno proučevanje obstoja in narave ene same kohezivne elite, ki dominira na vseh področjih v družbi. V primerjavi z njimi se poznejši teoretiki elitnih študij (za razliko od klasičnih imajo le-ti bolj pluralističen pogled) ukvarjajo z vodenjem v družbah. Slednje so videti, kot da bi bile sestavljena iz velikega števila elit, ki so si med seboj potencialne tekmice za vpliv v družbi. (Parry, 1969: 30).

Jedro elitnega pristopa za proučevanje družbene moči in družbene spremembe predstavlja misel, da v katerikoli družbi lahko obstaja manjšina populacije, ki sprejema glavne odločitve v družbi. Ker te odločitve zajemajo veliko področij in ker vplivajo na najbolj splošne vidike družbe, so običajno mišljene kot politične odločitve, kar velja tudi takrat oziroma v primeru, ko odločitve sprejema majšina, ki ni sestavljena iz politikov v običajnem pomenu besede, torej sestavljenih iz imenovanih in voljenih članov vlade ali parlamenta. Zato tudi Moscin »politični razred« vključuje širši krog tistih, ki vplivajo na vladne odločitve, kot tudi tiste, ki »formalno odločijo« politiko (Parry, 1969: 30).

Kot je bilo že omenjeno, sta elitno paradigmo razvila Pareto in Mosca. Oba sta menila, da je vladavina elit oziroma obstoj vladajoče elite v vsaki družbi neizogibna. Tako menijo tudi ostali klasični teoretiki elit, razen Millsa, ki je v svoje raziskave vključil le eno družbo v enem določenem časovnem obdobju (ZDA v 50-ih letih). Mills poudarja, da so druge družbe, ali ista družba v drugem časovnem obdobju, lahko radikalno drugačne od ZDA v svoji strukturi moči (Parry, 1969: 34). Pareto in Mosca sta se strinjala tudi, da so temelji vladavine elit izredne osebne lastnosti tistih, ki tvorijo elite. Pareto je menil, da so elite bolj zvite ali inteligentne, Mosca pa, da imajo večjo organizacijsko sposobnost. Ker so ljudje neenaki, bodo nekateri vedno bolj sposobni kot drugi in bodo zato v družbi zasedali elitne položaje. Po mnenju obeh klasičnih teoretikov elit moč elite vendarle ne sloni le na osebnih lastnostih njenih članov, temveč tudi na njeni notranji organiziranosti. Elita tvori združeno in povezano manjšino, ki je soočena z neorganizirano in razdrobljeno množico. Mosca tako pravi, da je moč manjšine zoper vsakega posameznika v večini nepremagljiva. Elita sprejema glavne

odločitve, ki vplivajo na družbo. Celo v tako imenovanih demokratičnih družbah bodo te odločitve običajno bolj odražale interese elit kot pa želje ljudi. Teoretiki elit tudi pretežno upodabljajo večino kot apatično in nezainteresirano za pomembnejša aktualna vprašanja. Elita v veliki meri nadzira in manipulira z množico prebivalstva, ki pasivno sprejema propagando, s katero se opravičuje vladavino elite (Haralambos, 1999: 523).

Kljub temu, da je delo obeh klasičnih teoretikov elit (Pareto, Mosca) v splošnem podobno, pa obstajajo med njima tudi nekatere razlike. Prav tako obstajajo pomembne razlike tudi znotraj glavnih tez posameznih teoretikov. Najbolj ključna razlika je glede vprašanj, katere kvalitete in družbene dobrine mora skupina posedovati, če si želi pridobiti mesto elite. Parry v tem smislu razlikuje štiri različne pristope, v katerih avtorji razlagajo, kako oziroma na kakšen način so si elite pridobile svojo moč. Pareto in njegovi somišljeniki vidijo vzroke v psiholoških značilnostih elit in ne-elit. Mosca in Michels menita, da so si elite pridobile svojo moč predvsem zaradi svojih organizacijskih sposobnosti. Burnham se nagiba k marksizmu in vidi moč elite v posledicah oziroma zaporedju njene kontrole nad ekonomskimi viri. Podobno pa tudi Mills razlaga moč elit torej, ne kot produkt osebnih lastnosti njenih članov, temveč s položaji, ki jih le-ti zasedajo v številnih ključnih institucijah znotraj družbe (Parry, 1969).

5.1. VILFREDO PARETO: PSIHOLOŠKI PRISTOP

Vilfredo Pareto, francosko-italijanski ekonomist in sociolog, se je rodil leta 1848 v Parizu in umrl leta 1923 v Celignnyju. Rojen je bil v bogatem zakonu italijanskega plemiča in Francozinje. Prvih 10 let je preživel v Franciji in se nato preselil v Italijo, kjer se je šolal za inženirja. Kot inženir je bil zaposlen na italijanskih železnicah in zasedal visoke položaje. Po sporu z italijansko vlado je sprejel mesto na univerzi v Luzani, leta 1893 postal profesor in se popolnoma posvetil znanosti. Temeljna vprašanja in videnja svojega proučevanja elit je zapisal v knjigi *The Mind and Society* (1935). Nekateri ga imenujejo kot »največjega« med vsemi klasičnimi elitisti, saj je prav njegovo raziskovalno delo dalo največji pečat proučevanju elit. Prvi je v svojih študijah uporabil pojem elita na teoretski način.

Paretova teorija elit je del širšega sociološkega spektra razlag, v katerih so družbene aktivnosti razložene z osnovnimi družbenimi faktorji. Pareto družbo definira kot »sistem človeških molekul, ki stojijo v urejenih vzajemnih odnosih« (Pareto v Mirkov, 1994: 72), na katere vplivajo tri skupine dejavnikov (Mirkov, 1994):

- geografski dejavniki (podnebje, površina, itd.);
- elementi, ki se v danem trenutku nahajajo izven družbe, vendar vplivajo na družbo (vpliv drugih narodov, ki so geografsko blizu);
- notranji elementi družbenega sistema (sem šteje: raso, residuumi, hotenja, interese, derivacije, sposobnosti za razmišljanje in znanje).

Največji pomen daje ta avtor prav notranjim elementom družbenega sistema, za katere meni, da najbolj vplivajo na odnose v družbi.

Pareto najprej razvrsti delovanja posameznikov v družbenem življenju v dve skupini: logična in nelogična¹³. Meni, da je večina človeških dejanj nelogičnih, torej takih, ki ne vodijo k nekemu zaključku oziroma k naprej določenemu cilju. V središču tega iracionalnega obnašanja se nahajajo relativno trajne težnje, ki obstajajo pri vsakem posamezniku v družbi in ki delujejo na podlagi instinkta. Pareto jih imenuje residuumi. Loči 50 različnih residuumov, ki jih lahko razvrstimo v 6 skupin. Najpomembnejša sta residuum I (je residuum kombinacij, s katerim se ponavadi pojasnjujejo inovacije in odkritja) ter residuum II, ki je residuum vztrajanja agregatov, znotraj katerih se lahko razvrstijo vsa politična delovanja. Drugi ključni pojem Paretove sociologije pa so derivacije, ki jih lahko opredelimo kot neke vrste socializacijo residuumov (Bottomore, 1993).

Pareto je menil, da za to, da nekdo postane elita, niso »krive« niti ekonomske sile niti dominantnost elit v upravljanju organizacij, temveč le človeški atributi, ki so konstantni skozi zgodovino. Paretova prva definicija elite je zelo formalna. Pravi, da je vsako sposobnost v vsaki človeški aktivnosti (odvetništvo, poezija, kraja...) mogoče (vsaj v teoriji) meriti. In vsakega, ki se ukvarja z določeno aktivnostjo, nagraditi glede na njegov uspeh. Vsak posameznik, ki je najboljši na svojem področju, bi dobil oceno 10, najslabši pa 0. Nato pa predlaga, da bi sestavili razred iz oseb, ki imajo najvišje ocene v določeni dejavnosti, in ta razred bi poimenovali elita. To elito bi nadaljnje razdelili v tiste, ki posredno in neposredno igrajo pomembno vlogo v vladanju - vladajoča elita, in tiste, kot so npr. najboljši igralci šaha, katerih aktivnosti nimajo ključne vloge v politiki - nevladajoča elita. Pareto je hitro opustil to formalno definicijo kot nepraktično za sociološka raziskovanja. Le v teoretičnih pogojih popolne konkurence namreč velja, da tisti z največjimi sposobnostmi dosežejo vrh v svoji

¹³ »Racionalna in neracionalna bi bil boljši izraz«, meni Bottomore (Bottomore, 1993: 36).

aktivnosti. V praksi pa se seveda ne zgodi vedno tako. Dejavniki kot so podedovano bogastvo, rojstvo (družinske povezave) in korupcija pogosto dajejo prednost manj sposobnim, da dosežejo vodilne položaje, še posebno v taki manj tehnični in racionalni dejavnosti kot je politika. Pareto zato raje uporablja lažje razdelitve. Prebivalstvo razdeli na nižji sloj, t.j. ne-elito, in višji sloj, t.j. elito, samo elito pa nadalje razdeli na vladajočo oziroma politično elito in na nevladajočo elito, ki jo imenuje »elita duha« (Parry, 1969: 45,46). Za Pareta je značaj ene družbe predvsem značaj njene elite, družbene realizacije so delo njenih elit, zgodovina družbe je, skratka, zgodovina njene elite, napovedi prihodnosti pa so zaznamovane z izkušnjami in pričevanji, ki izhajajo iz študija strukture družbene elite. Študije in analize elit ali političnega razreda so pomembne zaradi tega, ker nam pokažejo, kdo kontrolira in drži v svojih rokah efektivno oblast oziroma vzvode oblasti. Pri tem pa ni nujno, da so te osebe formalni nosilci oblasti (Atanasovski, 1997: 32).

S pojmom elita Pareto povezuje tudi pojem etikete. Ko nek posameznik dobi določeno etiketo, se le-ta razume tako kot da ima ta oseba tudi določene kvalitete, ki so potrebne za posest te etikete. To pravilo ima (kot vsako pravilo) svoje izjeme. Pareto pravi, da so te izjeme številčnejše v vladajoči eliti, kakor v ostalih elitah. Razlog je v tem, ker etikete v, na primer, pravo in medicini, posameznik pridobi neposredno. Etikete, vezane na vladajočo elito, pa so lahko tudi dedne. Zato se pogosto zgodi tudi, da se v vladajoči eliti nahajajo posamezniki, ki nimajo potrebnih kvalit (Mirkov, 1994).

Paretov pristop je v osnovi psihološki, saj kot podlago elite posebno poudarja psihološke značilnosti. Sklepa torej, da obstajata dva glavna tipa vladajoče elite, ki ju je, sledeč svojemu intelektualnemu predhodniku in rojaku Machiavelliju, imenoval levi in lisice. Člani vladajoče elite dolgujejo svoje položaje predvsem svojim osebnim lastnostim, ki so bodisi levje bodisi lisičje (Haralambos, 1999: 524), kar deluje na naslednji način:

- Levi pridejo na oblast zaradi svoje sposobnosti za neposredna in ostra dejanja ter, kot nakazuje njihovo ime, praviloma vladajo s silo. Primer tega tipa vladajoče elite je vojaška diktatura.
- Nasprotno pa lisice vladajo z zvitostjo in pretkanostjo, z diplomatskim manipuliranjem ter obračanjem in prekupčevanjem. Pareto je obravnaval evropske demokracije kot primer tega tipa elite.

Ker sčasoma vsaka elita postaja šibkejša in bolj nesposobna za vladanje, s tem družba izgublja svoje ravnotežje in novo ravnotežje se vzpostavi le z zamenjavo elite. Ta pojav je Pareto označil kot »kroženje elit«. Po njegovem se le-to odvija na dva načina: prvi način je ta, da se sposobni posamezniki iz množice postopoma vzpenjajo k eliti in se vanjo vključujejo. Na ta način se elita obnavlja, osveži in nadaljuje tek svojega vladanja; drugi način pa je ta, da se v ne-eliti izoblikuje proti-elita, ki prevzame eliti oblast (Žubrinić, 1975: 34). Kroženje elit mora potekati v odnosu s ponudbo in povpraševanjem pomembnih družbenih elementov. »Država, ki se nahaja v stanju miru, ne zahteva velikega števila vojakov oziroma generalov v vladajoči eliti. Ko pa je država stalno v vojni, potrebuje veliko število vojakov. Neskladje v ponudbi in povpraševanju je primer vzroka za propad številnih aristokracij« (Aron v Mirkov, 1994: 78). Do pomembnejših sprememb v družbi torej pride, ko ena elita zamenja drugo. Vse elite so nagnjene k propadanju. »Njihova kakovost« se razkraja in izgubijo svojo »vitalnost«. Zaradi ugodja udobnega življenja in privilegijev, ki jih daje moč, lahko postanejo mehkužne in neučinkovite ali toge v svojih ravnanjih in preveč neprilagodljive, da bi se odzvale na spreminjajoče se okoliščine. Poleg tega vsakemu tipu elit manjkajo lastnosti nasprotnega tipa, lastnosti, ki so dolgoročno bistvene za ohranitev oblasti. Eliti levov manjka ustvarjalnega duha in zvitosti, ki sta potrebna za vzdrževanje njene vladavine, zato mora iz množic sprejeti lisice, da bi odpravila to pomanjkljivost. Postopno se lisice infiltrirajo v celotno elito in tako preoblikujejo njen značaj. Toda lisicam manjka sposobnosti za nasilna in odločna dejanja, ki so ob različnih trenutkih bistvena za ohranitev oblasti. Razvije se organizirana manjšina levov, ki želi obnoviti močno vlado in navsezadnje zruši elito lisic. Če se za Marxa zgodovina nazadnje »konča« s komunistično utopijo, je za Pareta zgodovina neskončno kroženje elit. »Nikoli se nič v resnici ne spremeni in zgodovina je ter vedno bo, pokopališče aristokracij« (Pareto v Haralambos, 1999: 524).

Elita mora torej biti stalno odprta za sprejemanje novih članov, kajti če se elita zapre, postane nesposobna za vladanje, naslanja se na mediokritete in do spremembe pride s silo, ki jo uporabi proti-elita, ki se formira iz posameznikov z visokimi kvaliteta, znotraj političnega razreda. Za vladajočo elito je torej bistveno, da prepreči nastajanje organizirane opozicije, to pa je mogoče doseči le s silo, pregonom, zapiranjem, ubijanjem ali zvijačnostjo, podkupovanjem proti-elite ali pa preprosto z njihovim vpoklicem med elito (Žubrinić, 1975: 35).

Pareto v svojih delih govori tudi o t.i. negativni eliti. Zanj je bila to inteligenca. Trdi, da so od vseh mogočih vladajočih skupin intelektualci najbolj nesposobni za vladanje. Nasproti eliti je množica, ki je opisana kot pasivna in nehomogena skupina, ki ji primanjkuje residuumi potrebni za vladanje (Mirkov, 1994).

5.2. GAETANO MOSCA: ORGANIZACIJSKI PRISTOP

Gaetano Mosca, italijanski sociolog, politolog in publicist, se je rodil leta 1858 v Palermu (Italija) in umrl leta 1941 v Rimu (Italija). Delal je kot profesor na univerzi v Torinu in Rimu. Njegovi temeljni pogledi in mišljenja o elitah so predstavljeni v knjigi z naslovom *The Ruling Class* (1939). T. Bottomore pravi, »da je Mosca prvi teoretik, ki je naredil sistematično razliko med elito in množico in ki je, četudi je uporabljal drugo terminologijo, prvi poizkušal oblikovati (konstruirati) novo politično vedo na tej osnovi« (Bottomore 1993: 15).

Mosca v svojih delih meni, da je vladavina manjšine neizogibna značilnost družbenega življenja. Svoje prepričanje je utemeljeval na opazanjih iz zgodovine in pri tem trdil, da v vsaki družbi obstaja razred, ki vlada, in razred, kateremu se vlada. Prvi razred, vedno manj številen, opravlja vse politične funkcije, monopolizira politično moč in uživa prednosti, ki jih prinaša moč, vlada na bolj ali manj legalen način, včasih tudi z nasiljem, in povsem samovoljno. Ta razred Mosca imenuje politični razred. Zaveda se svojega statusa in zato uživa vse prednosti svojega socialnega položaja. Medtem, ko je drugi, bolj številen razred, podvržen usmerjanju in nadzoru s strani prvega. Podrejeni razred je torej številčnejši, neorganiziran in zgolj ustvarja materialna in druga sredstva, nujno potrebna za obstoj vseh članov družbe (Parry, 1969: 36). Mosca meni, da je vladajoča manjšina superiorna v odnosu do množice prebivalstva. Trdi, da se od množice vladanih razlikuje po lastnostih, ki jim dajejo določeno materialno, intelektualno ali celo moralno prednost. Dokazuje tudi, da se lastnosti potrebne za elito, od družbe do družbe razlikujejo (Pareto meni, da so vedno enake). V nekaterih družbah na primer pogum zagotavlja vstop v elito; v drugih so potrebne veščine in sposobnosti za pridobitev premoženja (Haralambos, 1999: 524).

Mosca si ne zamišlja sveta, v katerem bi se s političnimi zadevami ukvarjali vsi državljani, sveta, v katerem ne bi bilo hierarhične nadrejenosti in podrejenosti, ali sveta, v katerem bi bili vsi podrejeni zgolj enemu človeku (en sam vladar potrebuje podporo svetovalcev, propagandistov in policije). Zato posameznik na čelu države ne more vladati brez podpore

tistih, ki spoštujejo in izvršujejo njegove ukaze. Ta manjšina predstavlja vladajoči razred, ki ima moč nad množico, ker deluje koordinirano, s soglasno sprejetimi pogledi in postopki. Vladajoča manjšina je sestavljena iz posameznikov, ki se materialno, intelektualno in moralno razlikujejo od pripadnikov podrejene množice (Žubrinić, 1975: 37). Vladajoči oziroma politični razred se deli na dva tesno povezana in različna sloja. Prvi sloj sestavlja približno 100 posameznikov, ki monopolizira vodenje države in zavzema najbolj odgovorna mesta v državi. Drugi sloj je bolj številen in se nahaja pod prvim. Mosca ga imenuje srednji sloj. Brez srednjega sloja bi bila katerakoli organizacija nemogoča, saj prvi sloj ni dovolj, da sam vodi in ureja delovanje množice. S tem »srednjim razredom«, opaža Bottomore, Mosca povezuje elito z množico; predvsem v modernih demokracijah, v katerih Mosca dovoljuje zavestno medsebojno sodelovanje (kooperacijo) med elito in množico, namesto proste dominacije prve nad drugo« (Bottomore v Mirkov, 1994: 18). To je ena ključnih točk, v katerih se Mosca razlikuje od Pareta.

Člani elite imajo v resnici ali zgolj fiktivno neke lastnosti, ki so v družbi visoko cenjene, to so vojaške sposobnosti, bogastvo, politična moč. Sicer pa Mosca zavrača tezo, da so člani vladajoče elite bolj plemeniti zaradi svojega etničnega porekla, kvalitete ali barve krvi; v ospredje postavi vzgojo, kot tisti dejavnik, ki nudi določene intelektualne in moralne sposobnosti (Žubrinić, 1975: 37). Pravi pa tudi, da ni dovolj, da ima posameznik ustrezne osebnostne kvalitete, ki so potrebne za vodenje, in da se mu zato kar odprejo vrata v politični razred oziroma elito. Poleg teh kvalitet mora zasedati tudi določen družbeni položaj, ki mu ga določa družina, v kateri je bil rojen in bil vzgajan. Vsi vladajoči razredi težijo k temu, da bi jih nasledili člani istega razreda. V kolikor to ni mogoče z zakonom (npr. v monarhiji), se to doseže z ustrezno družinsko socializacijo in izobraževanjem. Tako na primer kvalifikacije, potrebne za neko pomembno službo veliko hitreje in lažje doseže nekdo, ki se že od rojstva privaja na njih. Celo demokratični način vstopa v politični razred ni, po Moscinem mnenju, v nasprotju s težnjo političnega razreda po stabilnosti¹⁴. »Tudi na demokratičnih volitvah glasove dobivajo sinovi, vnuki, bratje in zeti poslancev in bivših poslancev« (Bottomore v Mirkov, 1994: 86). Na tem mestu je razvidna še ena razlika med Mosco in Paretom, saj slednji pravi, da se v elito vstopa z določenimi biološkimi in psihološkimi svojstvi (residuumi), Mosca pa meni, da je vstop v elito pogojen družbeno oziroma sociološko. »Če nekdo hoče postati član elite, je zelo pomembno, da si to želi. Še več, pokazati mora železno

¹⁴ Družina reproducira razredno delitev družbe in omogoča stabilnost političnega razreda (Bottomore 1993: 18).

voljo in izrecne ambicije za napredovanje proti družbenemu vrhu. V tem smislu je elita skupina oseb, ki posedujejo nekatere superiorne značilnosti že od vsega začetka, kot nekakšen naravni dar« (Atanasovski, 1997).

Mosca poudarja psihološke značilnosti članov elite, ki pa vseeno največkrat niso dovolj, da bi se nekdo povzpел na visok položaj v družbi. Pomembno vlogo igrata tudi družina in izobraževanje, zato Mosca predlaga več kriterijev, ki omogočajo vstop v »raj« elit. Dejavnike, ki lajšajo vstop skozi vrata elit, lahko, kljub kompleksnosti, razdelimo v štiri kategorije (Atanasovski, 1997):

- osebnostne značilnosti (sposobnosti, delovna kapaciteta in volja po dominaciji),
- družina,
- izobrazba,
- zunanji dejavniki (ugodne okoliščine in sreča).

Ključ do kontrole elit nad drugimi leži v sposobnosti (manjšine) za organizacijo. Elite pridobijo svojo pozicijo na podlagi nekaterih atributov, ki imajo visoko vrednost v družbi. Ti atributi so lahko bogastvo, skrb za družbeno dobro, vojaški uspeh ali status v cerkveni hierarhiji. Kljub temu pa je kontrola s strani elite odvisna od sposobnosti manjšine, da se poveže v trdno silo. Mosca verjame, da ima manjšina prednost že preprosto zato, ker je manjšina. Manjša skupina je lažje bolje organizirana kot velika. Njeni notranji kanali komuniciranja in informacij so veliko bolj preprosti. Njeni člani so lahko obveščeni veliko hitreje. Majhna skupina (manjšina) lahko hitro oblikuje svoje politične nazore in se tako hitro odzove na določene spremenjene okoliščine v družbi. Posledica tega je, da bo kljub očitni premoči večine nad manjšino, v vsaki konkretni situaciji, manjšina tista, ki bo močnejša. Neorganizirana večina bo namreč le velik skupek posameznikov brez skupnih ciljev in brez kakršnegakoli sistema informiranja. Mosca je uvidel paradoks, da manjšine upravljajo večini in ne obratno. Moč organizirane manjšine je nepremagljiva ovira za vsakega posameznika, ki pripada neorganizirani večini. Enostavno zato, ker je manjšina bolj organizirana kot večina. Sto ljudi, ki deluje skupno, bo premagalo tisoče ljudi (enega po enega), med katerimi ni sporazumevanja in komunikacije (Žubrinić, 1975: 38).

Vladajoči razredi propadejo, če ne uresničujejo tistih nalog, zaradi katerih so prišli na oblast, ali če se zgodi, da kvalitete, ki jih posedujejo, začnejo izgubljati vrednost. Takrat, ko se začne

širiti neka nova idejna smer, začne prihajati do menjav moči v vladajočem razredu. Torej vladajoči razred je lahko obnovljen ali pa premagan s strani novih družbenih slojev. Ta oziroma taka »molekularna« obnova političnega razreda omogoča vertikalno mobilnost, prodor novih osebnosti, ki sicer pripadajo nižjemu razredu, v vladajoči razred. Ko se elita obnovi, se dogajanje v družbi popolnoma umiri, vladajoča elita se ponovno zapre, predajo se potrebne izkušnje za monopolno vladanje in pride do vzdrževanja že utečenih potez vladanja. Vsak vladajoči razred ima potrebo, da moralno opraviči svojo vladavino. To funkcijo ima t.i. »politična formula«, t.j. ideologija kot skupek doktrinskih načel in verovanj. Ko množica ne verjame več v določena stališča, je to znak, da je politična formula v določeni stopnji (aspektu) premagana in da so v teku resne zamenjave; te zamenjave so tudi v samem razredu političnih voditeljev. Politične formule ne izgledajo racionalno, pa vendar niso izmišljotina, ampak odgovarjajo naravi človeka in njegovim notranjim potrebam (Žubrinić, 1975: 37).

Kadar se začnejo znotraj družbenega sistema pojavljati nove misli in ideje, prihaja do trenj v vladajočem razredu. Ravno tako prihaja do trenj oziroma lahko vladajoči razred celo propade, če ne uresničuje idej oziroma tistih nalog, zaradi katerih je prišel na oblast, ali če kvaliteta nalog izgubi na svoji vrednosti med samim vladanjem. Mosca meni, da se vladajoči razred lahko obnovi z novimi družbenimi sloji, ki prevzamejo nove pobude (Parry, 1969: 37). Mosca meni tudi, da ni važno, kdo vlada, temveč bolj to, kako se pride na oblast, ali s parlamentarnim izborom, t.j. z volitvami ali z imenovanjem. Zato je med drugim raziskoval elemente meščanske demokratične organiziranosti družbe in menil, da bi narod z različnimi sredstvi moral kontrolirati delovanje vladajočega razreda. Prav na podlagi te Moscove teze nekateri teoretiki elit definirajo demokracijo kot oblast, ki ji narod daje zaupanje preko volitev in jo z različnimi sredstvi tudi kontrolira. Mosca meni, da je sicer paradoksalno, da manjšina vlada večini, vendar je hkrati mnenja, da je to možno, ker je manjšina organizirana in deluje enotno (Žubrinić, 1975: 37, 38).

»Parlamentarni izbori oz. volitve se nanašajo na liberalni princip, imenovanje pa na avtorski princip. Avtorske vladavine so bolj stabilne od liberalnih političnih sistemov« (Žubrinić, 1975: 38). »O aristokratskem principu (nagnjenju) govorimo tudi v primerih, ko so vsi člani vladajočega razreda rekrutirani oziroma zamenjani s potomci (nasledniki) že obstoječega vladajočega razreda. Demokratičen princip pa se pokaže v tistih primerih, ko je vladajoči razred obnovljen iz nižjega razreda« (Parry, 1969: 39).

Množica je skupina neorganizirane in neizobražene večine. Osnovne karakteristike množice so, da ji vladajo strasti, nagoni, izkušnje, spremenljiva razpoloženja, itd. Osnovna funkcija množice je, da proizvaja materialne dobrine potrebne za življenje in delovanje družbe. Od Pareta se Mosca loči tudi po odnosu do intelektualcev, saj meni, da so le-ti pripravljeni svoje osebne interese pustiti ob strani in postati jedro nove elite. Imajo potrebne kvalitete, da postanejo jedro nove in boljše elite, medtem ko jih Pareto v celoti zavrača. In nenazadnje, od Pareta se loči tudi po razumevanju demokracije. Kot ugotavlja Bottomore, na primer »v Moscini teoriji ena elita ne vlada enostavno, le s silo in prevaro, ampak predstavlja v dejanskem smislu interese in cilje posameznikov in vplivnih skupin v družbi« (Bottomore v Mirkov, 1994: 81). Vendar pa se kljub temu vladavini elit ne da ubežati in demokracija ne more biti nič več kot le predstavniška vlada z elito, ki predstavlja interese naroda...« (Mirkov, 1994). Tako je Mosca ostal do konca »elitist«.

5.3. ROBERT MICHELS: ORGANIZACIJSKI PRISTOP

Robert Michels, nemški sociolog, se je rodil leta 1876 v Kolnu in umrl leta 1936 v Rimu. Njegovo najbolj znano delo s področja elit je knjiga z naslovom *Political Parties* (1958). Njegova osnovna teza, zaradi katere se tudi uvršča med teoretike elit je, da je družba razdeljena na elito in množico, to je, na vodje in vodene. To dejstvo je naravno in obstaja tako v naravi kot v družbenih organizacijah. »Tako kot sama narava ustvarja odnose nadrejenosti in podrejenosti, tako se tudi v družbi ustvarjajo oligarhične strukture« (Michels v Mirkov, 1994: 92). Tako kot Mosca tudi Michels v svojih delih daje prednost reprezentativni demokraciji, saj meni, da je ta oblika vladavine združljiva z obstojem političnih elit. Ponovno je tudi pri tem avtorju v središču obravnavane teme mnenje, da je kontrola elite odvisna od organizacije. Michels postavlja osnovno tezo, da je kontrola elit odvisna od organizacije, oziroma da vsaka strukturna organiziranost v družbi daje nesluteno moč eliti (Parry, 1969: 42). Delitev dela znotraj organizacije vodi do ozke specializiranosti določenih vlog, kar vpliva na vzpostavljanje stroge hierarhične strukture; v njenem vrhu se pojavljajo vodje, ki monopolizirajo vso oblast. Organizacija s svojim vodjem na čelu se potem, ko pride na oblast, ne ukvarja več z doseganjem enakih ali podobnih ciljev kot pred tem, temveč postane konzervativna in svoja sredstva nameni temu, da bi ohranila vodilni položaj in da bi se distancirala od vsake aktivnosti, ki bi ta položaj ogrozila. Voditelji so izurjeni v večini političnih iger, ki jih igrajo za lastno korist. Prav tako so na položaju, da nadzirajo svoje podrejene. Na primer, da imajo oblast nad publikacijami, ki jih izdaja organizacija in s tem v

veliki meri vplivajo na imenovanja funkcionarjev v organizaciji. Tako se oblikujejo elite različnih organizacij, ki se združijo v elito oblasti. Michels je torej, podobno kot Pareto in Mosca, mišljenja, da je obstoj elit in množice večen družbeni pojav. Vendar pa za razliko od njiju ne misli, da elite svoj položaj dolgujejo nadnaravnim in superiornim kvaliteta, temveč nujnosti organiziranja družbenega življenja. V elito vstopajo ljudje, ki posedujejo specialna znanja, potrebna politični organizaciji (Mirkov, 1994).

Gotovo pa je Michels najbolj znan po svojem »železnem zakonu oligarhije«, ki ga utemeljuje takole: »vsaka organizacija, hote ali neho, potrebuje peščico vodilnih uslužbencev, če želi, da je njeno delovanje uspešno, učinkovito in da sploh preživi. Sama narava organizacij je taka, da daje peščici, t.j. eliti, posebna pooblastila in prednosti« (Michels v Parry, 1969: 42).

Michels je proučeval politične strukture, predvsem nemško socialdemokratsko stranko, ki je postala množična (masovna) parlamentarna partija. Osnovno vprašanje, ki si ga je zastavil, je bil odnos voditelja do članstva, vodje proti množici. Partijski voditelji oblikujejo strankarski program, upravljajo s financami, pripravljajo in vodijo volilne kampanije v času parlamentarnih volitev. Za vse to so potrebni strokovno usposobljeni ljudje (izobraženci), birokrati in profesionalci. V primerjavi z njimi so navadni člani stranke v podrejenem položaju. Podoben je tudi odnos volilcev do izvoljenih zastopnikov v parlamentu. Pri članih stranke in pri volilcih je zato moč opaziti stanje brezvoljnosti oziroma apatije, saj so ljudje brez pravih iniciativ in predlogov za premišljene akcije. Začetek oblikovanja profesionalnega vodstva pomeni začetek konca demokracije. Tako nastaja stanje, v katerem se izriva demokratično načelo vplivanja oziroma vladavine večine. Formuliranje elit pa postaja neizbežno, saj so voditelji postali praktično nezamenljivi. Ni kroženja elit (kot pri Paretu) temveč prihaja do njihovega stapljanja. Skrivne borbe za oblast in moč vseskozi potekajo med posameznimi elitami. In četudi, so medsebojno zoperstavljene, elite vedno najdejo skupni jezik in skupni interes nasproti množici, v želji po ohranjanju svojega položaja (Žubrić, 1975: 45).

Michels tudi meni, da je vsak upravljalni sistem nezdržljiv z osnovnimi postulati demokracije. Glavni vzrok za pojav oligarhije v demokratičnih režimih je prepričanje, da so »upravljalci« pač nujno potrebni. Zato je formiranje oligarhije znotraj demokratičnih oblik organski pojav, kateremu neizbežno podleže vsaka organizacija, s tem pa se ustvarjajo odnosi neenakosti. Množica je tako suverena le abstraktno in zato se pojavlja vprašanje, v kolikšni

meri je demokracija obče zaželena, mogoča in ustvarjalna. Vendar pa je Michels mnenja, da je prevlada upravljalске elite v demokracijah dejstvo, na katerega moramo računati tako danes kot tudi v prihodnosti (Žubrinić, 1975: 46).

5.4. C. WRIGHT MILLS: INSTITUCIONALNI PRISTOP

C. Wright Mills, ameriški sociolog progresivne orientacije, se je rodil leta 1916 in umrl leta 1962. Svoje najbolj obširno delo, ki se osredotoča na elite, je poimenoval *The Power Elite* (1965). Millsu so bile vedno, tudi danes, dodeljene številne in najrazličnejše etikete. Za nekatere je anarhist, »dalaški trockist«, tajni komunist, marksist, humanist, za druge romantik, zaprisežen antimarksist, klasični liberalec, konzervativec in običajen novinar. Za Goldna je briljanten um, za Horowitza pa največji sociolog Združenih držav Amerike vseh časov. Kakorkoli že, dejstvo je, da so se njegova dela hitro začela prevajati v številne jezike in po oceni Horowitza je bil Mills najbolj znan ameriški sociolog v Evropi, Aziji in Latinski Ameriki v sredini prejšnjega stoletja (Žubrinić, 1975: 63).

Mills svojo teorijo omejuje na ameriško družbo v petdesetih letih dvajsetega stoletja. Za razliko od zgodnjih teoretikov elit Mills meni, da vladavina elit ni neizogibna: dejansko jo v ZDA obravnava kot precej novejši, sodoben pojav. Za razliko od Pareta, ki cinično sprejema prevlado elit nad množicami, jo Mills temeljito obsoja. Ker meni, da temelji vladavina elit na izkoriščanju množic, sprejema konfliktno različico teorije elit. Ker imajo elite in množice različne interese, ustvarja ta razlika potencial za konflikt med obema skupinama (Haralambos, 1999: 525).

Mills verjame, da status in sestavljenost elit ne moreta biti ustrezno razložena le s proučevanjem talentov ali psiholoških značilnosti njenih individualnih članov, temveč je v kontekst proučevanja potrebno vključiti še ekonomske in socialne faktorje določene družbe. Moč v moderni družbi je institucionalizirana. Določene institucije zasedajo ključne pozicije v družbi in tisti, ki zasedajo najvišje položaje v hierarhiji teh institucij, sestavljajo strateška pravila družbene strukture. Ključne položaje v družbi torej ne zasedajo ljudje s posebnimi lastnostmi, temveč ljudje, ki so jim dodeljeni vplivni položaji v družbi. Elito zato sestavljajo tisti, ki zasedajo bistvene pozicije oziroma mesta v institucionalnih hierarhijah, bodisi na političnih položajih, v gospodarskih korporacijah ali v vojski. Zato bo kohezivnost elite v veliki meri determinirana s tesnostjo stikov med institucionalnimi hierarhijami, kajti za

uspešno delovanje elite je potrebno ohranjanje stikov med vodji hierarhij. Mills ugotavlja, da se eni in isti »elitniki¹⁵« na svojih položajih zgolj zamenjujejo, kar elito dela še močnejšo in bolj enotno (Parry, 1969: 51). Izmenjava med temi elitami je pogost pojav. Upravnik korporacije lahko postane politik in obratno. Posamezniki se tako lahko kadarkoli opirajo na več kot na eno elito. Opazi tudi, da v upravnih odborih najdemo močno prekrivanje med člani več elit. Tako je lahko general član odbora velike korporacije in podobno. Razloge za to pa gre iskati predvsem v jedru elite moči, ki je sestavljena iz ljudi, ki so sposobni, da z lahkoto prehajajo iz enega vodilnega položaja na vrhu ene institucionalne sfere na vodilni položaj v drugi sferi¹⁶ (Žubrinić, 1975: 115).

Mills začne svojo knjigo *Elita moči* z idejo, da je v Ameriki moč običajnih ljudi omejena na aktivnosti v okviru delovnega mesta, v družini in sosestvu, in končuje z mislijo, da ljudje v višjih družbenih krogih razpolagajo z močjo, ki nima primere v zgodovini človeštva. Izhaja iz stanja, v katerem je navaden državljani izoliran in nesvoboden, ter svojo analizo konča z moralno obsodbo vladajoče elite, ki je zgradila dotlej neznanski sistem samovolje (Žubrinić, 1975: 112). V omenjeni knjigi Mills pojasnjuje spremembe, ki so se zgodile v sodobni ameriški družbi. Ključni spremembi vidi v preoblikovanju demokratične družbe v množično družbo in v preoblikovanju javnosti v množico. Za Millsa je zlasti preoblikovanje demokratične javnosti v zmanipulirano, podrejeno in pasivno množico žalosten proces, ki se je zgodil kot posledica štirih procesov v družbi (Mirkov, 1994):

- vzpona birokratske strukture izvršne oblasti v ekonomskih, političnih in vojaških vrstah;
- razvoja sredstev množične komunikacije, ki zamenjajo neposredno komunikacijo in ustvarjajo centraliziran proces mišljenja;
- spremembe v razredni strukturi, ki se kaže v povečanju števila novega srednjega razreda odvisnih uslužbencev (»beli ovratniki«);
- razvoja in vzpona velemesta, kar ima za posledico dehumanizacijo odnosov med ljudmi, ki postajajo odtujeni in osamljeni drug od drugega.

¹⁵ Člani v veliki meri izhajajo iz višjih slojev družbe, v glavnem so protestanti, rojeni kot Američani, iz urbanih območij vzhodnih ZDA. Skupno jim je izobraževanje v podobnem okolju, družijo pa se v zelo uglednih klubih. Zato so jim skupne podobne vrednote in simpatije, kar zagotavlja podlago za medsebojno zaupanje in sodelovanje (Mills v Haralambos, 1999: 526).

¹⁶ Kroženje istih ljudi na najvišjih položajih se danes obravnava kot tema pod nazivom »povezano vladanje« (interlock directorship).

Beli ovratniki so rutinski uslužbenci, ki velikim korporacijam ne prodajo le svojega časa in dela, temveč tudi svoje osebnosti. Glavni del množične družbe predstavlja srednji razred belih ovratnikov, ki ga sestavljajo različni družbeni sloji (od intelektualcev¹⁷ do prodajalcev, torej vsi tisti, ki ne nosijo modrih kombinezonov delavstva). Vse spremembe v sodobni ameriški družbi: preoblikovanje javnosti v množico, povečanje števila belih ovratnikov, kot rezultat spremembe v razredni strukturi, nepomembna vloga intelektualcev, manipulacija večine prebivalstva s pomočjo množičnih medijev s strani manjšine govorijo o tem, da je Amerika postala množična (masovna) družba. V takšni množični družbi pa se lahko pojavi elita moči.

V petdesetih letih dvajsetega stoletja je, kot je bilo že poudarjeno, Mills pojasnjeval vladavino elit z institucionalnega in ne iz psihološkega stališča. Zavrnil je pogled, da imajo člani elite izredne lastnosti ali psihološke značilnosti, po katerih se razlikujejo od ostale populacije (institucionalne in psihološke karakteristike). Namesto tega je sklepal, da je struktura institucij takšna, da imajo tisti na vrhu institucionalnih hierarhij v veliki meri monopol nad močjo. Določene institucije zasedajo ključne osrednje položaje v družbi in elita vključuje tiste, ki imajo oblastne funkcije v teh institucijah.

Mills je razlikoval tri ključne institucije v ZDA:

- pomembnejše korporacije,
- vojsko,
- zvezno oblast.

Tisti, ki zasedajo najvišje položaje v teh institucijah, oblikujejo tri elite. V praksi pa so interesi in dejavnosti teh elit dovolj podobni in medsebojno povezani, da oblikujejo eno samo vladajočo skupino, ki jo je Mills označil kot elito moči. Elita moči torej vključuje »sovpadanje ekonomske, politične in vojaške moči¹⁸« (Haralambos, 1999: 525). Pripadnikom vseh treh elit je skupno podobno socialno poreklo, podoben družbeni ugled in zavest o pripadnosti posebni družbeni skupini, ki jim hkrati omogoča, da na ostale, po hierarhijski stopnji nižje rangirane ljudi, gledajo z manj spoštovanja. Vse to seveda vpliva, da se člani teh

¹⁷ Ena glavnih kritik Millsa je ta, da je nerealno razširil sloj belih ovratnikov tudi na eno skupino, ki vključuje ljudi različnih profesij in hierarhijskega položaja. Ne moremo namreč trditi, da so intelektualci (inženirji, projektanti, univerzitetni profesorji, itd.) le nemi udeleženci v množici (Jakšič v Mirkov, 1994: 147).

¹⁸ Mills je na primer trdil, da je ameriški kapitalizem, zdaj v precejšnjem delu vojaški kapitalizem. Ko iz tovarn množično prihajajo tanki, topovi in projektili, je to zadoščenje tako ekonomske kot vojaške elite (Haralambos, 1999: 525).

treh elit med seboj poznajo in imajo oblast v poslovnem in privatnem življenju (Mirkov, 1994).

Mills je sklepal, da ameriško družbo obvladuje elita moči, ki ima »moč brez primere in ni nikomur odgovorna«. Trdil je, da je elita moči sprejela pomembne odločitve, kot je ameriški vstop v drugo svetovno vojno in spust atomske bombe na Hirošimo, pri čemer se je le malo ali sploh nič ozirala na ljudstvo. Kljub dejstvu, da takšne odločitve prizadevajo vse člane družbe, elita moči za svoja dejanja ne odgovarja niti neposredno javnosti niti kakemu organu, ki zastopa interes javnosti. Vzpon elite moči je vodil k »slabitvi politike kot resnične in javne razprave o različnih možnih odločitvah«. Mills ni videl nobenih resničnih razlik med dvema glavnima političnima strankama, Demokrati in Republikanci, zato v javnosti ni bila ponujena izbira med alternativnimi politikami (Haralambos, 1999: 525, 526). Za Millsa elita moči torej ni skupina, vredna splošnega spoštovanja, temveč skupina, vredna obsodbe. Ne sestavljajo je najsposobnejši, najzaslužnejši, najbolj izobraženi in najbolj poštene ljudje. Je le krinka bogatih ljudi in ignorantov, »uglednih« in nemoralnih skupin, ki, zahvaljujoč hierarhiji, s pomočjo sile in indoktrinacije upravljajo s svetom, v prid lastnih koristi in interesov (Žubrinić, 1975: 112).

Na drugi strani pa je, v Millsovi analizi, večina prebivalstva upodobljena kot pasivna in nema množica pod nadzorom elite moči, ki jo ta podreja sredstvom psihičnega upravljanja in manipulacije. »Človeku iz množice«, ki je izločen iz oblastnih položajev, množična občila, ki jih usmerja elita moči, povedo, kaj naj misli, kaj naj čuti, kaj naj dela in na kaj naj upa. Je odtujen, preplašen, negotov, brez ciljev, brez lastnega mišljenja in nemočen. »Ta »majhen človek« z »belim ovratnikom«, kratke in neherojske zgodovine ne ve, kam gre, čeprav se mu neznansko mudi, ne ve, česa se boji, čeprav je paraliziran od strahu, molči in ni opazen oziroma je neviden v javnem življenju« (Jakšič v Mirkov, 1994: 138). »Nezainteresiran za pomembnejša aktualna vprašanja je preveč zaposlen s svojim osebnim svetom dela, prostega časa, družine in soseščine. Brez ljudskega nadzora si elita moči prizadeva za lastne interese, moč in samopovečevanje« (Haralambos, 1999: 526). »Moč elite predpostavlja nemoč množice in zato množica v tem stanju ne more ogroziti vladajoče elite« (Žubrinić v Mirkov, 1994: 146).

Glede na to, da je bil Mills kritik elitizma, bi bilo težko reči, da je elitist. Vendar pa ga njegovo razumevanje intelligence (intelektualcem je dajal, za razliko od Pareta, pomembno

družbeno vlogo in jih videl kot reformatorje družbe) približuje vsem tistim teoretikom, ki so bili zagovorniki duhovne elite (Platon, Ortega Y Gasset, Mosca in Michels).

5.5. JAMES BURNHAM: EKONOMSKI PRISTOP

James Burnham se je rodil leta 1905. Svoje ugotovitve je podal v knjigi *The Managerial Revolution* (1942). Na politične elite je gledal predvsem iz ekonomskega stališča. Trdi, da je moč kapitalističnega sistema v upadanju in da ga bo zamenjala družba, katere ekonomsko in politično delovanje bo usmerjala elita menedžerjev. Pravi, da živimo v prehodnem obdobju in da od kapitalistične oziroma buržuazne družbe prehajamo v menedžersko družbo. Tako kot prej omenjeni teoretiki elit je tudi on menil, da v politiki velja, da se za prevlado, moč in status odvija boj med družbenimi skupinami in da nedvomno v vseh družbah obstaja manjša skupina ljudi, ki neobhodno nadzoruje sprejemanje in izvajanje politike. Družbene spremembe se pojavijo kot rezultat (ne pa vzrok) premika v strukturi elite. Staro elito zamenja nova (Parry, 1969: 50).

Sicer je Burnhamovo videnje sveta močno podobno videnju marksistov, kajti menil je, da je moč politične elite v nadzoru ekonomskih (proizvodnih) sredstev, ki ji daje dominanten položaj v družbi. Nadzor nad produkcijo povečuje eliti politično moč, družbeni položaj in, nenazadnje, bogastvo. Politična elita si zato ne prizadeva, da bi dovolila tudi drugim skupinam upravljati ekonomske vire, kajti s tem bi spodkopala svoj ugoden položaj. Najlažji način, po katerem lahko v katerikoli družbi ugotoviš, katera je vladajoča skupina, je ta, da pogledaš, katera skupina dobiva najvišje prihodke. Moč je za Burnhama kumulativna. Nadzor nad produkcijo pa omogoči politično moč in bogastvo (Parry, 1969: 50, 51).

Burnham nadalje razlaga, da kapitalizem izgublja na veljavi, ker so t.i. formalni »lastniki« proizvajalnih sil - kapitalisti - izgubili stik z dejanskimi funkcijami produkcije. Svoje dejavnosti so pustili v opravljanje profesionalcem - menedžerjem, ki so produkcijski proces prevzeli v svoje roke in tako oblikovali svoj razred - razred menedžerjev - visoko usposobljeno tehnično elito. S propadom vladajočega kapitalističnega razreda (lastnikov) ne bo prišlo do brezrazredne družbe, ampak ga bo le zamenjala samostojna menedžerska elita. Nenazadnje Burnham poudarja, da ekonomska moč in nadzor nad proizvodnimi sredstvi ustvarjata politično moč (Parry, 1969: 51).

6. PRIMERJAVA MERIL ZA CIRKULACIJO ELIT PRI KLASIKIH ELITNIH ŠTUDIJ

Mišljenja klasičnih teoretikov elit so si v splošnem podobna. Vsem zgodnjim klasikom je skupno proučevanje obstoja in narave ene same kohezivne elite, ki dominira z vsemi področji v družbi. Obstajajo pa tudi posamezne pomembne razlike, zato bomo med seboj primerjali dela treh avtorjev klasičnih teorij elit (Pareto, Mosca in Michels) in enega avtorja, ki pripada šoli t.i. kritičnih teorij elit (Mills). Vsi štirje teoretiki so nedvomno klasični predstavniki elitnih študij in so s svojimi deli pomembno vplivali na kasnejše oz. sodobnejše teoretike elitnih študij.

Razumevanja Pareta, Mosce, Michelsa in Millsa so si v osnovi podobna. Vsi teoretiki zastopajo sledeče teze:

- Pareto, Mosca in Michels elito razumejo kot skupino ljudi, ki je na oblasti.
- Nasproti eliti se nahaja preostanek prebivalstva - *množica*, ki je neizobražena in nehomogena skupina (Pareto), neorganizirana (Mosca), vodena in brez sposobnosti upravljanja (Michels), pasivna in nema pod nadzorom elite moči (Mills). Osnovna funkcija množice je, da predstavlja rezervoar, iz katerega se bodo kvalitetni posamezniki rekrutirali v elito (Pareto), in družbeni prostor za proizvodnjo materialnih dobrin za nemoteno delovanje oziroma življenje družbe (Mosca).
- Klasične teorije elit so v celoti zavračale *demokracijo* kot družbeni red. Demokracija je nemogoč in nezaželen pojav. Nemogoča je zato, ker je: naravno dejstvo neenakosti ljudi nad zahtevami po enakosti (Mosca¹⁹); tehnično neizvedljiva in ker so upravitelji nujno potrebni, je formiranje oligarhije znotraj demokratičnih oblik organski pojav, kateremu neizbežno podleže vsaka organizacija, s tem pa se ustvarjajo odnosi neenakosti (Michels); nezaželen in nevaren pojav, saj ustvarja kaos v družbi in nestabilnost sistema (Pareto); preoblikovanje demokratične družbe v množično družbo in preoblikovanje javnosti v množico žalosten, a očiten proces (Mills).

¹⁹ Mosca je kljub mnenju, da se vladavini elit ne da ubežati, edini med klasični teoretiki elitnih študij dopuščal obstoj predstavniške demokracije v sodobnih družbah, oziroma pravi, da demokracija ne more biti nič več kot le predstavniška vlada z elito, ki predstavlja interese naroda.

- Vsem klasičnim avtorjem je skupno še mišljenje, da osebne karakteristike posameznikov ločujejo vladarje od vladanih. Elita svoj položaj dolguje superiornosti svojim osebnostnim karakteristikam in atributom. Delitev na elito in množico je torej naraven, neizbežen in večer pojav. Elita je edina odgovorna in sposobna, da skrbi za napredek družbe. Le ona lahko vodi družbo od primitivizma do civilizacije. (Ločeno mnenje glede te prvine ima le Mills).

Med naštetimi teoretiki elit pa obstajajo tudi pomembne razlike v mišljenju glede naslednjega:

- *Neizogibnosti elite.* Obstoj vladajoče elite oziroma vladavina elit v vsaki družbi je neizogibna. Družba je razdeljena na vladajočo manjšino - elito, in na vodeno večino - množico. To je osnovno družbeno dejstvo (Mosca), osnovni sociološki zakon in naravno dejstvo (Michels), medtem ko Mills meni, da vladavina elit ni neizogibna, saj jo v ZDA ta avtor obravnava kot novejši pojav. Poudarja, da se druge družbe, ali ista družba v različnih časovnih obdobjih lahko radikalno spreminjajo v svoji strukturi moči. Prevlado elit Mills ostro obsoja, medtem ko jo Pareto cinično sprejema.
- *Virov moči.* Moč elite sloni na osebnih lastnostih njenih članov (Pareto), na njeni notranji organiziranosti (Mosca in Pareto), kontrola elit je odvisna od organizacije oziroma vsaka strukturna organiziranost v družbi daje nesluteno moč eliti (Michels), moč je institucionalizirana, saj je struktura institucij takšna, da imajo tisti na vrhu institucionalne hierarhije v veliki meri monopol nad močjo (Mills).
- *Drugih dejavnikov moči.* Elita je majhna skupina ljudi, ki svoj privilegiran položaj v družbi dolguje: osebnim lastnostim, ki so vedno enake (Pareto), ki se od družbe do družbe razlikujejo (Mosca), največji uspešnosti v opravljanju svojega poklica oziroma zaposlitve (Pareto), dobri organiziranosti in notranjemu soglasju (Mosca), nujnosti organiziranja družbenega življenja, akumuliranemu znanju in sposobnosti za upravljanje (Michels), zasedanju oblastnih položajev v ključnih institucijah znotraj družbe (Mills). Avtorji poleg naštetih omenjajo še nekatere druge dejavnike, ki lahko odločilno vplivajo na vstop v elito, in sicer: podedovano bogastvo, družinske povezave in korupcija (Pareto), družina, izobrazba ter vzgoja in zunanji dejavniki, kot so ugodne okoliščine ter sreča (Mosca), specialna znanja (Michels), podobno socialno poreklo - izvor (Mills).

- *Vloge intelektualcev.* Pareto v celoti zavrača vlogo intelektualcev (negativna elita). Nasprotno Mosca meni, da so le-ti pripravljeni svoje osebne interese pustiti ob strani in postati jedro nove elite. Podobno tudi Mills intelektualce jemlje kot reformatorje družbe in jim pripisuje pomembno vlogo.
- *Nominalnega naziva elite.* Sam pojem elita se pri klasičnih teoretikih pojavlja pod različnim nazivom: elita (Pareto), politični razred (Mosca), oligarhična skupina (Michels) in elita moči (Mills).
- *Cirkulacije elit.* Michels, za razliko od Pareta in Mosce, ne govori o kroženju elit, temveč meni, da prihaja do njihovega stapljanja, medtem ko Mills ugotavlja, da se eni in isti »elitniki« na svojih položajih zgolj zamenjujejo, kar dela elito še močnejšo in bolj povezano. Rekrutacija novih pripadnikov poteka predvsem znotraj elit samih, zato je navadnim ljudem le težko dostopna.

Vsa merila za cirkulacijo oziroma reprodukcijo elit, ki jih ti avtorji omenjajo, lahko razvrstimo v šest skupin²⁰ (glej tabelo 6.1.): osebna, družinska, stanovska (sloj), organizacijska (služba), ekonomska (bogastvo) in izobrazbena merila.

Tabela 6.1.: Merila za cirkulacijo/reprodukcijo elit

merila / avtorji	PARETO	MOSCA	MICHELS	MILLS
OSEBNOSTNA	x	x	x	
DRUŽINSKA	x	x		
STANOVSKA (SLOJ)	x	x		x
ORGANIZACIJSKA (SLUŽBA)			x	x
EKONOMSKA (BOGASTVO)	x	x		x
IZOBRAZBENA		x	x	

Če na koncu ob predstavljenih merilih za vstop v elito še enkrat strnemo in povzamemo vse ključne teze obravnavanih avtorjev, lahko ugotovimo nekatere podobnosti in razlike. Za

²⁰ Skupine se lahko med seboj tudi prepletajo oziroma so povezane. Tako je na primer posameznik, ki se rodi v družini višjega sloja, hkrati s tem že bogat, na voljo mu je zato najboljša izobrazba in na razpolago so mu tudi številnejše družinske vezi (kontakti).

razliko od Millsa so si vsi ostali klasični teoretiki elitnih študij enakega mnenja, da je družba nujno razdeljena na aktivno in izbrano manjšino in na pasivno množico. Pomembno razliko med njimi lahko opazimo pri dejavnikih in merilih, ki posamezniku omogočajo vstop v elito. Mills meni, da elite niso osebe s posebnimi lastnostmi (tako kot Pareto, Mosca in Michels), podrobneje, s posebnimi psihološkimi (Pareto) in moralnimi (Mosca) kvaliteta, kot tudi ne s posebnimi znanji (Michels) obdarjene družbene skupine. Njihov obstoj Mills razlaga z institucionalno urejenostjo družbe. Pravi, da je v kontekst proučevanja zato potrebno vključiti še ekonomske in socialne faktorje določene družbe. Določene institucije zasedajo ključne pozicije v družbi, zato tisti, ki zasedajo najvišje položaje v hierarhiji teh institucij, sestavljajo strateška pravila družbene strukture. Ključne položaje v družbi torej ne zasedajo ljudje s posebnimi lastnostmi, temveč ljudje, ki so jim dodeljeni vplivni položaji v družbi. Elito zato sestavljajo tisti, ki zasedajo bistvene pozicije oziroma mesta v institucionalnih hierarhijah, bodisi na političnih položajih, v gospodarskih korporacijah ali v vojski.

Z vidika časovnega horizonta, ki ga jemljejo v poštev pri gradnji teorije elit, so med temi avtorji razlike naslednje: Med obravnavanimi klasičnimi avtorji elitnih študij je Pareto vsekakor najbolj klasičen in večer («velja» za vse čase); posebno velik pomen namenja socialnopsihološkim značilnostim oseb, družini, sloju in bogastvu, kot tistim dejavnikom, ki posamezniku omogočijo vzpon v elito. Podobno tudi Mosca poudarja enaka merila kot Pareto, le da jim še doda vpliv izobrazbe. Vendar pa je Mosca kljub kompleksnosti še vedno precej nemoderen, saj izpusti možnost vzpona v elito preko modernih organizacij (korporacij). Dokaj, oziroma med izbranimi štirimi avtorji morda najbolj moderen »teoretik« elitnih študij je zato Michels, saj poleg socialnopsiholoških značilnosti oseb poudari predvsem pomen organizacije in izobrazbo²¹. Za razliko od omenjenih treh avtorjev je Mills drugačen, saj cirkulacijo elit razlaga predvsem strukturno (igra strukture moči) in kot manj važne izpusti osebne kvalitete posameznikov in družino. Zato lahko morda rečemo, da je Mills v smislu klasične sociologije (razmerje med ljudmi in strukturo) med izbranimi klasičnimi teoretiki elitnih študij najbolj sociološki avtor.

²¹ To je poudarjal tudi Weber, ko govori o karizmi in birokraciji.

7. ELITE V SLOVENIJI

V Sloveniji obstajata oziroma sta prisotna dva pristopa k proučevanju elit²². Frane Adam zagovarja stališče, da na elite gledaš bolj politološko, makro sociološko oziroma sistemsko (Dahl), kar je blizu pluralnim teorijam elit. V tem primeru te zanimajo predvsem teme, kot so konsolidacija demokracij, poliarhija, itd. Na drugi strani pa Anton Kramberger (Higley, Rus) z vidika (neo) elitne paradigme (sloni na Paretu, Mosci, Michelsu, Burnhamu, Millsu), gleda na elite bolj z vidika stratifikacije in socialne mobilnosti, z vidika količine in narave elit (cirkulacija elit).

Pred tem pa si pogledjmo še širšo dilemo objektivnosti v proučevanju slovenskih elit; ta govori o težavah z vrednotami, ki pri proučevanju elit igrajo protislovno in poudarjeno vlogo.

7.1. OBJEKTIVNOST V DRUŽBOSLOVNEM PROUČEVANJU SLOVENSКИH ELIT

Anton Kramberger (Kramberger, 2002: 41) meni, da o slovenskih elitah, zlasti o političnih in gospodarskih, kot o posebnem sloju socialnega vretena, vemo teoretsko in zlasti empirično sorazmerno malo. Vendar pa to še ne pomeni, da moramo le prenesti tuje izkušnje k nam in bomo s tem poceni pridobili odgovore na vprašanja, ki nas vznemirjajo. Namreč, tuje izkušnje nam v nekem stvarnem okolju in času, razen v najbolj grobih orisih, premalo povedo o posebnostih, na primer o tem, kako in čemu je suverenost slovenskih elit rasla zelo postopno in kako je njihova sorazmerna moč v primerjavi z elitami sosednjih in drugih držav še danes okrnjena. Podobno pa je tudi s priročnostjo splošnejših teorij o elitah (to zaenkrat ni splošno koherentno družboslovno znanje). Nastajalo je na različnih zgodovinskih in kontekstualnih podlagah, premislekih in posplošitvah. S tovrstnim raziskovanjem se sicer najbolj ukvarjajo politologija, politična sociologija, politična ekonomija, mednarodni odnosi ter teorija organizacij in številne druge družbene vede.

Kramberger nadalje razlaga tudi, da pri nas ni še niti približnega strokovnega soglasja o tem, kateri akterji dejansko obvladujejo politično odločanje, kakšna so njihova medsebojna razmerja in kaj so glavne teme njihovega usklajevanja²³. Uradno je mlada država sicer parlamentarna demokracija s tržnim sistemom gospodarjenja in ustavno zajamčenimi

²² Polemika med Adam in Kramberger je šla glede različnih pojasnitev, zaradi dveh vstopov.

²³ Prevladuje nerazščiščeno zgodovinopisje in pravni legalistični pristop.

socialnimi korektivi, kjer je najvažnejši formalni akter socialna država. Vendar pa se povprečna moč odločanja, znotraj Slovenije, živahno giblje v instrumentalnih omrežjih bolj neformalnega značaja, kjer zlasti strankarski kurirji tekmovalno lobirajo med voljenimi akterji predstavniske demokracije, med imenovanimi akterji izvršne oblasti, med dogovorjenimi akterji poslovno-finančnega področja in znotraj nekaterih močnejših korporacij civilne družbe različnih strok oziroma profesij (zdravniška zbornica, pravniki in notarji, geodeti, farmacevti, nekatera druga društva in zbornice). Poleg razporejanja in zavarovanja strateških virov skrbijo predvsem za rekrutacijsko politiko in za nadzor nad ljudmi ter nad zaželenim dogajanjem (Kramberger, 2002: 42). Svoje dodaja tudi periferni položaj slovenskih elit v mednarodnem prostoru.

Možnih zdrsov oziroma napak pri raziskovanju elit je zelo veliko. Raziskovalec elit se kaj hitro lahko znajde v težavah, saj ima že samo sistematično raziskovanje oblasti in vladanja nekaj posebnosti. Namreč, predmet opazovanja je moč skupine vodilnih ljudi, kot stalno uresničevana dinamična relacija dominiranja in subordiniranja enih proti okolici in ne moč kot statična vsota trajnih lastnosti posameznikov v elit. V tem smislu je dinamično moč kot najvažnejše poteze elit težko uzreti, zajeti in obravnavati. Zato avtor meni, da anketne in druge raziskave elit niso povsem vsakdanji način raziskovanja družbenega dogajanja. Prej so podobne podvigom kot pa običajnim raziskovalnim postopkom v družboslovju. Deloma je to tako zaradi težko rešljivega vprašanja prepoznavne »pravih« elit, deloma zaradi njihove zasedenosti in nedostopnosti, najbolj pa zaradi večstranske izpostavljenosti, ki ga tovrstno raziskovanje terja od raziskovalcev in pripadnikov elit. Nedostopnost elit je posledica tega, da pripadnikov elit, najbolj suverenih odločevalcev v družbi, nihče ne nadzoruje na običajen, od njih sorazmerno neodvisen način. Niso krotek predmet zanimanja. To pomeni, da jih je težko, celo nemogoče sistematično opazovati, kaj šele spraševati brez njihovega predhodnega privoljenja. Poskusi slednje vrste povzročijo med pripadniki elit zadržanost, nejevoljo, opreznost ob brskanju po ozadjih njihove moči celo nemir in v končni instanci obrambno ukrepanje, ki je posledica ogrožanja njihovih virov in njihove legitimnosti (Kramberger, 2002: 45).

Ko gre za objave v množičnih občilih, pripadnike elit seveda najbolj zanima, komu so namenjene objave ugotovitev. Ne verjamejo kaj dosti trditvam, da gre le za radovednost strok po spoznanju ali za obveščanje javnosti. Prepričani so, da gre za posebno obliko nadzora nad njimi in s tem za poskuse nove delitve oblasti. Namreč, medijski prostor je povsod vsaj do

neke mere politično opredeljen, strankarsko obarvan in interesno razdeljen. Samo zelo veliki trgi lahko dopuščajo na videz neodvisna občila, ki sledijo zgolj pridobitnemu motivu in takšnim temam, ki se lažje prodajajo anonimni množici. A taka občila imajo zelo drage oglaševalske strani in storitve ter iz pridobitnega nagiba običajno polovijo za (prikrito) oglaševanje tudi take teme, ki so všeč velikim in bogatim naročnikom. Moč se rada spaja z močjo. Raziskovalci elit se objavam v občilih ne morejo izogniti, težko pa pri tem ohranijo svojo držo objektivnosti in nepristranosti. Že s samimi objavami ugotovitev v točno določenih občilih se namreč karte pripisanih, ali celo dejanskih latentnih političnih naložb raziskovalcev, naglo razkrivajo. Na koncu lahko celo ugotovimo, da so neodvisna občila in objektivni raziskovalci oblasti verjetno bolj redek pojav (Kramberger, 2002).

Malo drugače oziroma bolje pa se obnesejo objave študij o elitah v strokovnem tisku, saj je tu obravnava lahko bolj vsestranska in premišljena. Nepristranskost objav je najbolj odvisna od tega, ali je v obravnavo istih elit vključenih več avtorjev, ali je tema o elitah trajno prisotna v strokovnem tisku in zlasti od tega, koliko strokovne avtonomije do oblasti so strokovnjaki v neki državi že dosegli in seveda tudi, koliko so jo sposobni vsakič znova, ko je ta avtonomija ogrožena, ubraniti pred običajnimi napadi in očitki (Kramberger, 2002: 46).

Težnja po objektivnem raziskovanju virov moči in vloge elit je torej protislovna. Protislovnost se razen na strukturni oziroma družbeni ravni pojavlja tudi na psihološki ravni. Pri raziskovalcu se želji po spoznanju, kako oblast deluje, pridruži še težko uresničljiva želja po začasni udeležbi in nato po neomadeževanem umiku iz notranjega sveta oblasti in moči. Iz območja oblasti pa je težko povsem izstopiti nezaznamovan, ko si enkrat blizu nje, predvsem zato ker ima oblast močno gravitacijo²⁴. (Kramberger, 2002: 46) Temeljno spoznanje vsakega proučevalca elit, ki prehodi vajeniško dobo in ob tem ne izgubi vsega veselja do raziskovanja sistemov oblasti, je, da ko proučuje oblast in moč, ni v svojem navidez akademskem svetu nikoli povsem samostojen. Kot nevidna senca nad njegovim delom bdijo bolj ali manj odkriti sopotniki in privrženci, nasprotniki in sovražniki. Ti pred svojimi pogovori z raziskovalci poleg lastnih argumentov posrkajo v sporočila še osnovne sestavine kulturnega in političnega ozračja okolice (Kramberger, 2002: 48).

²⁴ Če zveš kaj notranjega, to težko pozabiš in ta vednost te pri elitah zadolži.

Spoznanje, da proučevanje politike ni povsem samostojno in objektivno početje, ima lahko na najbolj nevtralni ravni za raziskovalca naravo pridobivanja osebne zrelosti. Lahko pa mu, če je deležen prevelike kritike ali celo silovitega napada, povsem upade vnema za nadaljnja proučevanja, včasih lahko celo pride do močnih osebnih frustracij zaradi (proučevanja) politike. Skratka, raznovrstni pristopi do omenjenega spoznanja in odzivi nanj povzročijo, da je na področju raziskovanja elit med posameznimi avtorji veliko osebnostnih, kulturnih in načelnih razhajanj glede vprašanja, kaj je v resnici najboljši »nevtralni« vidik opazovanja in strokovnega komentiranja vladanja sedanjih elit. V smislu upoštevanja načel eksperimentalne znanosti pa je položaj že skorajda absurd. Predmet opazovanja, elita, se stalno premešča in ker je ta »predmet« vpliven in močan, lahko premešča tudi opazovalce, analitike in komentatorje. Ali, rečeno še drugače, za zdaj še ni enotne družboslovne teorije glede pomena višjih slojev za stanje v sodobni družbi in za splošnejši družbeni razvoj. Je le precej različnih tekmovalnih zamisli, ki pa bi jim težko pripisali skupen in ploden paradigmatski okvir, pa čeprav je ravno v novejšem času izražena dokaj močna težnja po določitvi skupne paradigme za proučevanje elit (Kramberger, 2002: 49).

V nadaljevanju bom to pestrost pristopov prikazal z zgoščeno obravnavo procesa konsolidacije novih demokracij, med njimi tudi Slovenijo.

7.2. KONSOLIDACIJA NOVIH DEMOKRACIJ

Za razvite zahodnoevropske države lahko trdimo, da so že pred časom uspešno izpeljale proces demokratizacije in da imajo danes že utrjene demokracije²⁵. To pa ne velja za države t.i. vzhodnega bloka. Tako so s formalnim uvajanjem političnega pluralizma v Vzhodni in ponekod tudi v Srednji Evropi zopet postala aktualna vprašanja demokratičnega prehoda, demokratizacije in nenazadnje konsolidacije demokracije. Razvoj demokracije oziroma proces demokratizacije je v prvi vrsti odvisen od načina demokratičnega prehoda. V literaturi naletimo na razlikovanje med tremi fazami procesa demokratičnega prehoda (Fink-Hafner v Čotar, 2002: 60):

- med obdobjem razpada starega režima,

²⁵ Obravnavo demokracije je, vsaj z vidika teorije elit, pristop, značilen za politologijo; klasiki elitnih študij so se temu pojmu izogibali.

- prehodom (tranzicijo) v ožjem smislu (izpeljavo svobodnih volitev, sprejemanju nove ustave in napolnitvijo na novo opredeljenih ustanov političnega sistema z demokratično izvoljenimi predstavniki) ter
- utrjevanjem (konsolidacijo) demokracije in sicer z najmanj desetletnim (običajno pa daljšim) obdobjem »vkoreninjanja« novega demokratičnega sistema v konkretni družbi.

Leonardo Morlino pravi, da so stranke in strankarske elite odigrale ključno vlogo v procesih demokratičnega prehoda in konsolidacije demokracije. Morlino loči štiri glavne vzorce konsolidacij (Morlino v Etzioni-Halevy, 1997: 210):

- »Strankarska konsolidacija«, ko je legitimnost institucij le delno dosežena stranke prevzamejo vodilno vlogo.
- »Konsolidacija elit«, ko imamo široko legitimnost je strankarska struktura nepotrebna. Ko je široka podpora demokratičnim načelom, prevzamejo oziroma igrajo vodilno vlogo elite.
- »Državna konsolidacija« vključuje široko legitimnost in kontrolo družbe skozi velik javni sektor, prav tako kot tudi stranke, ki so vkoreninjene v družbi, kar pripelje do konsolidacije na osnovi države.
- »Vzdrževanje«, ko tradicije države, zgodovinski moment ali katera druga spremenljivka ne dopušča niti močne kontrole družbe niti široke legitimnosti demokratičnih institucij. Nobena konsolidacija ni mogoča in kriza je vedno mogoča.

V literaturi naletimo na dokaj različne kazalnike utrjenosti demokracije. Linz in Stepan (Linz in Stepan v Čotar, 2002) med predpogoje utrjene demokracije štejeta državo, Dahlove institucionalne predpogoje poliarhije in demokratično prakso vladanja. Utrjeno demokracijo opisujeta kot interakcijo petih vzajemno povezanih aren - civilne družbe, politične družbe (svobodne in inkluzivne volitve), vladavine prava, institucionalizirane ekonomske družbe in racionalnega birokratskega aparata države.

Gasiorowski in Power (Gasiorowski in Power v Čotar, 2002: 61) med merila uspešne konsolidacije uvrščata:

- Uspešno izpeljavo drugih parlamentarnih volitev (po prvih ustanovnih); t.i. »test dveh volitev« predpostavlja zamenjavo vlade, ki jo je opozicija premagala, in nato ponovno zamenjavo vlade že na naslednjih volitvah. Ta test kaže, ali politični akterji sprejemajo volitve kot bistven in nujen element demokratičnega sistema.

- Uspešno zamenjavo izvršilne oblasti z uporabo ustavnih sredstev (torej mirno zamenjavo na oblasti); tale indikator ocenjuje, ali so politični akterji pripravljeni sprejeti zamenjavo oblasti, ki bi se izvedla z volitvami ali drugimi ustavnimi sredstvi.
- Uspešno 12-letno preživetje demokratičnega režima; to merilo imenujemo tudi »test generacij« in meri dolgoživost demokracije. Nekateri avtorji zagovarjajo, da dvanajst let parlamentarnega sistema in rednih volitev zagotavlja konsolidirano demokracijo, saj se v tem času politične institucije stabilizirajo in politični akterji navadijo demokratičnih pravil²⁶.

Tem merilom se pogosto pridružujejo še dodatna, kot npr. državljanska podpora (legitimnost), ki se izraža v političnih postopkih (volitve) in v odnosu do političnih ustanov (zaupanje v politične stranke, parlament in politične elite; predpogoj demokracije (mediji, človekove pravice in svoboščine), soglasje o pravilih politične igre...

Raznolikost meril in pogledov glede stopnje demokratizacije in meril za ocenjevanje elit v tem dogajanju si pogledjmo na primeru proučevanja elit v Sloveniji.

7.3. ELITE V SLOVENIJI V OBDOBJU TRANZICIJE IN PO NJEJ

Do osamosvojitve leta 1991 je bila Slovenija republika kot zvezna enota jugoslovanske federativne države (SFRJ). Po osamosvojitvi oziroma sprejetju nove ustave, 23. decembra 1991, je Slovenija postala samostojna država z republikansko obliko vladavine in unitarno obliko državne ureditve, postala je demokratična republika. Uveden je bil parlamentarni sistem, državna ureditev pa izhaja izrecno iz načela delitve oblasti, z razliko od prejšnjega načela, enotnosti oblasti. Ta se izvršuje po tripartitskem načelu delitve na zakonodajno, izvršilno in sodno.

V novi ureditvi opravlja Državni zbor vlogo splošnega predstavniškega telesa »državnega organa«, ki predstavlja vse ljudstvo in temelji na načelu ljudske suverenosti. Državni zbor opravlja zakonodajno funkcijo in druge funkcije sodobnega parlamenta. Je predstavniško telo, ki izhaja iz načela, da je predstavnik vseh državljanov ne glede na njihove posebne interese in njihov družbeni položaj in vlogo. DZ šteje 90 poslancev, ki so izvoljeni neposredno na

²⁶ Z vidika klasikov elitnih teorij je to obdobje mnogo prekratko.

podlagi splošne in enake volilne pravice, s tajnim glasovanjem. DZ predstavlja državljane Slovenije posebej pa so predstavljeni tudi pripadniki italijanske in madžarske narodne skupnosti, s po enim poslanskim sedežem. Člani parlamenta so voljeni za določen čas in sicer za dobo štirih let, kar daje volivcem možnost, da na vsakih volitvah znova odločajo o tem, katera oseba oziroma politična stranka bo zastopala njihove interese v parlamentu. V dvanajstih letih, odkar je v Sloveniji razvit parlamentarni sistem, so volitve v Državni zbor potekale trikrat. Vsake od njih pa so prinesle nekaj novega in prav spremembe so značilne spremljevalke mladih političnih sistemov, ki so šele na poti uveljavljanja in utrjevanja demokracije (Čotar, 2002: 31).

Katere so te spremembe si bomo pogledali v nadaljevanju poglavja. Še posebej zanimivo pa bo pogledati, kaj se je v tranzicijskem obdobju dogajalo s slovenskimi elitami (integracija, prilagoditev, reprodukcija in/ali cirkulacija so ključni pojmi, ki se bodo pojavljali v nadaljevanju), oziroma kako so se le-te prilagodile novim razmeram, ki jih je prinesel prehod iz starega v nov sistem. Bolje rečeno, iz starega v obnovljen režim.

7.3.1. Demokratična tranzicija 20. stoletja v treh valovih

Tranzicija k demokraciji v vzhodnoevropskih državah je del, kot temu pravi Huntington (1991), »tretjega vala« globalne demokratične ekspanzije²⁷. Avtor najprej skuša poiskati razloge, zakaj je do tretjega vala sploh prišlo. Meni, da ima ključni pomen ekonomski razvoj s svojo specifično industrializacijo, ki vodi v novo, bolj razpršeno, kompleksno in notranje povezano ekonomijo, ki postane izredno težavna za kontrolo s strani avtoritarnih režimov. Ekonomski razvoj ustvarja nove vire bogastva in moči zunaj države. Povečuje se tudi raven izobraženosti v državi in ti višje izobraženi ljudje so usmerjeni k razvijanju značilnosti, kot so zaupanje, zadovoljitev in zadostnost, ki se skladajo s principom demokracije. In nenazadnje, ekonomski razvoj promovira ekspanzijo srednjega razreda: vedno večji del družbe je sestavljen iz poslovnežev, profesionalcev, učiteljev, menedžerjev, tehnikov, javnih uslužbencev in prodajalcev. Tretji val k demokratizaciji tako ni bil voden s strani posestnikov, kmetov ali (razen v primeru Poljske) industrijskih delavcev. Praktično v vsaki državi je najbolj aktivna podpora demokraciji prišla s strani urbanega srednjega razreda (Huntington v Etziony-Halevy, 1997).

²⁷ To je pristop v duhu pluralne teorije elit, ki za horizont jemlje zadnjih 200 let.

Tretji val se je začel v Južni Evropi sredi 70-ih, se širil v Južno Ameriko, na Vzhod, Jugovzhod in Jug Azije v poznih 70-ih in na koncu dosegel tudi centralno-evropske države koncem 80-ih prejšnjega stoletja. Ker pa sta se oba prva vala demokratizacije²⁸ končala z nasprotnim valom demokratičnih razpadov oziroma zlomov, je bilo na začetku tretjega vala na svetu le štirideset demokracij. Kljub temu, da se je nasprotni val pojavil le v nekaterih državah in ne v vseh, pa so se na podlagi teh izkušenj avtorji začeli spraševati, če se podoben preobrat lahko pripeti tudi v tem zadnjem, tretjem valu.

Na tem mestu se v sodobni politični sociologiji začneta pojavljati predvsem dve ključni vprašanji: Kako lahko države, ki so šle skozi tranzicijo od avtoritarne oblasti k demokraciji, dosežejo politično stabilnost in preprečijo zlom demokracije? In kako naj konsolidirajo svoje nove demokratične režime? Konkreten prikaz nestabilnosti so revolucije in vstaje, ki so namenjene zamenjavi vlade. Konsolidacija demokratičnega režima, na drugi strani pa se nanaša na bolj zahtevne oblike demokratične izvršitve. Vključuje tako imenovane nevolilne dimenzije demokracije, kot so zakon pravice, svobodne informacije, civilne svoboščine, vključenost ljudi in distribucijo moči, ki omogoča horizontalno odgovornost elit ene do druge²⁹ (Iglič, Rus, 2000).

Ko govorimo o demokratični konsolidaciji, govorimo o »kvaliteti« demokracije. Na začetku poglavja sem že predstavil nekatera merila konsolidacije. Sedaj pa si lahko, v povezavi z elitami, pogledamo še nekatere druge. Tu ločimo tri pogoje, ki morajo biti izpolnjeni, da demokratični sistem postane konsolidiran (Iglič, Rus, 2000: 115):

- vsi pomembni politični akterji (na ravni elite in množice) morajo doseči soglasje glede temeljnih določil demokracije in prepoznati demokratični režim kot najbolj pravilen in najbolj primeren za njihovo družbo, kot superioren katerikoli drugi alternativni;
- normativne obveznosti morajo biti sprejete kot ustaljeni vzorci vedenja;

²⁸ Prvi, daljši val demokratizacije: 1828-1926, prvi nasprotni val: 1922-1942, drugi, krajši val demokratizacije: 1943-1962, drugi nasprotni val: 1958-1975, tretji val demokratizacije: 1974-... (Huntington v Etziony-Halevy, 1997: 285, 186).

²⁹ Po raziskavi o politični svobodi, ki jo je leta 1998 opravila organizacija »Svobodna hiša« (Freedom House) in ki vključuje politične pravice, civilne svoboščine in indeks liberalne demokracije, se je večina centralnoevropskih držav uvrstila visoko v primerjavi z ostalimi državami tretjega vala. Slovenija, Madžarska, Češka in Poljska so vse dosegle rezultat 1,5 na lestvici od 1 (svobodne države) do 7 (nesvobodne države) (Iglič, Rus, 2000).

- uveljavitev odnosov zaupanja, sodelovanja, tolerance in mirnosti med glavnimi političnimi akterji (»vzajemna varnost«).

»Potemtakem morajo glavni politični akterji - elite - v novih demokratičnih režimih prilagoditi svoje norme, priporočila in vzorce obnašanja, tako kot tudi vzorce interakcije z namenom, da bi režim postal stabilen in konsolidiran« (Iglič, Rus, 2000: 115).

Kadarkoli pa se integracija elit ne pojavi, obstaja velika verjetnost, da režim postane ranljiv in začne nihati med demokracijo in avtokracijo. Nedavne raziskave so pokazale, da je demokratične tranzicije in njihove zlome najbolje razumeti s proučevanjem osnovnih zaporedij in sprememb v notranjih odnosih nacionalnih elit. Integracija in fragmentacija (razdrobljenost) elit, struktura omrežja (poznanstev) elit in profesionalni odnosi dokazano pripomorejo k stabilnosti ali nestabilnosti političnih režimov (Iglič, Rus, 2000: 115).

Vsi podatki in interpretacije, ki sledijo v nadaljevanju poglavja, se nanašajo na raziskavo nacionalnih elit v Sloveniji v letu 1995 (A. Kramberger in V. Rus, 1995, več v Kramberger in Vehovar, 2000). Raziskava je bila narejena tako, da je združljiva z večnacionalno primerjalno študijo o rekrutiranju in cirkulaciji elit v postkomunističnih državah Vzhodne Evrope. Vodena je bila v Rusiji in še v petih drugih vzhodnoevropskih državah. Sledila je vzorcu in skupnemu elitnemu vprašalniku, ki sta ga oblikovala Treiman in Szelenyi (1993). Slovenija se je priključila raziskovalni skupini v letih 1994-95. Raziskava vključuje intervjuje z okrog tisoč posamezniki, ki so takrat zasedali ključne odločevalske položaje v glavnih javnih in privatnih sektorjih. Oblikovanje vzorca se je začelo z identifikacijo ključnih organizacij v nacionalni sferi. Nosilci najvišjih položajev v vsakem posameznem institucionalnem sektorju so bili vključeni v vzorec. Sektorjev je bilo osem: politika, javna uprava, sodstvo, ekonomija (podjetja), kultura, mediji, prostovoljna združenja (cerkev) in akademija znanosti. Z intervjuji se je zbiralo podatke o družbenih ozadjih, politični participaciji in o kulturnem ter socialnem kapitalu slovenskih elit. Na koncu so raziskovalci dobili in zožili vse anketirance na 1041 odgovorov. 899 oseb je bilo članov trenutne elite v letu 1995 in 833 oseb je bilo članov elite v letu 1988 (Iglič, Rus, 2000). Večina oseb je uspela zamenjavo režima preživeti v elitnih segmentih.

Potrebno pa je poudariti tudi, da v tej študiji elita ne vključuje vseh »višjih razredov«. V tem primeru »elita vključuje le tiste osebe, ki so zasedale najvišje vodilne položaje v politiki,

ekonomiji in kulturi v času opazovanja» (Kramberger, Vehovar, 2000: 161). Močne osebe brez formalnega položaja so bile iz vzorčnega načrta izpuščene.

7.3.2. Integracija elit v sloveniji (1988-1995)

Integrirana struktura elit je po (neo)elitni paradigmi, ki sloni na 3 c-jih Mosce, ključnega pomena za stabilnost režima, saj le-ta zmanjšuje možnost demokratičnega zloma. Integracija elit na nacionalni ravni in potemtakem tudi utrjevanje demokracije sta odvisni predvsem od akterjev elit, da oblikujejo vezi z ljudmi v različnih političnih in družbenih krogih. Večina avtorjev demokratične tranzicije in konsolidacije se strinja tudi s tem, da je zato, da demokratični režim postane stabilen, potrebno, da elite med seboj dosežejo določeno stopnjo integracije, ki jo opisujejo kot »konsenzualna enotnost« (Iglič, 2000).

Da bi si lahko odgovorili na vprašanje, ali je slovenska elita že integrirana, je najprej potrebno uporabiti interpretativno orodje oziroma pripomoček v obliki nasprotnih idealnih tipov. V našem primeru sta to integrirana in fragmentirana elita (glej tabelo 7.3.2.1.). Idealni tipi nam omogočajo okvir za primerjavo, saj je z njihovo pomočjo mogoče primerjati različne empirične primere. Ključni za primerjavo teh dveh idealnih tipov so trije elementi: narava vezi, ki nastanejo med akterji elit, mehanizem formiranja in integriranja teh vezi in oblika končne strukture socialnega omrežja elit.

Tabela 7.3.2.1.: Integrirana in fragmentirana struktura elit

	INTEGRIRANA	FRAGMENTIRANA
NARAVA SOCIALNIH VEZI	Od močnih, osebnih vezi do šibkih profesionalnih in vplivnih vezi	Močne osebne, sorodstvene in skrbstvene vezi
MEHANIZEM INTEGRACIJE ELIT	Medsebojna soodvisnost in sodelovanje	Podobnost in domačnost
OBLIKA OMREŽJA ELIT	Članstvo v mnogovrstnih prekrivajočih se omrežjih	Članstvo v zaprtih svojevrstnih omrežjih

Vir: Iglič in Rus 2000: 119

Dva mehanizma oziroma dva različna procesa vodita k socialni integraciji elit: podobnost in medsebojna soodvisnost. Prvi je močna osnova za formiranje skupine. Raziskovalci dokazuje za

podobnost največkrat iščejo med neposrednimi merili integracije elit. Podatki se nanašajo na socialno in profesionalno homogenost elit: ozadje družbenega razreda, obiskovanje ekskluzivnih privatnih šol, članstvo v petičnih klubih, prosta cirkulacija med različnimi sektorji elit, itd. Fragmentirana struktura elite temelji na socialnem omrežju elite, ki je rezultat razcepljenih podobnosti. Tako praktično ni mogoče vzpostaviti komunikacije med različnimi elitnimi funkcijami. Na drugi strani pa je integracija elit lahko dosežena, ko se različne skupine začnejo zavedati svoje medsebojne soodvisnosti in ko spoznajo, da lahko zadovoljijo svoje interese le s koordinacijo in sodelovanjem, kljub svoji družbeni heterogenosti in političnim razlikam. Ko torej različne skupine elit vzpostavijo kooperativne vezi med seboj, elita postane integrirana (Iglič, 2000).

Socialne vezi oziroma narava teh vezi je naslednja pomembna komponenta integracije. Fragmentirana struktura elit je zgrajena na kulturi močnih osebnih vezi. Njen mehanizem integracije, ki temelji na podobnosti, pripelje skupaj tiste akterje elit, ki imajo skupnih veliko stvari. Tipični primeri so skupine elit, ki temeljijo na starih prijateljstvih in sorodstvenih vezeh. V nasprotju pa integrirane strukture elit niso odvisne oziroma se ne nanašajo le na močne, učinkovite vezi. Medtem, ko se močne vezi pojavijo kot posledica ponavljajočih se zvez, so šibkejšje strateške vezi tiste, ki igrajo veliko bolj pomembno vlogo v integraciji modernih elit. Sem sodijo predvsem poslovne in profesionalne vezi (Iglič, 2000).

Sistematična primerjava elementov dveh idealnih tipov strukture elit nam predstavlja uporabno orodje pri proučevanju tranzicijskih demokracij. S pogledom na vezi, mehanizme in obliko strukture elit, je mogoče določiti, ali se dana družba bolj obrača proti elitni fragmentaciji ali bolj proti integraciji, z vsemi posledicami za stabilnost demokracije. To vprašanje je še posebej pomembno v primeru nedavnih tranzicij k demokraciji v srednjevzhodni Evropi. Za slednjo je pomembno, da sprememba pelje v integracijo elit. Ali kot pravita Higley in Burton (1989) »Spremembe režima, ki niso uspele sprožiti sprememb tudi v integraciji elite, so bile le začasne« (Higley in Burton v Iglič in Rus, 2000: 123).

Kakšni so torej bili vzorci integracije elit v Sloveniji po letu 1988? Tukaj si lahko postavimo dve vprašanji: kako se je spremenila narava vezi v omrežju akterjev elit in kako te spremembe vplivajo na končno integracijo elit?

Na podlagi rezultatov omenjene raziskave lahko pridemo do naslednjih zaključkov (Iglič in Rus, 2000): Povprečna *velikost omrežja* se je povečala od 4,85 kontaktov v letu 1988 na 4,93 kontaktov v letu 1995 v vseh opazovanih sektorjih (kultura, politika in ekonomija) (glej tabelo 10.1. v prilogi). Povprečna *moč* (trdnost, čvrstost) *vezi* (merjena na lestvici od 5 »zelo blizu« do 0 »nisem poznal osebe«) se je zmanjšala od 3,50 v letu 1988 na 3,40 v letu 1995. Trdnost vezi se je zmanjšala tako za tiste, ki so ostali v eliti od leta 1988, kot tudi za tiste, ki so na novo prišli v elito do leta 1995. Edina skupina, ki je občutila povečanje trdnosti vezi, so bile tiste osebe, ki so zapustile položaj elite po letu 1988 (glej tabelo 10.2. v prilogi). Stara in nova elita sta obe ohranili svoje trdne vezi iz leta 1988. Velika sprememba v omrežju pa se pojavi le pri šibkih vezeh. Če se vrnemo na velikost omrežij, lahko ugotovimo tudi, da se je le-to povečalo tako pri tistih, ki so ostali, kot pri tistih, ki so prišli na novo. Vendar pa so bila omrežja v letu 1988 manjša in s trdnejšimi vezmi, medtem, ko so bila leta 1995 večja in so temeljila na šibkih vezeh. In nenazadnje vidimo lahko tudi, da se je povečala *razpršenost vezi*. Osebe, ki so na novo prišle v elito leta 1995, so si morale zagotoviti nove vezi na neformalni in poslovni ravni. To povečanje neformalnih interakcij, ki temelji na šibkih vezeh, pa je že eno od znamenj, da se struktura slovenskih elit nagiba proti integraciji. In čeprav so razlike med proučevanima časovnima obdobjema majhne, vseeno lahko opazimo nekatere pomembne spremembe v strukturi elit in trdimo, da je obstajal oziroma še obstaja nek splošen trend k integraciji elit. V primerjavi s strukturo elit pred tranzicijo so namreč omrežja v letu 1995 večja in temeljijo predvsem na šibkih vezeh (Iglič in Rus, 2000).

7.3.3. Reprodukcijska in/ali cirkulacijska elita v Sloveniji (1988-1995)

Drugo vprašanje, ki je pomembno pri zamenjavi elit oziroma režimov se dotika narave elitne cirkulacije. Politične elite v post-socialističnih državah sestavljajo posamezniki in skupine posameznikov številnih in različnih družbenih in zgodovinskih izvorov ter ideoloških usmeritev: »bivši odpadniki« (disidenti), bolj ali manj reformistični člani prejšnje komunistične nomenklature, člani profesionalnih skupin (tehnokrati), predstavniki cerkve in celo nekateri člani predvojne politične elite. Družbeni pogoji v državah bivšega komunističnega bloka so v veliki meri karakterizirani z odnosi med t.i. *staro* in *novi elito*, oziroma med elito, ki izvira iz vrst prejšnjega režima, in relativno homogeno elito, ki se oblikuje med družbeno tranzicijo (Adam in Tomšič, 2000). V Sloveniji se je polemična debata o stopnji reprodukcije elit med Adamom in Tomšičem na eni ter Krambergerjem na drugi strani vrtela okrog tega, ali imamo v Sloveniji elite in proti-elite (opozicija) ali ne.

Kramberger je tako elitam kot proti-elitam pripisal visoko kontinuiteto, Adam pa samo elitam. Kramberger je zato ugovarjal, kajti proti-elite brez kontinuitete niso elite. Skratka, za vse elite je visoka stopnja reprodukcije nujna, potem pa je stvar okusa, kateri so ti bolj všeč, ne pa teorije. Važna je le cirkulacija med elitami.

Poglejmo na problem še drugače. Eno ključnih vprašanj post-socialistične transformacije se ukvarja s položajem in vlogo bivših nosilcev monopolne družbene moči³⁰. Povedano z drugimi besedami, zanima nas predvsem to, s kakšno močjo so bili le-ti sposobni obdržati svoje ključne družbene vire in zato nadaljevati z vplivanjem na razvoj teh družb. V tem pogledu obstajata dve interpretaciji post-socialističnih pogojev. » Teorija reprodukcije elit pravi, da spremembe v vzhodni in srednji Evropi niso imele vpliva na sestavo elit, kajti nomenklatura je bila sposobna ostati na vrhu družbene strukture. Nasprotno pa teorija o cirkulaciji elit pravi, da so te transformacije prinesle strukturne spremembe v vrhu družbene hierarhije in ključne položaje so zasedli novi ljudje, na podlagi novih principov« (Szelenyi in Szelenyi, v Adam in Tomšič, 2000: 139).

Veliko avtorjev je izrazilo zaskrbljenost, da bo visoka stopnja reprodukcije prinesla konec reform; čeprav vsi avtorji niso tega mnenja, kar Iglič in Rus (2000) pospremita s komentarjem, da »Radikalni avtorji celo zagovarjajo tezo, da je reprodukcijska stopnja starih elit previsoka, ker duši rast in razvoj novih elit in lahko destabilizira demokratični režim« (Iglič in Rus, 2000: 96). Kljub visoki reprodukciji elit pa so se pojavile tudi številne spremembe v političnem in kulturnem sistemu v večini držav regije. Dobro je uveljavljena tudi teza, da je obstajal močan vzorec odvisnosti med tranzicijo elit in spremembo režima. V različnih državah vzhodne Evrope je tranzicija elit sledila različnim vzorcem. Higley, Pakulski in Wesolowski (1988) v tem smislu ločijo štiri različne vzorce tranzicije (Higley, Pakulski in Wesolowski v Iglič in Rus, 2000):

- Izpogajan dogovor in elite, ki temeljijo na sporazumu (Poljska, Madžarska in Slovenija);
- Nenaden razpad sistema in odhod najvišjih komunističnih voditeljev (Vzhodna Nemčija, Češkoslovaška);
- Omejena liberalizacija post-komunističnega režima (Bolgarija, Albanija);
- Državni udar, ki ustvari »ločene« elite (Romunija, Ukrajina in Belorusija).

³⁰ Člani bivše komunistične elite.

Kateri izmed teh scenarijev - reprodukcija starih elit, njihova prilagoditev na tržno okolje, zamenjava z novimi elitami - se bo pojavil v določeni državi, je odvisno predvsem od ravnotežja moči med novo in staro elito ter od načina spremembe režima. Predvsem v tistih državah, ki so sledile prvemu vzorcu (stare elite niso bile niti izključene iz najvišjih položajev niti niso obdržale popolne moči), so stare elite tako dosegle visoko stopnjo reprodukcije, ker so se uspešno prilagodile novim zahtevam in standardom demokratičnega režima (Iglič in Rus, 2000).

V državah, v katerih se je komunistična stranka postopoma reformirala, sprejemala sistemske spremembe in sodelovala v procesu, je postala enakovreden partner na politični sceni. To velja predvsem za Madžarsko, Slovenijo in delno za Poljsko. V določenih državah jugovzhodne Evrope (Bolgarija, Romunija, Albanija, bivša Jugoslavija, izključujoč Slovenijo in Hrvaško) in v državah bivše Sovjetske zveze (izključujoč Litvo, Latvijo in Estonijo) pa so elite komunistične stranke uspele obdržati svojo moč tudi po prvih demokratičnih večstrankarskih volitvah. Ohranile so svoje ključne položaje pri družbenem razvoju, kar je pomenilo upočasnitev in pomanjkanje radikalnosti v sistemskih spremembah (Adam in Tomšič, 2000).

S pregledom podatkov o sestavi in dinamiki elit v post-socialističnih družbah lahko ugotovimo, da v nobeni izmed njih ne obstaja čista reprodukcija ali čista cirkulacija, lahko govorimo le o večji nagnjenosti k eni ali drugi. Že omenjena raziskava o slovenskih elitah v političnem, kulturnem in ekonomskem sektorju iz leta 1995 nam lahko poda nekatere podatke o odnosih med staro (osebe, ki so zasedale visoke položaje pred letom 1988 in so jih bile sposobne obdržati) in novo elito (osebe, ki so zasedle položaje elit po letu 1988). Ti podatki nam kažejo precej visoko stopnjo reprodukcije. Splošno razmerje med staro in novo elito je 77% proti 23% v korist stare. Od tega je uspelo kar 84% posameznikov v gospodarstvu, 78% v kulturi in 66% v politiki ohraniti visok oziroma elitni položaj iz prejšnjih časov. Ključni posamezniki prejšnje elite naj bi se sicer v veliki meri umaknili oziroma so bili zamenjani, medtem, ko naj bi bolj periferni člani (skoraj celotna ekonomska in kulturna elita) nekdane elite zelo uspešno obranili oziroma še izboljšali svoj položaj znotraj nove elite. Pomembno pa je poudariti tudi, da celo znotraj nove elite (23%) le 35% preferira desno usmerjen blok (»pomladni blok«), medtem ko je kar 44% nove elite bližje levo-sredinskemu političnemu bloku (LDS, ZLSD), ki ima organizacijske korenine v starem režimu. Najbolj zaskrbljujoče

naj bi bilo stanje v gospodarstvu³¹, saj naj bi kar 75% vodilnih menedžerjev v slovenskih podjetjih podpiralo levo-sredinske politične stranke in le 16% pomladne.

Na koncu lahko rečemo, da je cirkulacija, če o njej sploh lahko govorimo, celo okrepila staro elito. Ob tem pa nikakor ne gre pozabiti oziroma spregledati, da so elite, kljub svoji visoki stopnji reprodukcije, dosegle tudi visoko stopnjo prilagoditve, predvsem zaradi radikalnih sprememb v svojem socialnem kapitalu (Adam in Tomšič, 2000). Kot smo povzeli Igličevo in Rusa (2000) že v prejšnjem poglavju, so elite opustile svoje stare šibke vezi in jih zamenjale z novimi šibkimi vezmi. Močne vezi pa so se ohranile in predstavljajo stabilno jedro v omrežju slovenskih elit. V primeru slovenskih elit tako ne moremo govoriti o preprosti samoreprodukciji, v smislu, da se ni zgodila nobena sprememba oziroma transformacija. Larry Diamond namreč ugotavlja, da se predstavniki elit (politiki) zlahka resocializirajo (zamenjajo znance, ideje ipd.), torej je njihova moč v omrežju, ne pa v osebnostnih lastnostih (zvestobi ipd.).

Razlogov oziroma argumentov, zakaj je bila stopnja reprodukcije slovenskih elit v obdobju tranzicije visoka, je več (Adam in Tomšič, 2000):

- Elita, še posebej ekonomska in politična, medtem, ko je del kulturne elite že tradicionalno užival določeno stopnjo avtonomije, je do določene stopnje bila modernizirana in liberalizirana že pred spremembo starega režima.
- Slovenija je majhen družbeni sistem, ki ima težave pri vzdrževanju »kritične mase«, iz katere bi bolj številne elite lahko bile rekrutirane.
- Slovenska družba ni šla zgolj skozi proces sistemskih sprememb, temveč je vzpostavila tudi novo nacionalno ureditev. Del stare elite je bil aktiven v procesu osamosvojitve in s tem uživa nadaljnjo legitimnost.

Na podlagi trenutnih izkušenj lahko rečemo, da vztrajanje stare elite na položajih ima ali je imelo do sedaj nekatere pozitivne elemente za napredek, kot tudi negativne. Določena stopnja cirkulacije je v smislu rotacije in tekmovanja med dvema ali več frakcijami politične elite, kot tudi v smislu pritoka novih akterjev v druge segmente elite, strukturni pogoj za oblikovanje demokracije in nepretrganega družbeno-ekonomskega razvoja. Vendar pa »niti ovira in

³¹ Do zamenjave je tu prišlo že med leti 1975 in 1985, v času drobljenja večjih socialističnih organizacij v manjše enote, ki so se zatem na novo vertikalno povezovale.

vztrajanje stare (bivše) komunistične elite niti vprašanje, ali so »levi« ali »desni«, stare ali nove stranke bolj primerne, da prevzamejo moč, ne igra ključne vloge. Pomemben je predvsem pojav proti-elite in vzpostavitev dinamičnega ravnotežja med dvema ali večimi stebri politične elite« (Adam in Tomšič, 2000: 153). Ali Slovenija ima ali nima proti-elite, je še odprto vprašanje? Zgleda pa, da se le-ta običajno nahaja znotraj oblasti, ne pa toliko izven nje.

»Gladka« tranzicija k demokraciji v Sloveniji je bila rezultat, na eni strani, razpada jugoslovanske komunistične elite, in na drugi strani dobro razvite civilne družbe in politične opozicije znotraj Slovenije. Slovenska stara, vendar reformistična elita, ki je zamenjala trdne zagovornike starega režima v Komunistični stranki Slovenije v sredini 80-ih, je nemudoma prišla v nasprotje z jugoslovansko centralno oblastjo (Komunistična stranka Jugoslavije). Dogodki znotraj Jugoslavije, predvsem poizkus s strani Srbije in vojske, da bi vzpostavili kontrolo nad federalnimi institucijami, so pripeljali slovensko politično elito na isto stran z njeno nastajajočo opozicijo. Pod grožnjo zunanje intervencije je bil politični dogovor o skupni osamosvojitvi, med staro in nastajajočo novo elito, skoraj naravni pojav (Iglič in Rus, 2000: 108).

»Gladka« tranzicija³² se je pokazala, kot je bilo že omenjeno, tudi v visoki stopnji reprodukcije slovenskih elit. Slovenija ima nekatere unikatne mehanizme za reprodukcijo starih političnih elit. Ključno pa je bilo verjetno razlikovanje stare politične elite v poznih osemdesetih, ko so se ustanovile različne politične skupine znotraj navidezno povezanega komunističnega režima (npr. Slovenska socialistična mladinska organizacije se je enostavno preimenovala v Liberalno demokracijo, s svobodnim ekonomskim programom in ideologijo). Zato narava reprodukcije slovenske politične elite zahteva resen ponovni razmislek o fenomenu reprodukcije elit, saj je le-ta pogosto povezana z idejo kontinuitete režima. Visoke stopnje reprodukcije starih elit so v očeh mnogih avtorjev videne kot neuspeh spremembe režima in grožnja demokratičnim reformam. Domnevajo namreč, da se stara elita sama reproducira kot nov politični blok, ki je, razen spremembe imena stranke, nesposoben resnih prilagoditev in sprememb. Vendar so se, v primeru Slovenije, člani stare elite spremenili v (relativno) učinkovite ne-komunistične voditelje demokratičnih in tržnih reform (Iglič in Rus, 2000).

³² Sicer v večini vzhodno evropskih državah znana kot »Žametna revolucija« (ne pa na Balkanu).

»Če bi morala biti stara elita odstranjena in zamenjana - potem s kom? Z alternativno elito ali z ne-elito? Če z alternativno, potem že imamo kontinuiteto. Mar ne? In če z ne-elito, ali lahko pričakujemo razmeroma neizkušen tip vodstva v kontekstu notranjih, predvsem pa zunanjih odnosov« (Kramberger in Vehovar, 2000: 149).

7.3.4. Parlamentarne volitve v Sloveniji

Kramberger in Rus (1995) v raziskavi o slovenskih elitah ugotavljata, da je v sektorju politike prišlo do najbolj radikalnih sprememb. V letu 1995 je bila stopnja reprodukcije (v primerjavi z letom 1988) politične elite 64% (Kramberger in Vehovar, 2000). Sedaj pa si pogledajmo in primerjamo še, kakšne so stopnje reprodukcije voljenih poslancev v slovenskem parlamentu (Čotar 2002). Potrebno pa je tudi takoj poudariti, da podatki o reprodukciji elit med raziskavo na splošni populaciji in dejanskim stanjem v parlamentu med seboj niso neposredno primerljivi, saj sta metodologija oziroma vzorca proučevanja različna³³.

Od leta 1990 do danes (september 2004) so bile večstrankarske volitve v Sloveniji izpeljane štirikrat. Na volitvah leta 1990 je 9 strank (od 16-ih) prestopilo 2,5 odstotni volilni prag in postalo parlamentarnih. Večino v skupščini je imel Demos in sicer 126 poslancev, od skupaj 240-ih. Med 240-imi poslanci vseh treh zborov skupščine, izvoljenih na demokratičnih volitvah, je bilo le 13 članov prejšnjega družbenopolitičnega zbora delegatske skupščine ponovno izvoljenih, kar predstavlja 5,24 odstotka vseh poslancev. Izvoljeni poslanci so takorekoč predstavljali povsem novo politično elito (Čotar, 2002).

Junija 1991 je skupščina SRS postala parlament samostojne države. Na volitvah leta 1992 je 8 strank (od 25-ih) prestopilo nekoliko višji, 3 odstotni volilni prag in postalo parlamentarnih. Največ glasov je prejela LDS, Janez Drnovšek pa je ostal³⁴ predsednik vlade. Med vsemi izvoljenimi poslanci je v Državni zbor bilo ponovno izvoljenih 31 poslancev prejšnje skupščine, kar predstavlja 12,5 odstotka vseh poslancev prejšnjega mandata, ki pa so znotraj, zdaj 90-članskega parlamenta, predstavljali 34,4 odstotka ponovno izvoljenih poslancev (Zajc v Čotar, 2002).

³³ V splošni raziskavi vzorec poleg parlamenta obsega še ministrstva, ključne župane, stranke, kabinet, itd.

³⁴ Leta 1991 je predsednik vlade postal Janez Drnovšek, potem, ko je bila Peterletovi vladi izglasovana konstruktivna nezaupnica.

Na volitvah leta 1996 je 7 strank (od 24-ih) prestopilo 3 odstotni volilni prag in postalo parlamentarnih. Novi predsednik vlade je postal oziroma ostal J. Drnovšek. Na volitvah v DZ se je za ponovno kandidaturo odločilo 66 poslancev (73%), ki so poslanske naloge opravljali že v mandatu 1992-96, vendar je od teh ponovno bilo izvoljenih le 31 poslancev oziroma 47 odstotkov. Kljub temu, da so bili nekateri poslanci državljanom že dobro znani, jih več kot polovica ni bila ponovno izvoljenih. Na mesto poslanca je bilo izvoljenih 35 poslancev, ki so to funkcijo opravljali že v prejšnjem mandatu, kar je predstavljalo 38,8 odstotka³⁵ vseh poslancev (Zajc v Čotar, 2002: 107, 108). Dobra tretjina poslancev je torej mandat nastopila še enkrat, v primerjavi s predhodnimi volitvami (leta 1992) se je odstotek »stabilnih« članov povečal za dobre 4 odstotke.

V maju leta 2000 je bila vladi, izvoljeni leta 1996, izglasovana nezaupnica in za kratko obdobje je bila oblikovana »desna« oziroma »pomladna« vlada, ki jo je vodil Andrej Bajuk. Že jeseni leta 2000 so bile četrte volitve poslancev v Državni zbor. Tokrat je 4 odstotni volilni prag prestopilo 8 strank (od 23-ih). Po volitvah, ki so bile v oktobru, se je reprodukcija slovenske parlamentarne elite znova povečala. Od 90-ih poslancev je bilo ponovno izvoljenih 47 poslancev oziroma 52,2 odstotka vseh poslancev³⁶. V primerjavi s predhodnim štiriletnim obdobjem, se je delež ponovno izvoljenih povečal za 13,4 odstotka (glej tabelo 7.3.4.1.)

Tabela 7.3.4.1.: Deleži ponovno izvoljenih poslancev Skupščine RS in Državnega zbora

	Leto volitev	Število poslancev	Volilna udeležba	Delež ponovno izvoljenih (%)
Slovenska skupščina RS	1990	(80+80+80)	77,8	26,0*
Državni zbor RS	1992	90	85,8	12,2**
	1996	90	73,0	38,8
	2000	90	71,1	52,2

Vir: Zajc, D. (2000c) in internet: <http://www.sigov.si/volitve/index.html> v Čotar 2002.

* delež je izračunan na podlagi števila delegatov v prejšnjem družbenopolitičnem zboru (50)

** delež je izračunan na podlagi skupnega števila delegatov v treh zborih prejšnje skupščine RS (240)

³⁵ Omeniti moramo, da je število ponovno izvoljenih dejansko nekoliko večje, saj moramo upoštevati, da so nekateri ponovno izvoljeni poslanci zasedli ministrske položaje. Tako so na primer leta 1997 v vlado odšli poslanci Igor Bavčar, Anton Bergauer, Janez Drnovšek, Metod Dragonja, Slavko Gaber, Alojz Kovše, Marjan Podobnik, Ciril Smrkolj, Jožef Školč in Zoran Thaler (Zajc v Čotar, 2002: 109).

³⁶ 52,2 odstotka ponovno izvoljenih poslancev na zadnjih volitvah je delež, ki Slovenijo še vedno potiska na dno lestvice reprodukcije parlamentarne elite v primerjavi z drugimi vzhodno in srednjeevropskimi državami.

Vprašanje je, kam so šli neizvoljeni poslanci - na elitne položaje (v elito ali v proti-elito) ali izven elite (v ne-elito)? To vprašanje³⁷ je najbolj zanimivo, ker govori o tem, ali znajo posamezniki z elitnimi izkušnjami svoje elitne položaje obraniti dalje ali pa »izginejo v množici«. Ali rastoči delež ponovno izvoljenih poslancev pomeni, da poslanci postajajo elita, torej ne padejo ven iz elite, nazaj v »nič«.

7.4. MERILA ZA CIRKULACIJO/REPRODUKCIJO SLOVENSКИH ELIT V OBDOBJU TRANZICIJE IN PO NJEJ (primerjava s klasiki elitnih študij)

V šestem poglavju smo merila za cirkulacijo oziroma reprodukcijo elit razvrstili v šest skupin: osebna, družinska, stanovska (sloj), organizacijska (služba), ekonomska (bogastvo) in izobrazbena. Ugotovili smo, da je med štirimi obravnavanimi klasičnimi avtorji elitnih študij Michels najbolj moderen. Michels namreč, poleg osebnostnih lastnosti, poudarja še organizacijska in izobrazbena merila, ki so tudi danes, ne le v Sloveniji, še posebej pomembna. Tudi Millsov koncept cirkulacije elit je moderen, a velja predvsem za močne, stare družbe z močno vojsko (ZDA), kar Slovenija vsekakor ni. Za Pareto lahko rečemo, da je v teoriji elit najbolj samosvoj, klasičen in večni ter, da ta velja za vse čase in za vse družbe. Podobno tudi Mosca poudarja merila, ki bi lahko veljala tudi za Slovenijo. Vendar pa Mosca, za razliko od Michelsa, izpostavi tudi družinska in stanovska merila, kot tista dejavnika, ki omogočata posameznikom vstop v elito. Le-to pa je, vsaj v primeru slovenskih elit v obdobju tranzicije, sporno. Na podlagi podatkov iz raziskave³⁸ o slovenskem menedžmentu (Rus, 1996) namreč lahko ugotovimo, da je bilo družbeno ozadje slovenskih menedžerjev očitno ne-elitno (glej tabelo 7.4.1).

³⁷ Vprašanje ni toliko teoretsko kot empirično - za vsako državo je moč pričakovati drugačne rezultate.

³⁸ Raziskava je potekala med tranzicijskimi menedžerji v letih 1994-1995. Vzorec raziskave so predstavljali vodilni menedžerji velikih in srednje velikih podjetij v javni (državni) lasti, ki so bila predlagana za privatizacijo.

Tabela 7.4.1.: Družbeno (socialno) ozadje slovenskih menedžerjev

	frequency	%
Father's education		
incomplete grade school	12	7
completed grade school	35	21
vocational school	52	31
high school	38	23
college (2 years)	15	9
university (4 years)	12	7
MA, Ph.D.	4	2
Father's occupation		
Farmer	32	21
Worker	48	31
clerical worker	12	8
Professional	24	16
Manager	32	21
free profession	4	3
self-employed	2	1

Vir: Rus, 2000: 58

V zgornji tabeli lahko npr. vidimo, da so bili »člani« menedžerske elite rekrutirani iz vseh segmentov družbene strukture, upošteva status njihovih očetov. Družbeni izvor večine menedžerjev je bil »ponižen«: 28% menedžerjev je imelo očete z dokončano ali nedokončano osnovno izobrazbo, 54% s poklicno ali srednjo izobrazbo in le 18% menedžerjev je prihajalo iz družin očetov z univerzitetno ali višjo izobrazbo. Še bolj pomembno od izobrazbe pa je poklicno ozadje očetov menedžerjev: 21% očetov je bilo kmetovalcev z zelo malo formalne izobrazbe, 39% v srednjem razredu in 36% menedžerjev je imelo očete³⁹ z menedžerskimi (21%) in profesionalnimi (16%) zaposlitvami (poklici). Slovenske elite očitno niso menedžersko utrjene, kar je značilno za periferne države mednarodne skupnosti.

³⁹ Ti očetje so bili v splošnem bolj izobraženi, čeprav je bil menedžerski poklic v času njihovih očetov odprt tudi tistim s srednjo in poklicno izobrazbo. Opazen pa je pomemben premik v družbenih ozadjih slovenskih menedžerjev. Mlajše generacije menedžerjev so bolj pogosto prihajale iz družin z očetom na menedžerskem položaju (33%), kot iz družin v katerih je bil oče kmetovalec (6%). Medtem, ko je slika za starejše generacije ravno nasprotna. Starejši menedžerji so bili bolj pogosto rekrutirani iz družin s kmetovalskim ozadjem (34%), kot iz družin z menedžerskim ozadjem (8%) (Rus, 2000: 60).

8. ZAKLJUČEK

Obstoj organiziranih in vplivnih manjšin, ki s svojim delovanjem vplivajo na naravo družbenega ustroja, je evidentna značilnost različnih oblik družbenega življenja, ki se pojavlja v vseh obdobjih zgodovine človeške družbe. Zato predstavljajo problemi, povezani z vprašanjem, kdo so oziroma naj bi bili tisti posamezniki in skupine, ki igrajo ali naj bi igrali vodilno vlogo v družbi, eno najpomembnejših področij družboslovnega preučevanja. »Na antično in večno vprašanje: kdo vlada v politični družbi, teoretiki elitistične šole odgovarjajo, da so to elite« (Businov v Atanasovski, 1997: 31). To, in pa številne politične spremembe v 20. stoletju nas tudi privede do fenomena družbenih elit. V družboslovju se pojem elite nanaša na »vrh družbe«, bodisi v smislu tistih posameznikov in skupin, ki strukturno (glede na družbeno stratifikacijo) tvorijo zgornje sloje družbe bodisi posameznih njenih delov, ali pa v smislu tistih, ki se nahajajo na ključnih oblastnih pozicijah in imajo v svojih rokah skoncentrirano glavnino družbene moči (Tomšič, 2001: 39). Pri obravnavi elit in elitnosti Sartori govori o dveh kriterijih oziroma principih opredeljevanja vladajoče manjšine. Na eni strani s kriterijem posedovanja moči, se pravi zmožnosti obvladovanja družbe, ki smatra za vladajočo elito tisto skupino posameznikov, ki se nahajajo na vrhu piramide družbene moči (so na vrhu zato, ker posedujejo moč), na drugi strani pa s kriterijem odličnosti, v smislu posedovanja vrhunskih znanj in talentov, ki trdi, da so na vrhu oziroma posedujejo moč tisti posamezniki, ki si to zaslužijo (posedujejo določene kvalitete) - elita moči in (ali) elita znanja (Sartori v Tomšič, 2001: 39).

Za moderne postindustrijske družbe je značilna visoka stopnja strukturne kompleksnosti⁴⁰, ki se izraža tudi v strukturiranosti družbene elite. Tako v sodobnih družbah nimamo opraviti z enotno elito v smislu notranje kohezivne skupine, se pravi nekakšnega vladajočega razreda, utemeljene na sorodnem socialnem statusu in z močnim občutkom skupinske pripadnosti, kot je bilo to v hierarhično strukturiranih družbah preteklosti, ampak sestavljajo vrh družbe številne med seboj različne »strateške elite«. Vloga teh strateških elit je v zagotavljanju uspešnega funkcioniranja različnih družbenih področij. Pri tem sta najpomembnejši vrlini sposobnost oblikovanja in sprejemanja ključnih družbeno-razvojnih odločitev - se pravi,

⁴⁰ Procesi družbenih sprememb potekajo v smeri večje dinamičnosti ter raznolikosti institucionalnih oblik in praks. Gre za funkcionalno diferencirane družbe, kjer se za izvajanje različnih družbenih funkcij oblikujejo posebni družbeni podsistemi, s svojimi specializiranimi institucijami in specifično logiko delovanja (Tomšič, 2001: 40).

doseganje določene stopnje soglasja med elitami ter zmožnost predstavljanja moralnega kompasa družbe. Govorimo lahko torej o različnih vrstah elit glede na funkcije, ki jih opravljajo. Suzanne Keller, izhajajoč iz Parsonsove funkcionalistične klasifikacije družbenih podsistemov, razlikuje med strateškimi elitami, ki so orientirane na reševanje zunajsistemskih problemov in, tistimi, ki so usmerjene na reševanje internih družbenih sistemov. V prvo skupino šteje politično, gospodarsko, vojaško in diplomatsko elito; v drugo pa moralno, umetniško, religiozno, statusno in intelektualno elito (Keller v Tomšič, 2001: 40). Obenem pa lahko trdimo tudi, da obstaja toliko tipov elit, s kolikor aktivnostmi se človeštvo ukvarja. Poleg že omenjenih, najpogostejše govorimo še o športni eliti, zabavnoumetnostni eliti, kulturni eliti, itd.

Vsem elitistično orientiranim avtorjem je skupno mišljenje, da je družba vedno zaprta celota, vedno isti svet, ki je v sebi razdeljen na dva neenakovredna dela oziroma na dve glavni skupini: na vladajočo skupino - elito in na vladano večino - množico. Večina je neaktivna, brez motivacije in razmeroma nemočna v družbenem dogajanju. Dominirajo elite močnih, plemenitih, popularnih in uglednih ljudi. To je osnovna skupna premica vseh elitističnih idej in konceptov. Razlikujejo pa se predvsem po tem, kdo tvori elito in kakšen je njen odnos do množice. V začetku (glej: začetki elitističnih idej v zgodovini misli o družbi in klasične teorije elit) so bile ideje in teorije elit zasnovane na prepričanju, da se elite od množice ločijo po psiholoških in bioloških kvalitetah, s katerimi naj bi bili obdarjeni člani elite. Elita svoj položaj dolguje superiornosti svojih karakteristik in atributov. Razdalja med elito in množico je v teh teorijah prikazana kot zelo velika. Množica je prikazana kot neorganizirana, neizobražena in primitivna skupina ljudi. V kasnejših elitističnih teorijah (glej: liberalne in modernistične teorije elit) se nasproti prejšnjim teorijam poudarja, da delitev na elito in množico ni naravna in ni zasnovana na podlagi naravnih neenakosti, temveč je družbeno pogojena. Razdalja med elito in množico se v sodobnih demokratičnih družbah vse bolj zmanjšuje in elite se predstavljajo kot relativno odprte socialne skupine, v katere je vstop mogoč z ustreznim izobraževanjem in sposobnostmi.

V odvisnosti od tega, kako so se razvijale teorije demokracije, so se razvijale tudi teorije elit. Zdi se celo, da sta procesa potekala vzporedno. Tako je demokratična tendenca, vzporedno s krepitvijo mlade buržuazije, med pristaši elitne teorije implicirala popolnoma nasprotno stališče, po katerem je demokracija nezaželen pojav, saj v družbi proizvaja kaos. Svoje

antidemokratsko stališče so ti teoretiki zasnovali na predpostavkah o tem, da je množica zaradi svoje podrejenosti, neizobraženosti in neorganiziranosti nesposobna vladati. Ker pa so se ideje o razvoju demokracije hitro širile in ker jih družbeno-politični sistemi zahodnih visoko razvitih družb niso mogli preprečiti, so bili teoretiki liberalnih teorij elit prisiljeni definicijo demokracije elit kot »vladavino ljudstva« transformirati v »vladavino v imenu ljudstva« in jo tako razložiti kot tekmo med elitami. Teoretiki pluralnih teorij elit so v tem pogledu šli še nekoliko dlje. Trdili so namreč, da je v zahodnih demokratičnih družbah demokracija zagotovljena s svobodo vsakega posameznika, da varuje in zadovoljuje svoje interese. Tako je od popolnega zavračanja demokracije s strani elitnih teorij postopoma prišlo do njihovega približevanja, saj so se teorije elit tudi vsebinsko srečale s konceptom demokracije.

Pomembna razlika med proučevanimi avtorji se pokaže tudi pri vprašanju, katere kvalitete in družbene dobrine mora skupina ali posameznik posedovati, če želi vstopiti v elito. Parry razlikuje štiri pristope, kako oziroma na kakšen način so si elite pridobile svojo moč. Pareto (psihološki pristop) in njegovi somišljeniki vidijo vzroke v psiholoških značilnostih elit in ne-elit. Poudarja predvsem osebne lastnosti, podedovano bogastvo, družinske povezave in korupcijo. Podobno tudi Mosca (organizacijski pristop) poudarja osebne lastnosti, družino, vzgojo in vpliv zunanjih dejavnikov, ob tem pa meni, da so si elite pridobile svojo moč predvsem zaradi svojih organizacijskih sposobnosti. Slednjo tezo zagovarja tudi Michels (organizacijski pristop), ki ob tem izpostavi še akumulirana specialna znanja in sposobnosti za upravljanje. Mills (institucionalni pristop) v nasprotju s »tradicionalisti« razlaga moč elit drugače, ne kot produkt osebnih lastnosti njenih posameznikov, temveč s položaji, ki jih le-ti zasedajo v številnih ključnih institucijah znotraj družbe. Ugotovimo lahko torej, da avtorji, kljub določenim dejavnikom, ki so skupni večini, zagovarjajo različne dejavnike oziroma merila, s katerimi si posamezniki ali skupine zagotovijo položaj v eliti. Zato tudi menim, da moja prva hipoteza, da *so ugotovitve o pomembnosti določenih meril za cirkulacijo elit odvisne od teoretskega pristopa*, v veliki meri drži.

Enako lahko tudi drugo hipotezo, ki pravi, da *avtorji z različnimi teoretskimi pristopi redkokdaj pridejo do podobnih teoretskih zaključkov*, v veliki meri potrdimo. Nekatere pomembne razlike lahko opazimo že med samimi avtorji klasičnih teorij elit. S pregledom ostalih, sodobnejših teorij elit pa smo lahko ugotovili, da se te razlike le še povečujejo (koncept demokracije in koncept množice). Teorija elit se razvija vzporedno s časom in

družbenimi spremembami oziroma je pod močnim vplivom družbenega razvoja. Razloge, da prihaja do razlik v pristopih, lahko iščemo torej tudi v dejstvu, da so ideje in teorije elit vedno predstavljale izraz določenih družbeno-zgodovinskih ureditev, v katerih so nastajale⁴¹. Že v antični Grčiji se v filozofiji Platona prepozna prva elitistična ideja. Platonova idealna država je bila »le« odgovor na čas, ki ga je zaznamoval razpad polisa torej javne sfere. V tistem trenutku je njegova teorija predstavljala obrambo te razrahljane družbe, skozi reformo v izobraževanju. Pareto, Mosca in Michels delujejo v fragmentiranih državah, v Italiji in Nemčiji, v katerih so ostanki fevdalne ureditve še bili prisotni, t.j. v državah brez demokratične tradicije. Pokazali so se zato kot konzervativni misleci: v njihovih teorijah so se namreč pojavljale ideje oživitve družbene hierarhije in ideje preprečitve širjenja demokracije. Kasnejše, liberalne teorije elit (Mannheim in Schumpeter) so že rezultat naglega povečanja moči demokracije⁴² v razvitejših družbah. Tehnološka revolucija, ki je izzvala velike spremembe v socialno razvitih industrijskih družbah je pripeljala tudi do novih teorij elit (teorije o menedžerskih elitah). In na koncu, teoretiki pluralističnih teorij elit, ki so najbolj razvite v ZDA, idealizirajo ameriško demokracijo kot sistem, v katerem je moč dokaj difuzno porazdeljena. Predstavniško vlado, ki upošteva in miri interese različnih skupin pa razumejo kot edino mogočo demokracijo, ki ustreza razvitim državam zahoda. Seveda bi jim Mills ostro oporekal.

Pomembno je poudariti tudi socialno poreklo, osebne izkušnje in družbeni položaj teoretikov elitnih študij, ki so vplivali na njihove teoretske opredelitve. Na primer: Platon je bil aristokratskega porekla⁴³; Pareto je bil rojen v grofovski družini, opravljal je pomembne funkcije na italijanskih železnicah; Schumpeter je bil sin industrijalca in vzgajan v duhu takratne avstrijske aristokracije, itd. Lahko rečemo, da omenjeni avtorji in drugi, ker so bili socializirani v določenih družinah in širših družbenih sredinah, očitno niso bili vrednostno nevtralni v svojem odnosu do elit.

Za cilj naloge smo si zadali pogledati tudi elite v Sloveniji. Ugotovili smo, da slovenska elita obstaja, vendar še ni dokončno izoblikovana. Je v procesu spreminjanja, transformacije, kar je na eni strani posledica odcepitve od bivše Jugoslavije in na drugi strani priključitve k EU. Zato so predstavniki slovenskih elit izpostavljeni številnim spremembam, novostim in

⁴¹ Služile so kot ideološka obramba teh družbenih ureditev.

⁴² Demokracijo opredeljujejo kot enakost možnosti vseh v osvajanju oblasti.

⁴³ Oče je bil potomec zadnjega antičnega kralja.

izzivom, s katerimi se srečujejo v mednarodnem prostoru. Ugotovimo lahko tudi dve značilnosti slovenske tranzicijske realnosti: visoko stopnjo osebne reprodukcije politične, gospodarske in kulturne elite in visoko stopnjo nenačelne prilagoditve na nove okoliščine. Retencijska elita ima lahko nekatere negativne lastnosti, kot so: odlašanje z reformami, onemogočanje dostopa potencialnim tekmečem, ki bi zasedli položaje elit, če bi dostop temeljil na meritokratskih kriterijih in funkcionalni avtonomiji podsistemov⁴⁴.

Konsolidacija režima, ki ga sestavljajo elite, je odvisna predvsem od integrirane strukture elit. Integrirana elita je ključnega pomena za stabilnost režima, saj zmanjšuje možnost demokratičnega zloma. Na podlagi podatkov, zbranih v raziskavi o slovenskih elitah, smo prišli do zaključka, da se struktura slovenskih elit po 1990 nagiba k integraciji. Obstaja nek splošen trend k integraciji elit, saj so v primerjavi s strukturo elit pred tranzicijo, omrežja elit v letu 1995 večja in temeljijo predvsem na šibkih vezeh.

Teorije elit so bile v javnosti in družboslovju deležne številnih kritik. Osnovna kritika, ki se lahko nanaša na vse teoretike elitnih študij, je skrajno poenostavljanje družbene strukture in njene dinamike. Avtorji, kot da ne opazijo, da poleg elit in množice v družbi obstajajo tudi druge socialne skupine, kot so razredi, nacije, sloji, itd. Prav tako se ne more brez zadržkov sprejeti osnovna predpostavka, da so množice zaradi svoje neizobraženosti in neorganiziranosti nesposobne sodelovati v političnem življenju. Sporna je tudi teza, da so elite superiorne zaradi svojih bioloških in psiholoških kvalitete ali zaradi svojih znanj in sposobnosti. Bottomore je na številnih primerih dokazoval, da so te elitne skupine trdno vezane na svoje socialno oziroma razredno poreklo. Bottomore pravi, da so tudi same študije cirkulacije elit Pareta, Mosce, Schumpetra in nekaterih drugih, v veliki meri neustrezne. Največjo pomanjkljivost vidi v pomanjkanju ustrezne metode raziskovanja. Niti ena študija ne omogoča ugotavljanja ali obstaja konstantna povezava med količino cirkulacije posameznikov in skupin v družbi ter med obsežnostjo sprememb v ekonomskem, političnem in kulturnem sistemu. Prvič, ker ne predstavijo sistematične primerjave med družbami, in drugič, ker ne zagotovijo natančnega merjenja fenomena, ki ga preučujejo. Ob tem, da natančno merjenje cirkulacije posameznikov med elito in ne-elito predstavlja težavo tudi še danes (Bottomore,

⁴⁴ Npr. v ekonomiji je zelo malo novincev, ki bi se lahko oblikovali tudi z denacionalizacijo, ki pomeni priložnost za oblikovanje potencialne podjetniške elite, vstop tujega kapitala in tujih tekmovalcev.

1993: 46), kar smo lahko opazili tudi v razhajanjih glede elitne tranzicijske dinamike pri slovenskih avtorjih.

Poleg vseh kritik pa vseeno ne moremo spregledati dejstva, da so teoretiki elitnih študij v nekaterih svojih trditvah imeli prav. Elite kot družbene skupine v resnici obstajajo v družbi in teoretiki elitnih študij pravilno govorijo o političnih, intelektualnih, duhovnih, vojaških in drugih elitah. Elite so sestavni del družbene strukture in v mnogočem določajo tokove družbenih smernic. To potrjujejo tudi kritične teorije elit Millsa in Bottomora, ki poleg svojih kritik, tako samih elit kot tudi teorije elit, ne ignorirajo družbenega dejstva o obstoju elit v družbi. Zaradi tega, mora biti elitistični model preučevanja družbene strukture v ožjem smislu, enakovredno zastopan, podobno kot razredni in stratifikacijski model, da bi se lahko dojela in razumela vsa kompleksnost družbene strukture (Mirkov, 1994).

Teza, da so ljudje medsebojno različni, je sprejemljiva tako v psiholoških, kot tudi v socioloških razpravah. To tezo teoretikov elitnih študij lahko sprejmemo, vendar pa jo je potrebno razvijati v povsem drugačnem smislu. Ljudje se v resnici medsebojno razlikujejo, kot se razlikujejo njihovi prstni odtisi. Vendar pa ta različnost ne sme biti izvor družbene neenakosti, kot to skušajo prikazati nekateri avtorji, ampak družbenega bogastva. Zaradi tega bi bilo potrebno tudi v demokratičnih konceptih vztrajati ne toliko na enakosti kot na enakopravnosti. V kolikor so ljudje enakopravni v uresničevanju svojih potencialov, toliko je mogoče tudi sprejemati hierarhično družbeno strukturo, t.j. vzpostaviti hierarhijo vrednot in ne oblast manjšine nad večino (Mirkov, 1994).

9. LITERATURA

1. Adam, Frane, Matevž Tomšič (2002): »Elite (Re)configuration and Politico-Economic Performance in Post-socialist Countries«. V: Europe-Asia studies, Vol. 54, No. 3, str. 435-454.
2. Adam, Frane, Matevž Tomšič (2000): »Transition Elites: Catalysts of Social Innovation or Rent-Seekers«. V: Anton Kramberger (ur.): Družboslovne razprave: Mechanisms of Social Differentiation in Slovenia. Slovensko sociološko društvo, Ljubljana, str. 223-249.
3. Atanasovski, Gligor (1997): »Teorije o elitah«. V: Igor Lukšič (ur): Teorija in praksa, let. 34, 1/1997. Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, str. 31-38.
4. Bibič, Adolf (1994): »Politične stranke kot predmet politične znanosti«. V: Lukšič, Igor (ur): Stranke in strankarstvo, zbornik referatov. SPOD. Ljubljana, str. 1-9.
5. Bottomore, Tom (1993, 1964): Elites and Society. Routledge, London.
6. Burton, Michael in John Highley (2001): »The Study of Political Elite Transformations«. V: International Review of Sociology. Vol. 11, No. 2. str. 221-237.
7. Casstevens, W. Thomas (2001): »The Circulation of Elites: A Review and Critique of a Class of Models«. Oakland University.
8. Čotar, Tanja (2002): Parlamentarne elite. Fakulteta za družbene vede, (diplomsko delo), Ljubljana.
9. Etziony-Halevy, Eva (1997): Classes and Elites in Democracy and Democratization. A Collection of Readings. Gerland Publishing Inc., New York & London.
10. Frentzel-Zagorska, Janina and Jacek Vasilewski (2000): »The Second Generation of Democratic Elites in Central and Eastern Europe«. Institute of Political Studies, Polish Academy of sciences 2000.

11. Haralambos, Michael in Martin Holborn (1999): Sociologija: teme in pogledi. DZS. Ljubljana.
12. Huntington, P. Samuel (1997): »The Third Wave«. V: Eva Etzioni-Halevy (ur.): Classes and Elites in Democracy and Democratization. Gerland Publishing Inc., New York & London, str. 285-293.
13. Higley, John in Gyorgy Lengyel (2000): »Elites after State Socialism: Theories and Analyses«. V: Historical Materialism. Vol. 11:1, str. 243-255.
14. Higley, John in Gwen Moore (2001): »Monographic Section: Political Elite Studies at the Year 2000. Introduction«. V: International Review of Sociology. Vol. 11, No. 2. str. 175-180.
15. Higley, John in Michael Burton (1999): »Elites, Mass Publics, and Democratic Prospects in Postindustrial Societies«. V: International Review of Sociology. Vol. 9, No. 2. str. 175-180.
16. Higley, John in Burton, Michael (1989): »The Elite Variable in Democratic Transition and Breakdowns«. V: American Sociological Review. Vol. 54, str. 17-32.
17. Higley, John in Gyorgy Lengyel (2000): »Introduction. Elite Configurations after State Socialism«. V: Higley, John in Gyorgy Lengyel. Elites after State Socialism. Theories and Analysis. Rowman & Littlefield Publishers inc., USA, str. 1-25.
18. Higley, John in Jan Pakulski (2000): »Epilogue. Elite Theory versus Marxism. The twentieth century's verdict«. V: Higley, John in Gyorgy Lengyel. Elites after State Socialism. Theories and Analysis. Rowman & Littlefield Publishers inc., USA, str. 229-243.
19. Iglič, Hajdeja in Andrej Rus (2000a): »Democratic Transition and Elite Integration in Slovenia 1988-1995«. V: Družboslovne razprave, št. 32-33, let. XVI, str. 113-137.

20. Iglič, Hajdeja in Andrej Rus (2000b): »From Elite Reproduction to Elite Adaptation: The Dynamics of Change in Personal Network of Slovenian Elites«. V: Družboslovne razprave, št. 32-33, let. XVI, str. 95-111.
21. Kramberger, Anton (2002): »Objektivnost v družboslovnem proučevanju (slovenskih) elit«. V: Anton Kramberger (ur): Družboslovne razprave. Slovensko sociološko društvo in Fakulteta za družbene vede, Ljubljana, str. 41-59.
22. Kramberger A. and V. Rus (1995): »Social Stratification in CEE Countries - Elite Study in Slovenia (Questionnaire and Field Survey, March-August 1995)«. Ljubljana: Faculty for Social Sciences.
23. Kramberger, Anton in Vasja Vehovar (2000): »Regime Change and Elite Dynamics in Slovenia During the 1990s: What can the Elite reproduction Rates tell us?«. V: Družboslovne razprave, št. 32-33, let. XVI, str. 143-180.
24. Lukić, Radomir (ur.), Pačuljić, Miroslav (ur.) (1982): Sociološki leksikon. Savremena administracija. Beograd.
25. Martin, Hans-Peter; Schumann, Harald, (1997): »Pasti globalizacije«. Napad na demokracijo in blaginjo. Co libri, 1997- (zbirka Octopus).
26. Mills, C. Wright (1965): Elita oblasti. Državna založba Slovenije, Ljubljana.
27. Mills, C. Wright (1997): »The Power elite«. V: Eva Etzioni-Halevy (ur.): Classes and Elites in Democracy and Democratization. Gerland Publishing Inc., New York & London, str. 71-78.
28. Mirkov, Smiljana (1994): Pojam elite u sociološkoj teoriji. Pravni fakultet, (magistersko delo) Novi Sad.
29. Morlino, Leonardo (1997): »Party Elites and Democratic Consolidation in Southern Europe«. V: Eva Etzioni-Halevy (ur.): Classes and Elites in Democracy and Democratization. Gerland Publishing Inc., New York & London, str. 205-213.

30. Mosca, Gaetano (1997): »The Ruling Class in Representative Democracy«. V: Eva Etzioni-Halevy (ur.): *Classes and Elites in Democracy and Democratization*. Gerland Publishing Inc., New York & London, str. 53-63.
31. Parry, Geraint (1969), *Political Elites*. George Allen and Unwin LTD, London.
32. Pareto, Vilfredo (1997): »The Governing Elite in Present-Day Democracy«. V: Eva Etzioni-Halevy (ur.): *Classes and Elites in Democracy and Democratization*. Gerland Publishing Inc., New York & London, str. 47-53.
33. Pintar, Boris: »K sociologiji elit«. V: *Časopis za kritiko znanosti*. Letn. 29 (2002), št. 202-203, str. 411-413.
34. Pirjevec, Dušan (1999): »Pripombe k vprašanju o razslojenosti sodobne slovenske družbe«. V: *Družboslovne razprave*, št. 30-31, let. XV, str. 64-85.
35. Repovž, Mija: »Dr. Anton Kramberger, sociolog. Bizarna nezaupljivost do iskušenih«. V: *Delo*, SP, 15. junij 2002.
36. Rezultati raziskovanj (2000): *Državnozbornske volitve 2000*, Slovenija. Statistični urad Republike Slovenije, Ljubljana.
37. Ribičič, Ciril (1996a), »Slovenski parlament včeraj, danes in jutri«. v Brezovšek, Marjan (ur.): *Slovenski parlament - izkušnje in perspektive*, zbornik referatov. SPOD. Ljubljana, str. 27-44.
38. Rus, Andrej (2000): »Managerial Elites and Market Tranzition: The Case of Slovenia«. V: Anton Kramberger (ur.): *Družboslovne razprave: Mechanisms of Social Differentiation in Slovenia*. Slovensko sociološko društvo, (skripta, podiplomski študij) Ljubljana, str. 101-125.
39. Srdić, Milutin (ur.) (1975): *Politička enciklopedija*. Savremena administracija. Beograd.

40. Sruk, Vladimir (1995): Leksikon politike. Založba Obzorja Maribor. Maribor.
41. Tavzes, Miloš (ur.) (2002): Veliki slovar tujk. Cankarjeva založba Ljubljana. Ljubljana.
42. Tomšič, Matevž (2001): »'Moč' kulture: kulturna elita in politične spremembe v družbah vzhodne-srednje Evrope«. V: Družboslovne razprave, št. 36, let. XVII, str. 39-56.
43. Toš, Niko (ur.) (1999): Vrednote v prehodu II. Slovensko javno mnenje 1990-1998. Fakulteta za družbene vede, inštitut za družbene vede, Center za raziskovanje javnega mnenja.
44. Zajc, Drago (2000a): Parlamentarno odločanje. Fakulteta za družbene vede. Ljubljana.
45. Žubrinić, Dušan (1975): Marksizam i teorija elite. Školska knjiga. Zagreb.

10. PRILOGA

Tabela 10.1.: Velikost omrežja po sektorjih dejavnosti

Sector	1988	1995
All sectors	4.58	4.93
Culture	4.80	5.48
Economy	3.91	4.22
Politics	5.12	5.33

Vir: Iglič in Rus 2000: 128

Tabela 10.2.: Spremembe v moči (trdnosti) vezi v omrežju elit od 1988-1995

	Alters in years 1988 and 1995					
	Dropped		Preserved		New	
	1988	1995	1988	1995	1988	1995
Average strength of ties	3.40	3.08	3.60	3.51	3.19	3.38
By mobility of EGO:						
Leavers	3.44	3.00	3.68	3.51	3.52	3.54
Stayers	3.44	3.13	3.58	3.53	3.22	3.44
Newcomers	3.23	2.95	3.49	3.41	2.91	3.18

Note: The strength of ties was measured on a scale from 0 'do not know' to 5 'especially close'.

Vir: Iglič in Rus 2000: 128